

ИСЛОМ КАРИМОВ

ЎЗБЕКИСТОН

ИҚТИСОДИЙ
ИСЛОҲОТЛАРНИ
ЧУҚУРЛАШТИРИШ
ЙЎЛИДА

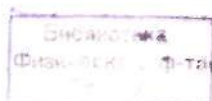
"ЎЗБЕКИСТОН"

У 35 2
33
К 26

ИСЛОМ ҚАРИМОВ

**ЎЗБЕКИСТОН
ИҚТИСОДИЙ
ИСЛОҲОТЛАРНИ
ЧУҚУРЛАШТИРИШ
ЙЎЛИДА**

Тошкент - "ЎЗБЕКИСТОН" - 1995

65.9(SY)
К 25

ISBN 5-640-01908-5

К $\frac{0605010404-62}{M 351 (04) 95}$ 95

© "ЎЗБЕКИСТОН" нашриёти, 1995

НАШРИЁТДАН

Мустақил Ўзбекистон ўз халқи танлаб олган йўл — очиқ, эркин бозор иқтисодиётига асосланган одил жамият, кучли демократик ҳуқуқий давлат қуриш йўлидан босқичма-босқич олға бормоқда. Биз барпо этаётган давлат, аввало умумжаҳон цивилизациясига, давлат қурилиши соҳасида тараққий этган бошқа халқлар эришган тажрибаларга ва ўзимизга хос миллий анъаналарга, ижтимоий қадриятларга асосланмоқда.

Ўзбекистонда кейинги йилларда рўй бераётган чуқур иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий ўзгаришларнинг назарий асослари ҳамда амалий дастури муаллифнинг "Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура", "Биздан озод ва обод Ватан қолсин" тўпламларида, "Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли", "Ўзбекистон — бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли", "Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари" рисолаларида баён қилинган. Уларда ёш давлат олдида турган гоят муҳим вазифалар — мамлакатни иқтисодий ва ижтимоий ислоҳ қилиш, иқтисодий муносабатларни демократиялаш, келажак пойдевори бўлмиш юксак маънавиятдан Ватан равнақи йўлида фойдаланиш масалалари кўриб чиқилган.

Эътиборингизга ҳавола этилаётган ушбу китобда мамлакатимизда мустақиллик эълон қилингандан кейин ўтган давр мобайнида амалга оширилган ишларга яқун ясалган, содир бўлган ижтимоий силжишлар, иқтисодий ислоҳотлар, кишилар онгида рўй бераётган ўзгаришлар таҳлил қилинган.

Ўзбекистон Республикаси халқаро майдонда олға сурган давлат ва хўжалик қурилишининг буткул янги назарияси ҳамда амалиёти жаҳондаги етакчи иқтисодчилар, сиёсатшуносларнинг эътиборини жиддий равишда тортди. Мазкур китобда шу янги назария ва амалиёт янада ривожлантирилган. Мамлакат иқтисодиётини ислоҳ қилишнинг биринчи босқичида, мулкчиликнинг турли шакллари жорий этишда қўлга киритилган ютуқларга таянилган ҳолда, шу йўлдан олға бориш, ёш мустақил республикамиз бошлаган ислоҳотларнинг иккинчи босқичи вазифаларини бажариш учун янги устувор иқтисодий, ижтимоий, сиёсий йўналишлар ажратиб олиниб, янада мураккаброқ бўлган янги масалаларни ҳал этиш вазифалари аниқ-равшан кўрсатиб берилган.

Китоб икки қисмдан иборат. "Иқтисодий ислоҳотлар биринчи босқичининг яқунлари ва сабоқлари" деб номланган биринчи қисмда иқтисодий ислоҳотлар стратегияси ва йўлини шакллантириш воситалари, бозор иқтисодиётининг ҳуқуқий асосларини яратиш ҳам амалий, ҳам назарий жиҳатдан асослаб берилган. Бу қисмда, шунингдек, давлат мулкани хусусийлаштириш ҳамда кўп укладли иқтисодиётни шакллантириш; қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш, аграр муносабатларнинг янги типини вужудга келтириш ма-

салалари чуқур ва атрофлича кўриб чиқилган. Институционал ўзгаришларга, яъни бозор иқтисодиётига мувофиқ келувчи янги ташкилотлар ва муассасаларни ташкил қилиш, бошқарувнинг маъмурий-буйруқбозлик тизимига барҳам бериш муаммоларига алоҳида эътибор қаратилган.

Нархни эркинлаштириш, бозор инфраструктурасини яратиш, ташқи иқтисодий сиёсатни эркин йўлга қўйиш, жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига қўшилиб бориш китобнинг ушбу қисмида таҳлил этилган марказий масалалардандир.

Шунингдек, иқтисодий ислохотлардан кўзда тутилган мақсадлар — мамлакат аҳолиси учун инсонга муносиб бўлган ҳаёт ва фаолият шароитини яратиш, халқни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тиклаш, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш масалалари ҳам чуқур, ҳар томонлама таҳлил этилган.

Китобнинг иккинчи қисми "Иқтисодий ислохотлар иккинчи босқичининг вазифалари ва устувор йўналишлари" деб номланади. Унда мамлакатни иқтисодий ривожлантириш борасида олдимизда турган асосий вазифалар баён этилган. Булар — хусусийлаштириш ва рақобатчилик муҳитини шакллантириш жараёнларини чуқурлаштириш, макроиқтисодий барқарорликка эришиш, миллий валютани мустаҳкамлаш; иқтисод таркибий-структурасини тубдан ўзгартириш, ижтимоий кафолатлари кучли бўлган демократик давлатни шакллантириш вазифаларидир. Бу вазифаларни бажаришнинг назарий ва амалий асосларини кўрсатиш, устувор йўналишларини аниқ ифодалаб бериш ушбу қисмининг асосий мазмунини ташкил этади.

Ушбу китоб иқтисодчи олимлар, ишлаб чиқариш раҳбарлари ва ташкилотчилари, тадбиркорлар, шунингдек, олий ва ўрта махсус ўқув юртлири талабалари учун иқтисодиётни ривожлантиришнинг янги йўларини, бозор иқтисодиёти қонуниятларини ўрганишда муҳим назарий-методологик қўлланма бўлиб хизмат қилиши шубҳасиздир.

МУҚАДДИМА

Ўзбекистон жаҳон сиёсий харитасида, Осиё қитъасининг марказида янги мустақил давлат сифатида тобора кўпроқ тилга тушмоқда. Ўзбекистонда юз бераётган прогрессив ўзгаришлар, унинг жуда катта табиий бойликлари, ишлаб чиқариш, илмий-техникавий ва интеллектуал имкониятлари, ноёб миллий-маданий мероси халқимиз тарихи ва ҳозирги ҳаёти билан қизиқётган дунёнинг барча минтақаларидаги сиёсатчилар, бизнесчилар, оддий одамларни ўлкамизга тобора кўпроқ жалб этмоқда.

Ўзгариб бораётган жўғрофий-сиёсий структурада Ўзбекистоннинг роли ортиб бормоқда. Ҳамдўстлик мамлакатларидаги шерикларимиз ҳам, шунингдек, биз тўла ҳуқуқли аъзоси бўлган обрўли халқаро ташкилотлар ҳам ҳозирги вақтда Ўзбекистоннинг фикри билан, унинг нуқтаи назари билан ҳисоблашмоқдалар. Ўзбекистоннинг тинчлик ўрнатишга қаратилган изчил сиёсати натижасида унинг Марказий Осиё минтақасидаги осойишталик ва барқарорликнинг кафили сифатидаги мавқеи мустаҳкамланиб бормоқда.

Турли миллат ва динга мансуб миллионлаб кишилар ўз тақдирларини ва келажаklarини Ўзбекистон билан боғлаб, бу қадимий сакхий заминда тинч-тоғув яшамоқдалар. Мустақилликка эришган, тоталитар тузум кишанларидан халос

бўлган Ўзбекистон халқи ижодий меҳнати билан ўзининг кўп асрлик тарихига янги-янги саҳифалар битмоқда.

Мустақиллик йиллари — ўз ўтмишимизни, ўз маданиятимизни холисона билиб олиш давридир. Бу — жаҳон ҳамжамияти, тарих олдидаги вазифамизни англаб олиш давридир. Бу давр бой имкониятларга эга бўлган республикани танг аҳволга солиб қўйган сабабларни мафкуравий ақидалардан холи тарзда жиддий таҳлил қилиш, тангликни тезроқ бартараф этиш йўлларини излаш йилларидир.

Мустақиллик йиллари — ёш демократик давлатни фаол қуриш, унинг сиёсатини ишлаб чиқиш давридир. Бу давр маънавий уйғониш ва миллий ўзлигини англашнинг ўсиши давридир. Бу — озодлик руҳи билан, ўз кучларига, мамлакатнинг, халқнинг ёрқин келажагига ишонч билан тўлиб-тошган даврдир.

Энг муҳими шуки, мустақилликнинг дастлабки йиллари — республиканинг ўз тараққиёт йўлини фаол излаш, Ватанимизни эркин, кучли ва равнақ топаётган диёрга айлантиришга интилиш даври бўлди.

Давлат мустақиллигини қўлга киритиш натижасида Ўзбекистон учун иқтисодий ва ижтимоий тараққиётнинг, маданий ва маънавий янгиликларнинг кенг истиқболлари очилди.

Вазият тақозоси билан Ўзбекистон дастлабки кунларданоқ бир ёқлама ривожлантирилган мажруҳ иқтисодиётдан мерос бўлиб қолган, табиий ва минерал-хом ашё захираларидан нотўғри фойдаланиш, ишлаб чиқарувчи кучларни ривожлантириш ва жойлаштиришдаги, нарх белгилашдаги, аҳолининг истеъмол таркибидаги бузилишлар туфайли вужудга келган ҳаят кескин муаммоларни

якка ўзи ҳал қилишга мажбур бўлди. Маъмурий йўл билан режалаштиришга асосланган иқтисодий муносабатлардан бозор муносабатларига ўтишнинг тартиби ва усуллари ўзи белгилашига тўғри келди. Жаҳон хўжалик алоқалари тизимига кириш, давлатлараро иқтисодий муносабатларни йўлга қўйишнинг энг мақбул йўллари изланди.

Буларнинг барчаси жамиятни янгилашда, ижтимоий-иқтисодий тараққиётда ўз йўлимизни излашни талаб қилди. Биз танлаб олган йўл ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантиришга қаратилгандир. Бу йўл жаҳон тажрибасини, шунингдек, халқимизнинг турмуш шароитини, анъаналарини, урф-одатларини, турмуш тарзини ҳар томонлама ҳисобга олишга асослангандир.

Биз танлаб олган тараққиёт йўли конституцион асосга эга. Бу йўл Ўзбекистондаги барча аҳоли манфаатларига ҳар жиҳатдан мос тушади.

Айнан шундай йўл ўзбекистонликларнинг муносиб турмуш кечириши учун кафолат бўла олади, миллий анъаналар ва маданиятнинг ривожланишини, маънавий-ахлоқий қадриятларнинг қайта тикланишини таъминлайди.

Пировард мақсадимиз ижтимоий йўналтирилган барқарор бозор иқтисодиётига, очиқ ташқи сиёсатга эга бўлган кучли демократик ҳуқуқий давлатни ва фуқаролик жамиятини барпо этишдан иборатдир.

Ўзбекистон Республикаси давлат қурилишининг бош йўналиши машаққат билан қад ростлаган мамлакатларнинг мураккаб тажрибасини, шу билан бирга республиканинг ўз хусусиятларини ва халқимизнинг ақл-заковатини ҳисобга олиб ишлаб чиқилган ўз йўлимиздан аниқ мақсад сари қатъият билан илгарилаб боришдан иборатдир.

Мана шу ғоят муҳим қоидалар икки манба сифатида бир-бири билан узвий қўшилиб, қудратли оқимни ташкил этмоқда. Кун сайин куч-қудрат ва тажриба орттириб бораётган бу оқим жамиятимизни ва давлатимизни янгилашга ҳамда тараққий эттиришга хизмат қилади.

Ушбу йўлни амалга оширишга, иқтисодиётни тубдан ислоҳ қилишга бешта муҳим ва машҳур тамойил асос қилиб олинган бўлиб, ўтиш даврининг сиёсати ана шу тамойилларга таянади.

Ишлаб чиқилган тамойиллар ҳаёт синовидан ўтди. Амалий иш жараёнида уларнинг тўғрилиги ва таъсирчанлиги тасдиқланди. Бу тамойиллар жаҳон жамоатчилиги томонидан маъқулланди, энг муҳими, халқимизнинг ўзи уларни қабул қилди ва қўллаб-қувватлади. Ҳозирги вақтда мазкур тамойилларни амалга ошириб, республикада ижтимоий-сиёсий барқарорлик, энг муҳими — бозор муносабатларини жорий этиш сари босқичма-босқич илгарилаб боришимиз таъминланмоқда. Шу боис биз бундан буён ҳам ушбу тамойилларга амал қилаверамиз.

Биз бу тамойилларни етарли даражада кенг ва тўла баён қилиб бергандик. Уларнинг асосий мазмуни қуйидагилардан иборат.

Биринчидан, иқтисодиётни мафжурадан батамом холи қилиш. Иқтисодиёт сиёсатдан устун турмоғи, унинг ички мазмунини ташкил қилмоғи лозим. Айнан иқтисодиёт, уни янада ривожлантириш муаммолари ҳозирги сиёсатимизнинг асосий мазмунидир.

Иккинчидан, мураккаб ўтиш даврида давлатнинг ўзи бош ислоҳотчи бўлиши зарур. Давлат бутун халқнинг манфаатларини кўзлаб, ислоҳотлар жараёнининг ташаббускори бўлиши, иқтисодий тараққиётнинг етакчи йўналишларини

белгилаши, иқтисодиётда, ижтимоий соҳада ва суверен давлатимизнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида туб ўзгаришларни амалга ошириш сиёсатини ишлаб чиқиши ва изчил рўёбга чиқариши керак.

Учинчидан, бутун янгилашни ва тараққиёт жараёни қонунларга асосланмоғи зарур. Иқтисодий ўзгаришлар синалган, амалий кучга эга бўлган қонунларга таянгандагина бу ўзгаришлар сезиларли натижалар бериши, муқаррар бўлиши мумкин.

Тўртинчидан, демография соҳасидаги реал аҳволни, аҳолининг мавжуд турмуш даражасини ҳисобга олган ҳолда бозор муносабатларига ўтиш билан бир қаторда одамларни ижтимоий ҳимоялаш соҳасида кучли чора-тадбирларни олдиндан амалга ошириш керак. Ижтимоий ҳимоялаш ва кафолатларнинг кучли, таъсирчан механизми мавжуд бўлгандагина ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаган ҳолда бозор иқтисодиёти сари тинимсиз ривожланиб боришни таъминлаш мумкин.

Ниҳоят, бешинчидан, янги иқтисодий, бозор муносабатларини пухта ўйлаб, босқичма-босқич қарор топтириш лозим.

Беш тамойилнинг ҳаммаси ҳам демократик ва иқтисодий ўзгаришларни муваффақиятли ислоҳ қилиб боришда бирдай муҳим аҳамиятга эгадир. Шу билан бирга бозорга босқичма-босқич ўтиш тамойили алоҳида эътиборга лойиқ. Бу етакчи тамойиллардан биридир. У иқтисодий ислоҳотларнинг бутун ички мантиқини, ривожланиб бориши ва характерини белгилаб беради.

Биз олдимизга қўйган мақсад сари қадам-бақадам илгарилаб боришимиз зарурлигини қайта-қайта таъкидладик. Тегишли ҳуқуқий негизни, бозор инфраструктурасини яратиш, янги шароит-

ларда ишлай оладиган кадрларни тайёрлаш учун вақт керак бўлади.

Одамларнинг қотиб қолган фикрлаш тарзини ўзгартириш, эскича фикрлаш усулидан холи қилиш гоят муҳимдир. Одамларнинг ўзида жамиятни янгилаш ва ўзгартириш зарурлигига ишонч туғдирмасдан туриб, ҳаракатлантирувчи кучларни ва қадриятларга муносабатни, далилий сабабларни ўзгартирмасдан туриб, ислоҳ қилиш йўлидан амалда олға бориш, айниқса, янги жамият барпо этиш, тамомила янги муносабатларни жорий этиш мумкин эмас.

Биз бозор иқтисодиётига катта сакрашлар, тубдан вайрон қилиш йўли билан эмас, балки бир босқичдан иккинчи босқичга кетма-кет ўтиш, яъни эволюцион тарзда илгарилаб боришни ўзимиз учун қатъиян танлаб олдик. Ҳар бир босқич амалга оширилаётган ислоҳотлар стратегиясининг бир ҳалқасидир. Ҳар бир босқич доимо стратегик жиҳатдан устун йўналишлар билан солиштириб турилиши лозим. Бу йўналишлар босқичма-босқич амалга оширилаётганини акс эттириши, танлаб олинган йўлнинг тўғрилигини аниқлаб берадиган барометр вазифасини ўташи ва унга ўз вақтида зарур тузатишлар киритиши керак. Стратегик йўл босқичларни ажратиш, уларнинг мақсадлари, вазифалари ва афзал жиҳатларини белгилаш учун асосий мўлжалдир.

Бозор сари тегишли тайёргарликсиз қилинган ҳар қандай жадал ҳаракат амалда муваффақиятсизликка, танглик ҳолатларининг кучайиб боришига, таркиб топган барча структуралар, ҳўжалик алоқалари тезда емирилишига ва, оқибатда, иқтисодиётда, ижтимоий соҳада ўпирилишга, бозор гоьларининг обрўсизланишига олиб келади. Бошқача айтганда, бу бошдан-оёқ вайроналикка

олиб борадиган, шу йўлни танлаб олган мамлакатни жар ёқасига, кучли ижтимоий ларзаларга олиб борадиган йўлдир.

Бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтиш тамойилини амалга ошириш, бир томондан, бизга мерос бўлиб қолган барча прогрессив жиҳатларга авайлаб муносабатда бўлишни тақозо этади. Иккинчи томондан, ислоҳ қилишнинг асосий босқичларини аниқ ажратиш, бу босқичларнинг ҳар бири учун конкрет мақсадларни, уларга эришиш воситаларини белгилаб олишни талаб қилади.

Доно халқимиз янги уй қурмай туриб, эскисини бузмасликни ўргатади. Бозор иқтисодиётига ўтиш чоғида иқтисодиётни ислоҳ этиш манфаатларига хизмат қилиши, бу жараён мумкин қадар самарали ва машаққатсиз ўтишига ёрдам бериши мумкин бўлган воситалардан воз кечиш кечириб бўлмайдиган хато бўлур эди.

Бу гаплар энг аввало иқтисодий муносабатлар тизимида давлатнинг ўрни ва ролини аниқлашга тегишлидир. Ўзини ўзи бошқариш вужудга келмаган, эркин рақобат бўлмаган, ташқи алоқалар чекланган бир шароитда талаб ва таклиф таъсирида давлатнинг иқтисодиётни бошқаришдан воз кечиши тангликнинг чуқурлашишига, нарх-наво ўсишига ва пулнинг қадрсизланиши кучайишига туртки бўлади.

Ислохотни амалга оширишда унинг босқичлари изчил бўлиши муваффақият гаровидир. Эркин бозор иқтисодиётига эга бўлган демократик жамият барпо этишдан иборат пировард мақсад унга олиб борувчи ҳар бир босқичда ўз ифодасини топмоғи керак. Ҳар бир босқични шакллантириш мақсадлар уйғунлигини ва уларга изчиллик билан эришишни таъминлаши зарур. Ҳар

бир босқич учун қўйилган аниқ вазифалар, бу вазифаларни ҳал қилишнинг пухта ишлаб чиқилган механизмигина танлаб олинган мақсад сари босқичма-босқич ишонч билан олға боришни таъминлайди. Бу ҳол куч ва ресурсларни олдимизга қўйилган вазифаларни бажаришга йўналтириш, энг муҳим устуворликларни аниқлаш, иқтисодий ислоҳот жараёнини ана шу мақсадларга эришишга бутунлай бўйсундириш имконини беради.

Бир босқични тамомлагандан кейингина, зарур шарт-шароитларни яратиб, янги босқичга ўтиш мумкин. Иқтисодий ислоҳотлар бозор муносабатларининг реал механизмларини аста-секин, қадам-бақадам шакллантириб бориши зарур. Бу механизмлар дарров ишга тушиб кета олмайди, улар аста-секин созланади, йўлга қўйилади.

Ҳар бир босқичда тафаккуримизни ўстириб, эришилган реал натижалар билан одамларни янги тузумнинг афзаллигига ишонтирибгина ислоҳотларни охиригача амалга ошира оламиз. Иқтисодий структураси ривожланган, самарали ижтимоий муносабатларга эга бўлган жамиятни қура оламиз.

Ҳозир биз керакли ёндашувларни, зарур иш маромини топдик, муайян фойдали тажриба орттирдик. Дастлабки якунларни чиқариш, навбатдаги босқичнинг вазифалари ва устувор йўналишларини белгилаш зарур бўлиб қолди.

Аслини олганда, жуда катта, кўп қиррали тайёргарлик иши тугалланди. Бу ишнинг моҳияти халқ хўжалигини ва одамларнинг руҳиятини янги шароитларга мослаштиришдан иборатдир.

Ислоҳотлар жараёнини республикада яшаётган барча кишилар кенг кўламда қўллаб-қувватлаётганлиги сиёсатимизнинг асосий ютуғидир. Бу ҳол

ислоҳотлар муваффақият қозонишига ишонч туғдирмоқда.

Айни вақтда ислоҳотларнинг боришини секинлаштираётган сабабларни очиб ташламасак, улар йўлидаги тўсиқларни бартараф этмасак, ислоҳотлар жараёни узоққа чўзилиши, суст кечиши хавфи пайдо бўлади. Бу ҳол ислоҳотлар мазмуни қадрсизланиши хавфини туғдиради. Бу ҳол ислоҳотларнинг асосий афзалликларидан — янги кучларни рўёбга чиқариш имкониятидан, рағбатлантириш омилларидан, ўзгаришларга сабаб бўлувчи кучли далиллардан маҳрум қилади. Бунга эса йўл қўйиб бўлмайди.

Ҳозир бизнинг биринчи навбатдаги вазифамиз амалга оширилган ишларни таҳлил қилиб, сифат жиҳатидан янги босқичда ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг янги стратегиясини қабул қилишдан, унинг асосий вазифалари ва мақсадларини белгилаб олишдан иборатдир.

1 - қ и с м

ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАР БИРИНЧИ БОСҚИЧНИНГ ЯКУНЛАРИ ВА САБОҚЛАРИ

Ўзбекистонда ўз миллий валютамыз муомалага киритилиши билан иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда сифат жиҳатидан янги bosқич бошланди. Бугун шуни ишонч билан айтиш мумкинки, биз энг қийин, бошланғич bosқични ўтиб бўлдик. Бу bosқич иқтисодий ислоҳ қилишнинг бутун жараёнига асос солди. У давр синовидан ўтди ва ўз вазифасини, ўз ишини муваффақиятли бажарди, деб айтиш учун тўла асос бор.

Ўтиш даврининг биринчи bosқичи ислоҳ қилиш жараёнининг қийинчиликларини, айни вақтда табиий иқтисодий муносабатларни тиклашга ёндашишлар бир хил андазада ва одатий эмаслигини кўрсатди.

Биринчи bosқич бутунлай янги иқтисодий тизимнинг ҳуқуқий негизларини яратишга, давлатчилиكنи шакллантириш ва мустаҳкамлашга, эскича фикрлаш тарзларини онгимиздан чиқариб ташлашга қаратилган эди. Бу bosқичда янги тузум учун ишончли пойдевор яратиш вазифаси қўйилди ва ҳал қилинди.

Биринчи bosқичнинг асосий якувлари нималардан иборат, белгиланган ишлардан қайси бирларини амалга оширишга муваффақ бўлинди, босиб ўтилган йўлни таҳлил қилишдан қандай хулосалар чиқариш керак? Мана шу саволларга тўла ва холисона берилган жавоб қилинган иш-

ларнинг тарихий аҳамиятини чуқурроқ англашга, бозор иқтисодиётини шакллантириш йўлидан қанчалик илгарилаб кетганлигимизни тўғри баҳолашга имкон беради. Бу эса жамиятимизни ислоҳ қилиш ва янгилашнинг навбатдаги босқичларида танлаб олган йўлимиздан огишга йўл қўймаслик учун зарур сабоқлар чиқариш имконини беради.

1. 1. ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАР СТРАТЕГИЯСИ ВА ЙЎЛИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМИ

Биз ислоҳотлар стратегияси ва улар йўлини шакллантиришга қаратилган ўз моделимизни ишлаб чиқишга ва амалга оширишга муваффақ бўлдик. Бу — амалга оширилаётган туб ўзгаришлар бошланғич босқичининг асосий натижасидир.

Бутун ислоҳ қилиш жараёнининг бошланғич нуқтаси стратегияни танлаб олишдан иборатдир. Бу — гоят масъулиятли ва мураккаб жиҳат. Умумий стратегияга эга бўлмай, пировард мақсадни кўрмай туриб, иқтисодий ислоҳ қилишнинг таъсирчан чора-тадбирларини белгилаб бўлмайди.

Ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларнинг пировард мақсадини белгилаб олиш ҳозирги ислоҳ қилиш стратегиясининг бошланғич нуқтаси бўлиб хизмат қилади. Бунда биз марказлаштирилган, маъмурий-буйруқбозликка асосланган иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига ўтиш — эски хўжалик юритиш механизмини шунчаки янгилаш ёки тақомиллаштириш эмас, балки бир сифат ҳолатидан иккинчи сифат ҳолатига ўтиш эканлигини қайта-қайта таъкидладик. Бу бир иқтисодий муносабатлар ва ташкилий-бошқарув тузилмаларининг бошқа иқтисодий муносабатлар ва ташкилий-бошқарув тузилмалари билан алмашинувидир.

Ўзбекистоннинг сиёсий ва иқтисодий мустақиллигига эришиш, миллий давлатчилигимизни барпо этиш, бунинг учун мустақкам моддий негиз яратиш манфаатларини кўзлаб қуйидагилар иқтисодиётни ислоҳ қилиш соҳасида стратегик мақсадлар қилиб белгиланди.

1. Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини босқичма-босқич шакллантириш, қудратли ва тинимсиз ривожланиб борадиган, миллий бойликнинг ортинини, кишилар ҳаёти ва фаолияти учун зарур шарт-шароитларни таъминлайдиган иқтисодий тизимни барпо этиш.

2. Кўп укладли иқтисодиётни яратиш, инсоннинг мулкдан маҳрум бўлишига барҳам бериш, танаббускорлик ва уздабуронликни бутун чоралар билан ривожлантириш негизи бўлган хусусий мулкнинг давлат томонидан ҳимоя қилинишини таъминлаш.

3. Корхоналар ва фуқароларга кенг иқтисодий эркинликлар бериш, уларнинг хўжалик фаолиятига давлатнинг бевосита аралашувидан воз кечиш, иқтисодиётни бошқаришнинг маъмурий-буйруқбозлик усулларини бартараф этиш, иқтисодий омиллар ва рағбатлантириш воситаларидан кенг фойдаланиш.

4. Иқтисодиётда моддий, табиий ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминлайдиган чуқур структуравий ўзгаришлар қилиш, рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш, жаҳон иқтисодий тизимига қўшилиб бориш.

5. Кишиларда янгича иқтисодий фикрлашни шакллантириш, уларнинг дунёқарабини ўзгартириш, ҳар бир кишига ўз меҳнатини сарфлаш соҳаси ва шакллари мустақил белгилаш имконини бериш.

Бунда ислоҳотлар инсон манфаатларига мос келган, унинг талаб ва эҳтиёжларини қондиришга ёрдам берган, турмуш даражасини оширишга қаратилган тақдирдагина аҳамиятли бўлишини ҳамisha ёдда тутмоғимиз лозим.

Стратегик мақсадларга изчиллик билан эришиб бориш ислоҳ қилишнинг биринчи босқичидаги асосий устувор йўналишларни аниқ ажратиб олиш заруратини келтириб чиқарди. Бунда гоят кескин муаммоларни яқин фурсатларда ҳал этишга ёрдам берадиган асосий бўғинларни топиш муҳим эди.

Бизнинг бозор ислоҳотларини амалга ошириш дастуримиз устувор вазифаларни босқичма-босқич ҳал қилишга асосланади.

Биринчи босқич — тоталитар ўтмишдан ҳозирги, замонавий бозор муносабатларига ўтишга қаратилган чора-тадбирлар, занжиридаги бошланғич бўғиндир. Мазкур даврнинг хусусияти ҳам, мураккаблиги ҳам ана шунда.

Биринчи босқичда иккита ҳал қилувчи вазифани бирданига ҳал қилишга тўғри келди. Бу вазифалар:

— маъмурий-буйруқбозлик тизимининг оғир оқибатларини енгиш, тангликка барҳам бериш, иқтисодиётни барқарорлаштириш;

— республиканинг ўзига хос шароитлари ва хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда бозор муносабатларининг негизларини шакллантиришдан иборат.

Ушбу вазифаларни ҳал қилиш учун биринчи босқичда иқтисодиётни дастлабки ислоҳ қилишнинг гоят муҳим йўналишларини белгилаб берган асосий устувор йўналишлар сифатида қуйидагиларни алоҳида ажратиб кўрсатиш талаб қилинди.

Биринчидан, ўтиш жараёнининг ҳуқуқий асосларини шакллантириш, ислоҳотларнинг қонуний-ҳуқуқий базасини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш. Давлат мустақиллигининг ва ҳозирги иқтисодий муносабатларнинг ҳуқуқий пойдевори бўлган Асосий Қонун — Ўзбекистон Республикасининг янги Конституциясини қабул қилиш бош вазифа қилиб қўйилди.

Иккинчидан, қишлоқ хўжалигида мулкчиликнинг янги шаклларини вужудга келтириш, маҳаллий саноат, савдо, маиший хизмат корхоналарини, уй-жой фондини хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш, шунингдек, енгил саноат, қурилиш ва транспорт соҳасидаги айрим корхоналарни акциядорлик асосида қайта қуриш ҳисобига кўп укладли иқтисодиёт негизларини яратиш.

Хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун қулай шарт-шароит яратиш, хусусий мулкни ҳимоя қилишнинг конституциявий ҳуқуқлари ва кафолатларини таъминлаш. Давлат хўжаликларини жамоа хўжаликларига ёки мулкчиликнинг давлатга қаршли бўлмаган бошқача шаклларига айлантириш, фермер (деҳқон) хўжаликларини, унча катта бўлмаган кооперативларни, пудратчи ва ижарачи оилавий жамоаларни ривожлантириш ҳисобига қишлоқда ишлаб чиқаришнинг чинакам ширкатчилик шаклларини қайта тиклаш.

Учинчидан, ишлаб чиқаришнинг пасайиб боришига барҳам бериш, молиявий аҳволнинг барқарорлашувини таъминлаш иқтисодий ислоҳотларни рўёбга чиқаришнинг ғоят муҳим шарт-шароити бўлмоғи керак эди.

Иқтисодиёт барқарор амал қилиб турган тақдирдагина бозор муносабатларига муваффақиятли ўтиш мумкин. Биринчи босқичда ву-

жудга келәтган вазият тангликни бартараф этиш учун жадал, қаттиқ, баъзан унча одат бўлмаган чоралар кўришни, аҳолининг турмуш даражаси кескин ёмонлашиб кетишига йўл қўймасликни талаб қилди.

Биринчи босқичда гоят муҳим ва биринчи даражали чора-тадбирлар ҳамда устувор йўналишлар сифатида қуйидагилар илгари сурилди.

Молия ва солиқ сиёсати соҳасида:

— қаттиқ молиявий сиёсатни амалга ошириш, давлат бюджети дефицитини иложи борича камайтириш, бюджетдан бериладиган дотациялар ва субсидияларнинг барча турларини босқичма-босқич қисқартириб бориш;

— бюджет маблағлари даромад тушганидан кейингина тақсимлаштирадиган йўлдан огишмай бориш, биринчи даражали, энг зарур умумдавлат эҳтиёжлари учунгина бюджетдан маблағ ажратиш;

— халқ хўжалиги тармоқларини, айрим корхоналарни ривожлантириш учун бюджетдан пул билан қайтармайдиган қилиб таъминлаш амалиётидан воз кечиш. Ана шу мақсадлар учун инвестиция кредитларидан кенг фойдаланиш;

— солиқ тизимини такомиллаштириш, бюджет даромадлари барқарор суратда тўлдириб турилишини таъминлайдиган, кичик ва хусусий корхоналарнинг, чет эл капитали иштирокидаги, қишлоқ хўжалик маҳсулотини қайта ишлайдиган ва халқ истеъмолчи моллари ишлаб чиқарадиган қўшма корхоналарнинг ривожланишини рағбатлантирадиган пишиқ-пухта солиқ сиёсатини олиб бориш.

Кредит-пул сиёсати соҳасида:

— Марказий банк бошчилигида ҳамда кенг тармоқли мустақил тижорат ва хусусий банклар икки босқичли банк тизимини вужудга келтириш,

республика ҳудудида йирик чет эл банкларининг бўлимлари ва ваколатхоналарини очиш учун қулай шароит яратиш;

— барқарор пул муомаласини таъминлаш, кредит ва нақд пул эмиссиясини, жами пул массасининг асоссиз ўсишини кескин чеклаш;

— Ўзбекистон Республикасининг миллий пулини муомалага киритиш учун зарур иқтисодий ва ташкилий шарт-шароитлар ҳамда имкониятларни яратиш.

Нарх-наво бўйича ва пулнинг қадрсизланишига қарши сиёсат соҳасида:

— нарх белгилаш тизимини янада тартибга солиш, бозорни тартибга солиб турувчи восита сифатида нархнинг ролини мустақкамлаш;

— нарх-навони эркин қўйиб юборишнинг "эсанкиратадиган" механизми Ўзбекистон учун номақбул эканлигини қатъиян эътироф этган ҳолда, улгуржи ва чакана нархларни босқичма-босқич эркинлаштириш, эркин (келишилган) нархларда сотиладиган товарлар доирасини кенгайтириш йўлини изчил амалга ошириш;

— жуда тор доирадаги ҳаётий муҳим озиқ-овқат маҳсулотлари, энг аввало, ун ва ноннинг нархини давлат томонидан бошқариб туриш тартибини вақтинча сақлаб қолиш;

— қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг харид нархларини изчил суратда ошира бориб, уларни жаҳон нархлари даражасига етказиш;

— монополияларга қарши чора-тадбирларни амалга ошириш, юксак даражада монополлашган тузилмаларни ажратиш ҳисобига нарх-навонинг сунъий равишда ошириб юборилишига йўл қўймаслик чораларини кўриш, рақобатчиликни вужудга келтириш учун шароит яратиш.

Бутун ислоҳ қилиш жараёнида амалга оширилган ғоят муҳим стратегик устувор йўналиш структуравий ўзгаришларни амалга оширишдан иборат бўлди. Стратегик маънода ўсишга эришиш учун ишлаб чиқариш структурасини ўзгартириш зарур. Шу сабабли ҳар бир босқичда ресурслар мавжудлигига қараб, энг аввало, иқтисодиётнинг устун йўналишларида структуравий ўзгаришларни амалга ошириш юзасидан аниқ чора-тадбирлар ишлаб чиқилмоғи даркор.

Биринчи босқичда асосий эътибор қуйидагиларга қаратилди:

— ёқилғи-энергетика комплексининг илдам суръатлар билан ривожланишини таъминлаш, нефть ва табиий газ қазиб чиқариш ҳамда уларни қайта ишлаш ҳажмларини ошириб бориш, шунинг ҳисобига республиканинг энергетика мустақиллигига эришиш;

— товарларни четдан келтириш ўрнига уларни ўзимизда ишлаб чиқарувчи корхоналарни ривожлантириш асосида, бошқа минтақалардан келтириладиган халқ хўжалигини ва аҳоли турмушини таъминлайдиган ғоят муҳим маҳсулот турларига республиканинг қарамлигини камайтириш чораларини кўриш;

— қишлоқ хўжалик хом ашёсининг энг муҳим турларини (пахта, ипак, мева-сабзавот ва бошқа маҳсулотларни) янада тўла қайта ишлаш, енгил ва маҳаллий саноатнинг туташ ишлаб чиқаришларини — тўқимачилик, ип йиғириш, тикувчилик ва бошқа корхоналарни ривожлантириш;

— энг муҳим истеъмол молларини ишлаб чиқарадиган тармоқларни жадал ривожлантириш, тайёрланаётган маҳсулот хилини кўпайтириш, ош тузи, спирт, гугурт ва бошқа ўта камёб товарларни ишлаб чиқарувчи янги корхоналарни бунёд этиш.

Қишлоқ хўжалигидаги ислоҳот иқтисодий ўзгаришларнинг энг муҳим бўғини деб белгиланди.

Деҳқончилик секторини ривожлантириш муаммолари Ўзбекистоннинг бозорга ўтиши стратегиясида ҳал қилувчи муаммолардандир. Шу сабабли қишлоқ хўжалиги доимо амалга ошириладиган иқтисодий ислоҳотлар марказида туради. Зеро бу бутун иқтисодиётимизнинг асосидир. Барча иқтисодий ўзгаришларнинг оқибати туб ўзгаришлар жараёни деҳқончилик секторига қанчалик чуқур таъсир этишига, қишлоқда ислоҳотлар қанчалик узоққа боришига кўп жиҳатдан боғлиқ эканлигини қайта-қайта кўрсатиб ўтган эдик.

Биринчи босқичда қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш соҳасидаги асосий вазифалар:

— қишлоқда хўжалик юритишнинг янги шакллари кенг кўламда ривожлантириш, деҳқонлар ўзларини ишланаётган ернинг, етиштирилаётган маҳсулотнинг тўла ҳуқуқли хўжайинлари деб аниқ ҳис қилишларига имкон берадиган иқтисодий муносабатларни шакллантириш;

— пахтадан ва бошқа экинлардан бўшатиб олинаётган ер майдонларини фермер (деҳқон) хўжаликлари ташкил этишга бериш, шахсий томорқа ерларини кенгайтириш, қишлоқ меҳнаткашларига ер майдонларини мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан умрбод фойдаланишга бериб қўйиш йўлини изчил олиб бориш;

— агросаноат комплексида экин майдонларининг оқилона структурасини яратишга, пахта экиладиган майдонлар салмоғини камайтиришга, озиқ-овқат экинлари, энг аввало, дон етиштиришни кўпайтириб боришга қаратилган чуқур ижобий силжишларни амалга ошириш;

— қайта ишловчи корхоналарни қишлоқ хўжалик хом ашёси етиштириладиган жойга мумкин қадар яқинроқ қуриш, қишлоқда ихчам саноат корхоналари ва цехлар бунёд этиш, меҳнатнинг касаначилик шакллари, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришига хизмат кўрсатадиган фирмалар тармоғини кенг ривожлантириш;

— қишлоқда ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфраструктураси тармоқларини фаол шакллантириш, қишлоқ аҳоли пунктларини ичимлик сув ва табиий газ билан таъминлашдан иборат бўлди.

Аҳолини озиқ-овқат билан узлуксиз таъминлаш иқтисодиётни барқарорлаштиришнинг муҳим бўғинига айланиб бормоқда. Бу республика қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган сиёсатнинг умумий устувор йўналишларидан биридир. Чинакам иқтисодий мустақилликка эришиш республикада озиқ-овқат муаммосини тубдан ҳал қилишни талаб этади. Ҳозирги вақтда республикага ташқаридан олиб келинаётган дон, картошка, чорвачилик маҳсулоти, шунингдек, шакар ва бошқа маҳсулотлар билан ўзини ўзи таъминлаш даражасини ошириш жуда муҳим вазифадир.

Республикамизнинг экспорт қувватини бутун чоралар билан ривожлантириш ва ундан самарали фойдаланиш иқтисодиётни мустаҳкамлашнинг гоят муҳим шартига айланиб бормоқда. Узоқ йиллар мобайнида республика амалда ташқи дунёдан ажратиб қўйилган эди. Биринчи босқичнинг асосий вазифаси жаҳон ҳамжамиятида қатъий ўринга эга бўлишдан, ишончли шерик эканлигимизни кўрсатишдан, гоят кенг ташқи иқтисодий алоқаларни ўрнатишдан иборат бўлди. Бунинг учун эса:

— ташқи сиёсий ва иқтисодий фаолиятни амалга оширадиган ихтисослашган ташкилий

структураларни вужудга келтириш, тегишли кадрларни тайёрлашни йўлга қўйиш;

— ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш бўйича аниқ мақсадни кўзловчи сиёсатни ўтказиш, чет эллик шериклар билан тўғридан-тўғри алоқалар ўрнатишда корхоналар ва фуқароларга кўпроқ эркинлик бериш;

— товарларни экспорт ва импорт қилишнинг имтиёзли тартибини жорий этиш, квота белгилаш ва лицензия олинishi керак бўлган товарлар рўйхатини босқичма-босқич қисқартириб бориш;

— экспорт ва импорт таркибини такомиллаштириш. Анъанавий маҳсулот турлари (пахта ва ундан олинган маҳсулот, рангли металллар, минерал ўғитлар ва бошқалар)ни экспорт қилиш билан бир қаторда чет элга техникавий жиҳатдан мураккаб тайёр товарлар ва буюмларни етказиб беришни кенгайтириш, турли хизматлар — транспорт, сайёҳлик, валюта-кредит хизматлари кўрсатиш;

— имтиёзлар тизимини вужудга келтириш, қўшма корхоналар ташкил этиш, чет эллик инвесторлар ҳуқуқлари ва манфаатларининг ҳимоя қилинишини таъминлаш воситасида корхоналарнинг экспортга мўлжалланган маҳсулотларни ишлаб чиқариш соҳасидаги инвестиция фаолиятини рағбатлантириш;

— чет элдан олинаётган кредитларни, биринчи навбатда, аҳолини озиқ-овқат маҳсулотларининг энг муҳим турлари, дори-дармон билан таъминлашга сарфлаш, чет эл инвестицияларини халқ хўжалигининг асосий тармоқларига — кончилик, ёқилғи-энергетика саноатига, қишлоқ хўжалик хом ашёсини саноат усулида қайта ишлашга, шунингдек, иқтисодиётнинг давлатга қарашли бўлмаган секторини ривожлантиришга жалб қилиш;

— ташқи иқтисодий фаолият инфраструктурасини — ташқи алоқаларимизни ривожлантириш манфаатлари ва шартларига мос келадиган иқтисослаштирилган ташқи савдо, лизинг, консалтинг ва сугурта фирмалари, транспорт, алоқа ҳамда коммуникация тизимларини барпо этиш, чет элда ўз ваколатхоналаримизни очиб талаб этилди.

Бутун иқтисодий ислоҳотларимиз дастурининг юқорида кўрсатиб ўтилган асосий устувор йўналишлари билан бир қаторда, ислоҳотни амалга оширишнинг ҳамма босқичларида долзарб аҳамиятга эга бўлган бир қанча умумий устуворликларни ҳам аниқ кўрсатиб ўтиш керак. Улар жамиятни янгилаш жараёнининг беистисно ҳамма йўналишларини қамраб олади.

Умумий устуворликлар ислоҳот босқичларининг изчиллигини, унинг узлуксиз кечишини таъминлайди. Кўзланган ўзгаришлар муқаррар бўлиши учун шарт-шароит яратлади.

Ислоҳотлар стратегиясини рўёбга чиқаришда биз учун умумий устуворлик, энг аввало, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш соҳасида кучли чора-тадбирларни амалга оширишдан иборатдир.

Ана шу чора-тадбирлар орасида қуйидагилар алоҳида аҳамиятга эга:

— республикада ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг, фуқаролар орасида тинчлик ва миллатлараро тотувликнинг ишончли кафолатларини таъминлаш;

— ижтимоий адолат қоидаларини янада мустаҳкамлаш, аҳолининг энг муҳтож бўлган қатламлари — кексалар, ногиронлар, етимлар, кўп болали оилалар ва ўқувчи ёшларни ижтимоий ҳимоялашнинг кучли воситасини яратиш;

— ижтимоий ёрдамни унга муҳтож бўлган шахсларга бериш, бундай ёрдамнинг аниқ мақсадга йўналтирилганлигини кучайтириш, нафақалар ва бошқа тўловлар тизимини аҳолининг реал даромадлари билан боғлаган ҳолда уйғунлаштириш ҳисобига ижтимоий ёрдамнинг таъсирчанлигини ошириш;

— аҳолининг энг муҳтож қатламларини ижтимоий ҳимоялаш муаммоларини ҳал қилишда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, маҳалла қўмиталари ролини ошириш, кам таъминланган аҳоли қатламларини ижтимоий қўллаб-қувватлашга хизмат қилувчи махсус жамғармалар фаолиятини кучайтириш учун шароит яратиш;

— меҳнат бозорини тартибга солиш ҳамда иш билан таъминлаш соҳасида фаол сиёсат юритиш, республиканинг иш кучи ортиқча бўлган туманларида кичик ва ўрта корхоналарни устун даражада ривожлантириш ҳисобидан янги иш жойларини яратишни рағбатлантириш.

Яна бошқа умумий устуворликлар таълим ва маданиятни ривожлантириш ҳамда ислоҳ қилиш, ақлий ва маънавий салоҳиятни мустақкамлашдан иборатдир.

Халқимиз ўзини чинакам эркин ҳис қилганидагина, аждодларимиз маънавияти ва урф-одатлари, анъаналари қайта тикланган тақдирдагина иқтисодий ислоҳотлар муваффақиятли ривожланиши мумкин.

Юксак маълумотли, бақувват, соғлом, матонатли кишиларгина янгиланиш ва тараққиёт йўлини босиб ўта олади. Халқимизнинг буюк аждодлари ўй-фикрлари ва интилишлари сарчашмаларига бориб тақаладиган маънавияти иқтисодий ўзгаришларнинг қудратли пойдевори бўлиб хизмат қилади.

1. 2. ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАР ҲУҚУҚИЙ НЕГИЗИНИНГ БАРПО ЭТИЛИШИ

Иқтисодий ислоҳотни амалга оширишнинг асосий нуқталаридан бири бозор иқтисодиётининг ҳуқуқий негизини яратишдан иборатдир. Аввал бошдан оқ биз ўзимиз учун муҳим сабоқ чиқариб олдик — зарур ҳуқуқий омилни шакллантирмасдан туриб, тегишли қонунлар ва меъёрий ҳужжатларни қабул қилмасдан туриб, ислоҳотларни амалга оширишнинг ишончли кафолатини, ислоҳотлар ортга чекинмаслигининг кафолатини амалда яратиб бўлмайди.

Мустаҳкам ҳуқуқий негиз бўлгандагина ўзини оқламаган эски тизимни тўла ишонч билан қайта қуриш, маданий бозор иқтисодиётига эга бўлган янги жамият қуриш мумкин. Ҳозирги мутлақо янги сиёсий-иқтисодий ва ҳуқуқий муносабатларни акс эттирувчи янги қонунлар мажмуигина биз барпо этаётган ёш ижтимоий бинога барқарорлик, демократик характер бахш этувчи омил бўлиб хизмат қилади. Республиканинг барча аҳолиси манфаатларини таъминлашга, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишга қаратилган қонунлар мавжуд бўлгандагина туб ўзгаришларнинг кучли ижтимоий асослари яратилади. Ўзбекистоннинг ёрқин келажагига ишонч уйғотилади.

Шу сабабли биринчи босқичда биз ислоҳотларнинг ўз ҳуқуқий негизини яратишга асосий эътиборни қаратиб келдик.

Янги қонунлар туркумини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш бир қанча сабаблар туфайли зарур бўлиб қолди.

Биринчидан, илгари амал қилиб келган қонунлар аввалги тоталитар тузумни ҳимоя қилиш

манфаатларига хизмат қиларди. Бошқариш ва хўжалик юритишнинг маъмурий-буйруқбозлик усулларини ёқлайдиган, ишлаб чиқариш воситаларининг умумдавлат мулки бўлишини тан оладиган, хусусий мулк ҳуқуқини, эркин рақобатни батамом истисно этадиган, бозор иқтисодиёти қонунларининг амал қилишини чеклаб қўядиган қоидалар расман мустаҳкамлаб қўйилган эди.

Таркиб топган сохта социалистик тамойиллар ҳаётда ёлгондакам ижтимоий адолат меъёрларини қарор топтирарди. Бу меъёрлар боқимандаликни, ижтимоий ва меҳнат соҳаларида лоқайдликни, иқтисодий масъулиятсизликни туғдирадиган асоссиз тенглаштиришни аниқларди.

Амалда бўлиб келган иқтисодга оид қонун ҳужжатларининг ҳаммаси халқ хўжалигини ташкил этишнинг марказлаштирилган режали тизими руҳи билан суғорилганди. Уларда корхоналарнинг иқтисодий эркинлигига ҳам, хўжалик соҳасидаги ташаббусга ҳам, тадбиркорликка ҳам ўрин йўқ эди.

Иқтисодиёт ва унинг ҳуқуқий негизи бир неча ўн йиллар мобайнида ҳаддан ташқари мафкура-лаштирилган, халқаро меъёрлар ва қоидаларнинг талабларини инкор этар эди. Ҳатто ҳуқуқий жиҳатдан биз социалистик лагер доирасига ўралашиб қолгандик ва амалда жаҳон ҳамжамиятига эркин чиқа олмас, халқаро ҳуқуқнинг ҳамма қатори тенг субъекти бўла олмас эдик.

Қисқа қилиб айтганда, бутун қонунчилик негизи янги иқтисодий муносабатларни шакллантириш йўлида асосий тўсиқ бўлиб хизмат қилди. Ислохотлар бошланиши биланоқ бизнинг ҳар қандай ҳаракатларимиз амал қилиб турган қонунлар ва меъёрий ҳужжатларга батамом зид келиб

қолди. Шу сабабли, ислоҳотларни олға суриш учун биз, энг аввало, бутун қонунчилик тизимимизни янги шароитларга ва қўйилган вазифаларга мувофиқлаштиришимиз керак эди.

Иккинчидан, илгари Ўзбекистонда қабул қилинган қонун ҳужжатларининг ҳаммаси умумиттифоқ талабларига батамом мослаштирилган бўлиб, республикамизнинг ўзига хос минтақавий хусусиятларини ҳисобга олмас эди.

Қонун чиқариш ташаббуси Москва Кремлининг қўлида эди. Республика қонун чиқарувчи органлари иттифоқда қабул қилинган қонунларни, партия ёки ҳукумат қарорларини гўёки республикага мослаб кўчириб олардилар, холос. Қабул қилинадиган кўпгина қарорлар, аслини олганда, эклектик руҳида бўлиб, ҳақиқий шарт-шароитдан узилиб қолган, баъзан эса республиканинг миллий хусусиятларига ва анъаналарига, манфаатларига зид бўлар, унинг мустақиллигини камситар эди. Нагижада иқтисодиётда ҳам, ижтимоий-маънавий соҳада ҳам жиддий номуносибликлар, бузилишлар юз бердики, буни тезроқ бартараф этиш талаб қилинди.

Мустақилликни қўлга киритгандан кейин Ўзбекистон ёш давлат сифатида ўз халқининг манфаатларига, жамиятда ҳам, иқтисодий муносабатларда ҳам демократик ўзгаришларни амалга ошириш вазифаларига мос келадиган янги қонунчилик асосларини ишлаб чиқиши ва қабул қилиши зарур бўлиб қолди.

Ниҳоят, учинчидан, биз янгиланиш ва тараққиётда ўз йўлимизни, иқтисодиётни ислоҳ қилишда ўз моделимизни танлаб олдик. Шу сабабли бошқа мамлакатларнинг қонун меъёрлари ва ҳужжатларидан фойдаланиш, ҳатто улар айнан бозор муносабатларига жавоб берса ҳам, биз

учун номақбул эди. Биз жаҳондаги демократик меъёрлар ва бозор иқтисодиёти тамойиллари аллақачон таркиб топиб бўлган кўпгина мамлакатларнинг қонун чиқариш соҳасидаги тажрибасини кенг ўргандик. Бу иш бизга хатоларни такрорламаган ҳолда, янгиланган жамият қуриш хусусиятларини ҳисобга олиб, гоят қисқа муддат ичида пухта замонавий қонунчилик негизини шакллантириш, ислоҳотларни ҳуқуқий жиҳатдан таъминлаш бўйича ўз механизмимизни ишлаб чиқиш имконини берди. Қабул қилинаётган кўпгина қонунлар дастлаб таниқли халқаро юридик ташкилотларда ва мутахассислар томонидан экспертизадан ўтказилди. Уларнинг ҳуқуқий жиҳатдан етуклиги, умум қабул қилинган талаблар ҳамда қоидаларга мослиги юксак баҳоланди.

Ислоҳ қилишнинг биринчи босқичида биз ҳуқуқий асосларни яратишда ўзимизга хос ёндашувларни, қонун ҳужжатларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш бўйича ўз механизми-мизни вужудга келтирдик.

Биз ўзимиз учун жамиятни қонунлар ёрдамида бошқаришни ўрганиб олишимиз кераклиги тўғрисида муҳим хулоса чиқариб олдик. Қонун ижтимоий ҳаётни, ижтимоий муносабатларни тартибга солишнинг асосий воситаси бўлиб қолиши керак. Бунинг учун биз чуқур ўйлаб ишланган, ҳар томонлама асосланган, узоқ муддат амал қиладиган қонунларга эга бўлишимиз керак.

Ҳозирги вақтда ислоҳотлар жараёнини давлат-ҳуқуқий жиҳатдан бошқаришнинг яхлит тизими таркиб топди. Бу тизим ҳокимиятнинг ҳамма тармоқларини: президентлик бошқаруви шаклини, қонун чиқарувчи, ижроия ва суд ҳокимиятларини ўзида узвий қовуштиради. Бундан ташқари, у ошкоралик, қабул қилинаётган

қарорларни очик ва кенг кўламда муҳокама қилиш қоидаларига қаттиқ асосланади.

Давлат қурилиши ва иқтисодий ислоҳ қилиш соҳасидаги асосий, ғоят муҳим стратегик қоидалар Ўзбекистон Республикаси Президенти ташаббуси билан ишлаб чиқилади ва унинг фармонлари билан тасдиқланади. Айни шу фармонлар ислоҳотларнинг асосий мафкурасини ва уларни амалга оширишнинг муҳим босқичларини ўзида акс эттиради. Қабул қилинаётган муҳим қарорлар қандай мақсадга қаратилганлиги, уларни амалга ошириш механизми фармонларда очиб берилади.

Фундаментал, барқарор ва узоқ амал қиладиган меъёрлар ва қоидалар Қонунларда ўз аксини топади. Қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган талаблар мулкчилик шаклидан қатъи назар барча хўжалик юритувчи субъектлар томонидан тўғридан-тўғри ва мажбурий суратда бажарилиши шарт. Ислоҳотлар жараёни ривожланиб ва чуқурлашиб борган сари, уларнинг ҳуқуқий негизи сайқалланиб ва такомиллаштириб борилади, қабул қилинган қонун ҳужжатларига ўз вақтида зарур ўзгартиришлар киритилади. Бу ҳол қонунларнинг таъсирчанлигини ошириш, уларнинг амалда таркиб топаётган ижтимоий-иқтисодий шароитлар билан бевосита алоқасини кучайтириш имконини беради.

Фармонларда қабул қилинадиган ечимлар ҳукумат қарорларида ҳуқуқий асосда батафсил ёритиб берилади ва аниқ чора-тадбирлар билан мустаҳкамланади. Ҳукумат қарорларини қабул қилиш йўли билан иқтисодий ислоҳотларнинг боришини давлат-ҳуқуқий жиҳатдан жадал суратда тартибга солиш, иқтисодийнинг ғоят муҳим бўғинлари ва соҳаларини ўзгартириш жараёни амалга оширилади.

Ҳукумат даражасида қабул қилинадиган чоратадбирлар ғоят муҳим халқ хўжалик муаммоларини ҳал қилишга бўйсундирилади, ислоҳот жараёнининг ҳамма қатнашчиларини бу жараённинг ғоят муҳим томонларига йўналтирилади. Кўпгина қарорлар муаммоларнинг баён этилиши ва мазмуни жиҳатидан белгиловчи характерга эга бўлиб, иқтисодиётнинг айрим бўғинларида ислоҳотларни авж олдиришнинг бошланғич нуқтаси бўлиб хизмат қилади. 1994 йилнинг ўзидагина бир қанча муҳим қарорлар қабул қилинди, улар миллий валютани мустаҳкамлаш, пул эмиссиясини қисқартириш, республиканинг истеъмол бозорини товарлар билан бойитиш, валютани тартибга солиш, қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш ҳамда фермер (деҳқон) хўжалигини ривожлантириш, саноатни бошқариш структурасини такомиллаштириш ва бошқа муаммоларни ҳал қилишда мутлақо янгича ёндашувларни очиб берди.

Қонунлар, фармонлар ва қарорларни умумий ва ўзаро алоқадорликда олган ҳолда, бизда амалга оширилаётган ислоҳотларни давлат-ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашнинг яхлит, прогрессив тизими таркиб топди, деб ишонч билан айтиш мумкин.

Кейинги йилларда қонун чиқариш тизимининг ўзигина эмас, балки қонун ва меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ҳамда қабул қилиш механизми ҳам вужудга келди. Қабул қилиниши мўлжалланаётган ғоят муҳим ҳужжатларнинг лойиҳаларини ошкора ва кенг муҳокамага қўйиш амалиётда мустаҳкам қарор топди. Қабул қилинаётган барча қонунлар, меъёрий ҳужжатлар матбуотда босилиб чиқмоқда, телевидение орқали ва бошқа оммавий ахборот воситаларида ёритил-

моқда, аҳолининг гоят кенг қатламларига етказилмоқда. Жуда муҳим масалалар бўйича, уларни омма онига етказиш учун фаол тушунтириши иши олиб борилмоқда, бу ишда ҳукумат аъзолари, депутатлар, олимлар ва мутахассислар қатнашмоқдалар.

Ислоҳотлар йўлини бундан буён ҳам жадал амалга оширишда гоят муҳим аҳамиятга эга бўлган йирик муаммолар юзасидан қарорларни биргаликда муҳокама этиш ва қабул қилиш учун Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузурида махсус Иқтисодий ислоҳот, тадбиркорлик ва чет эл инвестициялари бўйича Идоралараро кенгаш тузилган. Кенгаш фаолиятининг асосий вазифалари ва йўналишлари ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг ягона стратегиясини ҳамда бу стратегияни рўёбга чиқаришнинг амалий чоратадбирларини ишлаб чиқади. Иқтисодий ислоҳотларнинг ҳуқуқий негизини такомиллаштириш юзасидан тавсиялар тайёрлайди. Республикада иқтисодий ўзгаришларнинг аниқ моделлари ва дастурларини ишлаб чиқади. Тадбиркорликни ривожлантиришнинг аҳолини таҳлил қилади, чет эл инвестицияларини фаол жалб этиш чоралари тизимини белгилайди.

Кенгаш ўз фаолияти давомида давлат мулкани хусусийлаштиришни янада чуқурлаштириш, қимматли қоғозлар бозорини шакллантириш ва фонд биржаси фаолиятини ташкил этишнинг асосий йўналишлари, қоидалари ва механизми, миллий валютанинг барқарорлигини таъминлаш чоралари, тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш, хусусий мулкчиликни ривожлантиришни рағбатлантириш каби муаммоларни батафсил муҳокама этди ва улар юзасидан тавсиялар қабул қилди. Бу тавсиялар Ўзбекистон Республикаси Президенти

дентининг фармонларига асос бўлди. Кенгаш қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштиришга қаратилган ҳукумат қарорларининг бажарилишини атрофлича таҳлил қилди ва бу жараёнга баҳо берди. Кенгашда кўриб чиқиш учун киритилаётган барча масалалар ошкора, қатъий ва амалий муҳокама қилинмоқда. Бу эса қарор қабул қилиш чоғида мутахассисларнинг турли хил фикрлари ва тавсияларини мумкин қадар тўлароқ ҳисобга олиш имконини бермоқда.

Бозор иқтисодиётини қарор топтириш йўлида ҳуқуқий жиҳатдан кўп ишлар қилинди. Республикада ҳуқуқий муассасалар ҳам изчиллик билан шакллантириб борилмоқда. Бозор муносабатларини цивилизациялашган шаклда жорий этишга имкон берадиган қонунлар мажмуи яратилмоқда. Ҳозирги вақтда иқтисодиёт соҳасига тегишли бўлган, иқтисодий муносабатларни шакллантиришнинг ҳуқуқий негизини барпо этадиган 100 га яқин асосий қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Ислоҳотларнинг ҳуқуқий негизини яратиш бир қанча муҳим йўналишлар бўйича амалга оширилди.

Биринчи йўналиш — Ўзбекистоннинг давлат мустақиллиги, иқтисодий мустақиллигининг ҳуқуқий негизларини яратиш, давлатни бошқариш қоидаларини тартибга солувчи қонунларни қабул қилиш. Ана шу йўналиш доирасида "Ўзбекистон Республикаси Давлат мустақиллигининг асослари тўғрисида"ги Қонун, "Ер ости бойликлари тўғрисида"ги, "Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида"ги, "Жойларда давлат ҳокимияти тўғрисида"ги, "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги ва бошқа тарихий аҳамиятга эга бўлган қонунлар қабул қилинди.

Қонунлар қабул қилиниши натижасида ер, ер ости бойликлари, табиий ва минерал ресурслар, яратилган ишлаб чиқариш қуввати Ўзбекистон халқининг ажралмас, мутлақ мулки эканлиги тан олинди.

Республика ва маҳаллий даражада бошқарув структураларининг вазифалари аниқ чегаралаб қўйилди. Миллий шароитларга ҳаммадан кўра кўпроқ жавоб берадиган, жойларда ваколатли ҳокимиятнинг бирдан-бир тўла ҳуқуқли органи бўлган ҳокимлик институти яратилди. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши соҳасида ноёб механизм тузилдики, унинг илдизлари халқ анъаналарига ва тарихан таркиб тошган жамоа муносабатлари — маҳаллага бориб тақалади. Шаҳарчалар, қишлоқлар, маҳаллалар фуқароларининг йигини фуқароларга давлат ишларини бошқаришда иштираётган этиш ҳуқуқини амалга оширишга ёрдам беради. Улар ўз ҳудудларидаги ижтимоий ва хўжалик вазифаларини ҳал қилиш учун уюштирадиган орган сифатида тан олинди.

Иккинчи йўналиш — тизимдаги ўзгаришларга, сифат жиҳатидан янги иқтисодий муносабатларга ва, энг аввало, мулкчилик муносабатларига асос соладиган қонунлар мажмуини яратиш. Республика Олий Кенгаши томонидан қабул қилинган ана шундай базавий, асосларни белгилаб берувчи қонунлар жумласига мулкчилик тўғрисидаги, ер тўғрисидаги, давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисидаги, ижара тўғрисидаги, давлат уй-жой фондини хусусийлаштириш тўғрисидаги ва бошқа қонунларни киритиш мумкин.

Иқтисодий ўзгаришларнинг асоси мулкчилик ҳуқуқидир. Республикада мулкдорнинг ҳуқуқи тан олинади ва қонун йўли билан ҳимоя қилинади. Ўзбекистон биринчилардан бўлиб хусусий мулк-

чилик ҳуқуқини эътироф қилди, мулкчиликнинг ҳамма шакллари учун тенг шароитлар яратди. Юридик ва ташкилий шарт-шароитлар яратилди. давлат мулкчини хусусийлаштириш, давлат корхоналарини мулкчиликнинг бошқа шаклларига ўтказишнинг самарали механизми ишлаб чиқилди ва амалиётда синовдан ўтказилди.

Ерга мулкчилик тўғрисидаги масалага муносабат қонуний тарзда қатъиян белгилаб қўйилди. Суғориладиган деҳқончиликнинг хусусиятларини, ердан ва сувдан фойдаланишнинг тарихий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистонда ер эгаларига берилиши ва ундан фойдаланиш ҳуқуқи мерос қилиб олиниши мумкинлиги белгилаб қўйилди.

Аслини олганда, ҳозирги вақтда бозор муносабатларининг зарур шarti ва негизи бўлган кўп укладли иқтисодиётни шакллантириш учун имкониятлар очиб берадиган барча ҳуқуқий меъёрлар яратилди.

Қонунчиликнинг учинчи ва ғоят фаол ривожланиб бораётган йўналиши — хўжалик юришининг ва институционал ўзгаришларнинг бозор шароитларига мос келадиган янги механизмини яратиш. Бу йўналиш корхоналар ва ташкилотлар янги бозор инфраструктураси вужудга келишини таъминлайдиган хўжалик фаолиятининг ҳамма томонларини тартибга солувчи қонунлар ва меъёрий ҳужжатларнинг улкан мажмуидан иборатдир.

Энг аввало, иқтисодиётнинг турли соҳаларида хўжалик юритаётган субъектларнинг ҳуқуқ ва иқтисодий эркинлик борасидаги мақомини белгилаб берадиган қонунлар қабул қилинди. Корхоналар тўғрисидаги қонун, кооперация тўғрисидаги, деҳқон хўжалиги тўғрисидаги, хўжалик жамиятлари ва ширкатлари тўғрисидаги қонунлар

шулар жумласидандир. Ушбу қонуиларда республика янги хўжалик механизмининг асосий қоидалари илк бор баён қилиб берилди. Бу қоидалар иқтисодий манфаатдорликка, фойдага ва ўз фаолиятининг натижалари учун моддий жавобгарликка таянади.

Ана шу қонунлар амалга киритилгач, корхоналарнинг ташкилий-ҳуқуқий шакллари ғоятда хилма-хил (жамоа, акциядорлик, масъулияти чекланган жамиятлар, кооперативлар, ширкатлар, қўшма корхоналар ва бошқалар) бўлиб қолди. Улар корхоналар фаолиятининг турларига ҳам, уларни бошқаришни ташкил этиш тизимига ҳам муайян даражада мос келади.

Бозор инфраструктурасини яратиш ва унинг фаолиятига хос жараёнларни тартибга солишни таъминлайдиган қонун меъёрлари фаол шакллантириб борилди. Уларнинг асосий қоидалари банклар ва банк фаолияти тўғрисидаги, пул тизими тўғрисидаги, тадбиркорлик тўғрисидаги, суғурта тўғрисидаги, биржалар ва биржа фаолияти тўғрисидаги, аудиторлик фаолияти тўғрисидаги, қимматли қоғозлар ва фонд биржаси тўғрисидаги ва бошқа қонуиларда ўз аксини топди. Ушбу қонунлар қабул қилиниши билан республикада бозор механизмларини ривожлантириш учун мустақам пойдевор яратилди.

Бозор муносабатларининг қарор топишини давлат томонидан тартибга солиш тизимида иқтисодий жиҳатдан эркин бўлган корхоналар ва фуқароларнинг давлат билан ўзаро муносабатлари механизмини солиқлар тизими орқали белгилаб берадиган қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Монополистик фаолият чеклаб қўйилди. Гаров ҳуқуқи жорий қилинди. Корхоналарнинг банкрот бўлиши қонун йўли билан эътироф этилди. Бу

роят муҳим аҳамиятга эга бўлди. Туғилажак барча баҳсли масалалар бундан буён маданий йўл билан, суд тартибида ҳал қилинмоғи лозим. Бунинг учун Ўзбекистон Республикасининг хўжалик процессуал кодекси ишлаб чиқилди ва хўжалик суди тузилди.

Кўндан-кўп қонун ҳужжатлари қабул қилинган бўлса-да, янги хўжалик ҳуқуқини шакллантириш жараёни ҳамон ниҳоясига етказилгани йўқ. Қонун ижодкорлигининг бу йўналиши илоҳ қилишнинг навбатдаги босқичларида ҳам энг жўшқин ривожланиб борадиган соҳалардан бири бўлиб қолади. Яқин орада Фуқаролик кодекси қабул қилинади. Бу кодексда мулкчиликнинг ҳамма шаклларидаги хўжалик фаолиятини тартибга солувчи барча асосий қондалар қонуний тарзда баён этилади.

Тўртинчи йўналиш — Ўзбекистонни халқаро муносабатларнинг тенгҳуқуқли субъекти сифатида таърифловчи ҳуқуқий нормаларни яратишдан иборат. Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида, Ўзбекистон Республикасининг етакчи халқаро ташкилотларга аъзолиги тўғрисида, валютани тартибга солиш тўғрисида қабул қилинган қонунлар, асосий халқаро пактлар ва битимларнинг Ўзбекистон томонидан имзоланиши мамлакатимизнинг ташқи алоқаларининг ривожланиши тарихида сифат жиҳатидан янги саҳифа очди.

Иқтисодиётимизга чет эл инвестицияларини кенг жалб этиш, чет эллик инвесторларнинг ҳуқуқлари ва манфаатлари ишончли ҳимояланишининг кафолатлари таъминланиши бўйича қонун асослари қабул қилинди. Бу Ўзбекистоннинг келажаги учун алоҳида аҳамиятга эга. Чет эл инвестициялари ташқи дунё билан жонли алоқа бўлибгина қолмай, балки чуқур таркибий

ва муайян тизимдаги ўзгаришларнинг қудратли манбаи ҳамдир. Буларсиз янгиланган жамиятни қуриш асло мумкин эмас.

Бешинчи, энг муҳим йўналиш — инсоннинг ишончли конституцион ва юридик ҳуқуқларини, ижтимоий кафолатларни ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлашни таъминлайдиган қонунларни ишлаб чиқишдан иборат. Инсон, жамоат ташкилотларининг ҳуқуқлари ва эркинликларини, виждон ва дин эркинлигини тартибга солувчи асосий қонунларнинг тайёрланиши, муҳокама этилиши ва қабул қилиниши қонун чиқариш фаолиятида мутлақо янгилик бўлди.

Иш билан бандлик тўғрисида, ногиронларни ижтимоий ҳимоялаш тўғрисида, фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти асослари тўғрисида, таълим тўғрисида, ёшларга доир давлат сиёсатининг асослари тўғрисида, виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида қонунлар қабул қилинди. Бу қонунлар бозорга ўтишнинг мураккаб шароитларида аҳолининг энг муҳтож табақалари манфаатларини қонун кучи билан ҳимоя қилишгагина эмас, балки одамларнинг маънавий, ижодий имкониятларини намоён қилишга, ислоҳотлар учун мустаҳкам ижтимоий замин яратишга ҳам имкон берди.

Мустақил Ўзбекистоннинг илк Конституцияси — давлат ва жамият ҳаётининг Асосий Қонуни қабул қилинганлиги биринчи босқичдаги қонун чиқариш фаолиятининг гултожиси бўлди. Конституция ёш давлатимиз чинакам мустақиллигининг, янги ижтимоий ва иқтисодий муносабатлар дунёга келишининг мустаҳкам пойдевори бўлиб хизмат қилмоқда.

Давлатни ва иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг фармонларда ва Ўзбекистон Республикасининг

қонунларида баён этилган асосий қоидалари ўтиш даврининг, ўз умрини яшаб бўлган иқтисодий муносабатларни ва сиёсий тузумни юридик йўл билан алмаштириш, чинакам демократик нормалар ва ижтимоий кафолатларни қарор топтириш жараёнининг мустақкам ҳуқуқий негизини яратади.

Биринчи босқичдаги вазифа ҳозирги шароитларга мос келадиган қонунларни ишлаб чиқиш ва қабул қилишдангина эмас, балки уларга оғишмай амал қилинишини таъминлашдан ҳам иборат бўлди. Қонунга риоя этиш ҳамма учун мажбурий бўлган, уни бузишга эса асло йўл қўйиб бўлмайдиган ҳуқуқий ҳаёт тартибини, ҳуқуқий маданият даражасини ишлаб чиқиш зарур эди.

Қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни муваффақият билан ҳаётга татбиқ этиш кўп жиҳатдан янгича ҳуқуқий онгни, ҳуқуқий маданиятни шакллантириш билан боғлиқ. Ҳуқуқий маданият даражаси қабул қилинган қонунлар сони билан эмас, балки уларнинг бажарилиши билан белгиланиши яхши маълум. Бозор иқтисодиёти сари бораётган йўлимиз биз учун ҳуқуқий тарбия мактаби бўлмоғи даркор. Бинобарин, бундан келиб чиқадиган муҳим сабоқ шуки, қонунга амал қилган ҳолда яшаш ва меҳнат қилишни ўрганишимиз, ўз ҳуқуқ ва эркинликларимизни қонун орқали ҳимоялашни, ўз мажбуриятларимизни оғишмай бажаришни ўрганиб олишимиз керак. Бошқа одамларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва манфаатларига ҳурмат билан муносабатда бўлишни ўрганиб олиш лозим. Қонун устуворлиги тантана қилишига, унга оғишмай риоя этиш эса ҳар бир кишининг муқаддас бурчи бўлиб қолишига эришишимиз керак.

1. 3. ДАВЛАТ МУЛКИНИ ХУСУСИЙЛАШТИРИШ ВА КЎП УҚЛАДЛИ ИҚТИСОДИЁТ АСОСЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Бозор муносабатларига ўтишнинг асосий шарт-и кўп уқладли иқтисодиётни ва рақобатлашиш муҳитини шакллантиришнинг ҳуқуқий, ташкилий шарт-шароитларини вужудга келтиришдан иборат.

Мулкчилик масаласини ҳал қилиш бозорни вужудга келтиришга қаратилган бутун тадбирлар тизимининг тамал тоши бўлиб хизмат қилади. Бу масала социалистик тузумдан кейин бозор муносабатлари йўлини танлаган мамлакатларда катта аҳамиятга эга бўлган долзарб масаладир. Худди шу масалани ҳал қилиш билан янги жамият, янги иқтисодий муносабатлар пойдеворига биринчи ғишт қўйилади. Режалаштиришга асосланган марказлаштирилган иқтисодиётни бозор иқтисодиётига айлантиришнинг янги мустақил давлатлар танлаб олган турлича ёндашувлари ва моделлари кўп жиҳатдан айнан мулкчилик масаласини ҳал этиш хусусиятлари билан фарқланади. Ушбу масаланинг давр талабларига мувофиқ муваффақиятли ҳал этилиши республикамиз иқтисодиётини жаҳондаги ривожланган мамлакатлар билан бир қаторга қўядиган асосий омилдир.

Ўзбекистонда ислоҳ қилишнинг биринчи босқичида мулкчиликнинг ҳамма шакллари тенг ҳуқуқли эканлиги конституцион тарзда эътироф этилди. Бу шакллар қарор топиши учун тенг ҳуқуқий нормалар ва амал қилиш механизмлари яратилди. Бундан ташқари, янги ташкил этилаётган ёки хусусийлаштирилаётган, хусусий мулкчиликка ёки чет эл капиталининг иштирок этишига асосланган корхоналар учун солиқ соҳасида уларнинг фаол ривожланишини рағбатлантирадиган имтиёз-

лар ва преференцияларнинг бутун бошли тизими мавжуд. Шундай қилиб, илгари давлатга қарашли бўлмаган, хусусий секторни, тадбиркорликнинг ривожланишини сунъий равишда чеклаб келган юридик ва ташкилий тўсиқларнинг ҳаммаси ҳозирги вақтда амалда олиб ташланди.

Давлатга қарашли бўлмаган секторни вужудга келтириш кўпроқ давлат мулкани унинг тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш ҳисобига амалга оширилмоқда. Бу Ўзбекистон ҳам мансуб бўлган, бозор иқтисодиётининг қарор топиш жараёни эволюцион йўл билан кечган мамлакатлардан тамомила фарқланиб турадиган социалистик тузумдан кейинги мамлакатларда кўп укладли иқтисодиётни шакллантиришнинг гоят муҳим хусусиятидир.

Давлат мулкани хусусийлаштириш иқтисодий жиҳатдан ривожланган ва ривожланаётган Буюк Британия, Франция, Япония, Филиппин сингари мамлакатларда ҳам амалга оширилмоқда. Бу ҳол, айниқса, иқтисодиётда давлат секторининг салмоғи анча юқори бўлган мамлакатларда бозор муносабатларини ривожлантиришга хос табиий жараёндир. Давлат иқтисодиётнинг кўпинча иқтисодий жиҳатдан самарасиз бўлган, бироқ бутун мамлакатнинг иқтисодий тараққиётида муҳим роль ўйнайдиган айрим секторларини, айрим корхоналарни қўллаб-қувватлаши ҳамда уларни сақлаб туриш ва маблағ билан таъминлаш вазифаларини ўз зиммасига олиши керак. Улар иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамланиб, барқарор ишлай бошлагач, хусусий мулк қилиб сотилади.

Иқтисодий ислоҳотларни амалга ошираётган собиқ социалистик мамлакатларда аҳвол бошқача. Улар мустақилликни қўлга киритгунга қадар иш-

лаб чиқариш воситаларининг хусусий мулкчилиги умуман инкор этилар эди. Хусусий мулкчилик капиталистик ишлаб чиқариш усулини социалистик усулдан фарқловчи биринчи белгиси эди. Шу сабабли хусусий мулкчилик ҳам юридик жиҳатдан, ҳам айниқса амалиётда батамом истисно этилар эди. Хусусий мулкчиликнинг шакли ўзгартирилган, ишлаб чиқариш воситаси бўлмаган ва даромад келтирмайдиган фуқароларнинг шахсий мулки сифатидаги кўринишигина мавжуд бўлиши мумкин эди. Аҳолининг ўз мулкидан фойдаланиш туфайли оладиган даромадларининг ҳамма турлари қонунга зид ҳисобланарди.

Бир неча ўн йиллар мобайнида иқтисодда умумхалқ мулки деб аталган, аслида эса давлат бюрократик тизимининг ихтиёрида бўлган давлат сектори тўлиқ ҳукмронлик қилиб келди. Мулкчиликнинг хилма-хил шакллари фақат икки турдан: давлат мулки ва колхоз-кооператив мулкидан иборат қилиб қўйилди. Бунинг устига колхоз-кооператив мулки ҳам амалда бутунлай давлат ихтиёрида эди.

Шундай қилиб, барча ишлаб чиқариш воситалари давлатнинг танҳо мулки эди. Бу ҳол реал ишлаб чиқариш қатнашчиларининг ишлаб чиқариш воситаларидан маҳрум бўлишига, эгалик ҳиссининг йўқола боришига, иқтисодий манфаатдорлик ва меҳнатдан рағбатланишнинг пасайишига олиб келди. Иқтисодий жиҳатдан эркин бўлган фуқаро, ҳақиқий мулкдоргина ўз мол-мулкни самарали тасарруф этишдан, ўз бойлигини кўнайтиришдан манфаатдор бўлибгина қолмай, балки бутун мамлакатни бойитишга ҳам қодир бўлади.

Шу сабабли иқтисодий ислоҳотлар биринчи босқичининг гоат муҳим вазифаси давлат мулки

монополизмини тугатиш ва бу мулкни хусусийлаштириш ҳисобига кўп укладли иқтисодий реал шакллантиришдан иборат эди.

Хусусийлаштириш жараёнларини амалга ошираётган кўпгина мамлакатлар мулкчилик шакллари ўзгартириш бўйича тажриба ортирдилар, ўзига хос ёндашувларни ишлаб чиқдилар. Бу ёндашувлар хусусийлаштиришдан кўзланаётган мақсадга, бу жараёни амалга ошириш динамикаси ва механизмига, хусусийлаштириш жараёнларига аҳоли қанчалик кенг қатнашишига кўра бир-биридан тубдан фарқ қилади.

Масалан, Россиядаги оммавий хусусийлаштиришдан кўзланган мақсад жуда қисқа муддатларда барча давлат корхоналарини батамом акциядорлик корхоналарига айлантириш ҳамда чеклар бозорини жорий этиш ҳисобига мулкдорларнинг гоё кенг қатламини вужудга келтиришдан иборат эди. Бунда хусусийлаштиришга иқтисодий ва молиявий барқарорликни таъминловчи омил сифатида қаралмади. Натижада бозор сари жадал илгарилаб бориш жараёни бўлиб кўринган кенг кўламдаги хусусийлаштириш туфайли реал, иқтисодий жиҳатдан кучли мулкдорлар таркиб топмади. Аксинча, бу жараён туфайли ишлаб чиқариш пасайиб кетди, молиявий номутаносиблик кучайди, мулкчилик шаклини ўзгартирган кўнлаб корхоналар синиш хавфи остида қолди ва арзон-гаров сотиб юборилди. Мулкдорлар кенг қатлами ҳисобланмиш ваучерларнинг эгалари ўрнига молиявий ва холдинг компаниялари, чек фондларининг катта тармоғи вужудга келиб, улар кўпчилик одамларнинг саводсизлигидан фойдаланиб, капитал жамғариб олдилар. Бу ҳол жамиятда ижтимоий табақаланишни янада кучайтириб юборди.

Биз бозор муносабатларига ўтишнинг ўзимиз ишлаб чиққан модели хусусиятларини ҳисобга олиб, хусусийлаштиришни амалга ошириш ва Ўзбекистоннинг кўп укладли иқтисодиётини шакллантиришга принципиал ёндашувларни ишлаб чиқдик ва улар амалиётда ўз тасдиғини топди. Бу ёндашувлар нималардан иборат?

Энг аввало, чет эллик экспертлар зўр бериб қабул қилдиришга уринган чек воситасида хусусийлаштириш ғоясидан воз кечдик. Ижтимоий адолат принципи таъминланишига урғу бериб, бу ғояни жозибадор қилиб кўрсатиш йўлидаги барча интилишларга қарамай, у биз учун бир қанча сабабларга кўра мақбул бўлмади.

Биринчидан, бир неча авлодлар меҳнати билан яратилган ишлаб чиқариш салоҳиятига республикада яшайдиган ҳар бир кишининг қўшган ҳақиқий улушини ҳолисона баҳолаб бўлмайди. Мол-мулкнинг қийматини баҳолаб, унинг миқдоридан чеклар, ваучерлар ва бошқа шунга ўхшаш қимматли қоғозлар чиқариш ҳамда бу қоғозларни бутун аҳоли ўртасида тенг тақсимлаш — ижтимоий адолат тамойилига риоя қилиш эмас, балки социалистик сунъий равишда тенглаштиришнинг бузилган бир шакли, ҳолос.

Иккинчидан, чекларни бепул тақсимлаш ва шундан кейин уларга корхоналарнинг акцияларини сотиб олиш мулкдорлар гуруҳини вужудга келтирмайди, балки, аксинча, бойлигимизни қадрсизлантиради. Аслида бепул қўлга кирган мол-мулк ёки унинг бир қисми чинакамига асраб-авайланмайди, ундан самарали фойдаланишда худди ишлаб топилган пулга сотиб олинган мулкдан бўлгани каби ҳақиқий манфаатдорлик бўлмайди. Текин нарсанинг қадрини ҳам бўлмайди. Бу аччиқ ҳақиқатни ўтган йиллар

мобайнида биз яхши ўзлаштириб олганмиз. Шу сабабли кўпчилик "янги руслар" ўзлари чек олиб акциядорлари бўлган корхоналарнинг барбод бўлаётганини, ҳар турли чек ва инвестиция фондлари совун кўпиги мисол шовқин-сурон ва жанжал билан "ёрилаётганини" лоқайдлик билан кузатиб турибдилар.

Биз шундай қатъий хулосага келдик — давлат мол-мулки фақат янги мулкдорга сотиш йўли билангина мулкчиликнинг бошқа шаклига айлантирилиши мумкин. Бундан фақат ижтимоий инфраструктура ва экологик ҳимоя воситаларигина истиснодир. Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришга бундай ёндашишнинг мазмуни жуда оддий — "ваучерлашган" қиёфасиз мулкдордан қочиш ва ўзига топширилган мол-мулкни тўғри тасарруф эта оладиган, фаолиятининг дастлабки босқичидаёқ ундан катта самара билан фойдаланишни таъминлайдиган шахсларга мулк беришдан иборат. Тажриба шуни кўрсатмоқдаки, масалага бундай ёндашиш ўзини тамомила оқлайди. Биздаги хусусийлаштирилган корхоналарнинг кўпчилиги, бир қатор мамлакатларда рўй берган ишлаб чиқаришнинг пасайиши ва синишидан фарқли ўлароқ, янада серунум ишлай бошлади ва ўтиш даврининг барча қийинчиликларига чидам билан бардош бермоқда.

Хусусийлаштиришдан олинадиган маблағлар, биринчи навбатда, хусусийлаштириш давридан кейин корхоналарнинг ўзини қўллаб-қувватлашга, янги, рақобатлашувчи корхоналар барпо этишга сарфланаётганлиги ҳам муҳимдир. Бу ҳол бюджетнинг юкини анча камайтиради ва эркин инвестиция ресурсларини ислохотнинг устувор йўналишларига жамлаш имконини беради.

Учинчидан, чек бозори самарали ишлаб туриши учун қимматли қоғозлар билан муомала қилишда юксак маданиятга эга бўлиш, тегишлича тузилмалар, кафолат тизимлари мавжуд бўлиши лозим. Аҳолининг кўпчилик қисми қимматли қоғозлар билан муомала қилиш кўникмасига эга эмас. Уларни қайси соҳаларга, қандай корхоналарга қўйиш фойда келтиришини аниқ тасаввур қила олмайди. Шунингдек, аҳолининг катта қисми қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ. Шу туфайли чек воситасида хусусийлаштиришни жорий этиш ижтимоий вазиятнинг кескинлашувига муқаррар суратда олиб келган бўлур эди. Бу эса биз танлаб олган ислоҳ қилиш тамойилларига батамом зиддир.

Иккинчи муҳим хусусият — хусусийлаштиришга дастурий ёндашувни таъминлаш ва уни босқичма-босқич амалга оширишдан иборат. Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисидаги Қонунда мулкчилик шаклларини ўзгартириш соҳасидаги ишлар республика ҳамда ҳудудий миқёсда босқичма-босқич ишлаб чиқиладиган ва тасдиқланадиган махсус дастурлар асосида амалга оширилиши қатъий белгилаб қўйилган.

Масалага бундай ёндашиш бизга ҳар бир босқич учун хусусийлаштириш соҳасидаги асосий устуворликларни аниқлаш имконини берди. Дастлабки босқичда хусусийлаштириш жараёни умумий уй-жой фондини, савдо, маҳаллий саноат, хизмат кўрсатиш корхоналарини ҳамда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини тайёрлаш тизимини, хуллас, "кичик хусусийлаштириш"ни қамраб олди. Енгил, маҳаллий саноатга, транспорт ва қурилишга, бошқа тармоқларга қарашли айрим ўрта ва йирик корхоналар кейинчалик сотиб олиниш ҳуқуқи билан кўпроқ ижара корхоналарига, жа-

моа корхоналарига, ёпиқ типдаги акциядорлик жамиятларига айлантирилди. Пайлар (акциялар)нинг назорат пакети давлат ихтиёрида сақлаб қолинди. Мазкур босқичда хусусийлаштириш жараёнининг ўзидаёқ мулкни давлат тасарруфидан чиқариш механизми ишлаб чиқилди ва созилди. Мулкни давлат тасарруфидан чиқаришга муносабат ва психология ўзгариб борди.

Тажриба ортгани сари хусусийлаштириш жараёни чуқурлашаверди. 1994 йил 21 январда қабул қилинган иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги ва 1994 йил 16 мартда қабул қилинган мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнини янада ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисидаги фармонлар хусусийлаштириш жараёнига сифат жиҳатидан янги туртки берди. Қабул қилинган қарорларга мувофиқ бу босқичда корхоналарни очиқ турдаги жамиятларга айлантириш, ушбу жараёнга аҳолини ва чет эллик инвесторларни кенгроқ жалб этиш йўли билан уларни акциядорлик корхоналарига айлантириш жараёнини авж олдириш вазифаси қўйилди. Иштирокчилар таркибини кенгайтириш ҳисобига давлат ихтиёридаги акциялар улушини кескин қисқартириш назарда тутилди. Қимматли қоғозлар ва кўчмас мулк бозорини ташкил этиш учун асос яратилди, давлат мулкни сотиш бўйича ким ошди савдолари ва танловлар мунтазам ўтказила бошлади.

Хусусийлаштириш борасидаги барча ишлар изчил, мунтазам олиб борилмоқда. Иқтисодийётнинг турли соҳаларида ва республика ҳудудларида мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш бўйича 20 дан ортиқ давлат дастури қабул қилиниб, амалга оширилмоқда.

Хусусийлаштириш масаласида биз танлаб олган ёндашувнинг навбатдаги муҳим хусусияти шундан иборатки, биз мулкни давлат тасарруфидан чиқариш чоғида аҳоли учун кучли социал кафолатларни яратдик ва таъминламоқдамиз. Бунда фуқароларнинг мулкдан улуш олишда тенг ҳуқуққа эгаллиги қайдасига, шунингдек, хусусийлаштирилаётган корхона меҳнат жамоаси аъзоларининг ижтимоий ҳимояланиши қайдасига қатъий амал қилинмоқда.

Ижтимоий кафолатлар, энг аввало шундан иборатки, хусусийлаштириш чоғида бир бутун имтиёзлар тизими яратилган. Масалан, хусусийлаштирилаётган корхона меҳнат жамоасининг ходимлари акцияларни имтиёзли шартлар билан сотиб олишлари мумкин. Янги мулкдорга анча эскирган асосий фондлар ҳамда ижтимоий инфраструктура объектлари бепул топширилади. Давлат хўжаликларининг мол-мулки, фермалар, боғлар ва узумзорлар имтиёзли шартлар асосида хусусийлаштирилмоқда. Агар хусусийлаштирилаётган корхона асосий фондларни ишлаб чиқаришни ривожлантириш фондидаги ўз маблағлари ҳисобига сотиб олган бўлса, мол-мулкни сотиб олиш қийматидан чегармалар ҳам назарда тутилади. Кўпчилик савдо ва хизмат кўрсатиш соҳаси объектлари янги эгаларига ер участкалари билан биргаликда сотилди. Корхоналар хусусийлаштирилгач, уларни қўллаб-қувватлаш мақсадида солиқ тўлашда ҳам айрим имтиёзлар белгиланмоқда.

Шундай қилиб, ижтимоий кафолатлар тизими хусусийлаштириш жараёнини амалга ошириш учун ҳам, улар хусусийлаштирилганидан кейин фаолиятини муваффақиятли бошлаши учун ҳам мумкин қадар қулай шарт-шароит туғдириб бериши даркор.

Бизда хусусийлаштириш борасида ишлаб чиқилган механизмнинг муҳим жиҳати мулкчилик шаклини ўзгартириш билан бир қаторда таркиб топган ишлаб чиқариш ва бошқарув тизимларини ихчамлаштириш ва яққаҳоқимликни бартараф қилишдан ҳам иборатдир. Бу енгил ва маҳаллий саноат корхоналарида, агросаноат комплексида айниқса сезиларли намоён бўлди. Фақат янги мулкдорлар пайдо бўлиб қолмасдан, балки рақобатчилик муҳити ҳам аниқ шаклланиб бормоқда.

Иқтисодий ислоҳотларнинг биринчи босқичида хусусийлаштириш ва тадбиркорликни ривожлантириш соҳасида қандай аниқ натижаларни қўлга кирита олдик?

Энг аввало, кичик хусусийлаштириш амалда тугалланди, давлат мулкчини бошқариш ва уни мулкчиликнинг бошқа шакллариغا айлантирилиши учун керак бўлган муассасалар тизими, махсус органлар тузилди. Бу эса энг асосий яқундир.

Биринчи босқичда хусусийлаштиришнинг ушбу жараёни асосан савдо, аҳолига маиший хизмат кўрсатиш, маҳаллий саноат корхоналарини хусусий ва жамоа (ширкат) мулки қилиб бериш негизида амалга оширилган кичик хусусийлаштириш соҳасида айниқса фаол ўтди. Кичик хусусийлаштириш 1994 йилдаёқ тугалланди ва ҳозирги вақтда (1995 йил бошларида) савдо-сотиқ ҳажми ва умумий овқатланиш ялпи маҳсулотининг 82 фоизидан ортиқроғи давлатга қарашли бўлмаган секторга тўғри келмоқда. Тармоқлар бўйича қабул қилинган хусусийлаштириш дастурларига мувофиқ, "Маҳаллий саноат" корпорацияси тизимидаги корхоналарнинг кўпчилиги, "Ўзбексавдо", "Ўзбекбирлашув" ва "Ўзмаишийуюшма" ассоциациялари қайта ташкил

қилинди. Хусусийлаштирилган савдо ва хизмат кўрсатиш соҳаси объектларининг иш тажрибаси бу объектлар ҳақиқий хўжайинга эга бўлганидан кейин хизмат кўрсатиш маданияти кескин ошганлигидан, товарлар ва хизматлар тури кенгайганлигидан, ҳамма жойда капитал ва жорий таъмирлаш ишлари амалга оширилганлигидан далолат бермоқда.

Уй-жойларни хусусийлаштириш ҳам дастлабки қадам бўлди. Хусусийлаштириш жараёнида илгари давлат ихтиёрида бўлган бир миллиондан ортиқ квартира ёки давлат уй-жой фондиниң 95 фоизидан ортиқроғи фуқароларнинг хусусий мулки бўлиб қолди. Бунда ҳар 3 квартиранинг бигтаси эгаларига имтиёзли шартлар билан ёки бепул берилди. Уруш фахрийлари, ўқитувчилар, тиббийёт ходимлари ва илмий ходимлар, ижодий зиёлилар квартираларнинг бепул эгалари бўлишди.

Кам даромадли, меҳнатга лаёқатсиз ва ёлғиз кекса шахслар, биринчи марта қурилган ёш оилалар ҳамда фуқароларнинг ижтимоий ҳимояланмаган, кам таъминланган бошқа тоифалари, уй-жойга муҳтожлар учун аниқ мақсадли махсус коммунал уй-жой захиралари ташкил этилди. Бу захиралар жойлардаги бошқарув органлари ҳузуридадир. Бу уй-жойлар хусусийлаштирилмайди. Улардан яшаш шартномаси асосида фойдаланилади.

Корхоналар ва ташкилотларга ўз ходимлари ва нафақадорларининг уй-жой қуриш ёки квартираларни хусусийлаштириш учун олган ссудалари ё бўлмаса кредитларини батамом ёхуд қисман тўлаб юбориш ҳуқуқи берилган.

Уй-жой фонди хусусийлаштирилиши муносабати билан коммунал хизмат кўрсатиш тизимида

ҳам туб ўзгаришлар бўлди. Бу тизим бутунлай маҳаллий бошқарув органлари ихтиёрига ўтди. Минтақаларнинг аҳолига коммунал хизмат кўрсатишдаги мустақиллиги ва масъулияти ортди. Бу тармоқ маҳаллий органлар ихтиёрига номигагина эмас, балки амалда — молия билан таъминлаб топширилди.

Кичик хусусийлаштиришнинг амалга оширилиши ҳамда бошқарув ва ҳўжалик тузилмаларида тегишли тажриба орттирилиши 1994 йил ўрталаридан бошлаб оммавий хусусийлаштириш босқичини бошлашга имкон берди. Бу босқичда очиқ турдаги акциядорлик жамиятларини яратиш, корхоналарнинг акцияларини муомалага чиқариш ҳамда кенг кўламдаги кўчмас мулк ва қимматли қоғозлар бозорларининг яратилиши кўзда тутилган. Саноат, қурилиш ва транспорт соҳасидаги, агро-саноат комплексининг гўшт-сут, озиқ-овқат ва пахта тозалаш тармоқларидаги ўрта ҳамда йирик корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёни бошланди. Тошкент, Бухоро, Самарқанд ва Хивадаги сайёҳлик комплекслари хусусийлаштирилишига катта эътибор берилмоқда.

Биринчи босқичда хусусийлаштириш механизмининг ўзи ҳам такомиллашиб борди. Ўрта ва йирик давлат корхоналари негизида очиқ турдаги акциядорлик жамиятларини шакллантириш схемаси ишлаб чиқилди. Энг аввало, меҳнат жамоаси, ишлаб чиқаришни техника билан қайта қуроллантириш учун маблағ сарфлашга тайёр бўлган чет эллик инвесторлар давлат акциядорлик жамиятларининг муассислари бўлиши мумкин. Бунда давлат ихтиёридаги акцияларнинг улуши кескин камайиб бориши кераклиги қатъий белгилаб қўйилди. Ҳозирги вақтда бу улуш 26

фоиздан ошиши мумкин эмас. Жами акцияларнинг ярмидан кўпроғи эркин сотилиши керак.

Қишлоқда ислоҳотларни жадаллаштириш мақсадида Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида давлат тасарруфидан чиқариш ва кўп укладли иқтисодиётни ривожлантириш дастури ишлаб чиқилиб, амалга оширилмоқда. Тошкент тумани негизида туманни иқтисодий ривожлантириш концепцияси ишлаб чиқилди. Бу концепция иқтисодий ислоҳотларни туманлар даражасида чуқурлаштириш йўналишларини тайёрлаш чоғида асос қилиб олинади.

Хусусийлаштириш чора-тадбирлари тизимида давлат мулкни танлов асосида ҳамда ким ошди савдоларида сотиш орқали мулкни давлат тасарруфидан чиқаришнинг янги шаклларида янада кенгроқ фойдаланиладиган бўлиб қолди. Дастлабки ким ошди савдосининг тажрибаси шуни кўрсатдики, бу шакл жуда истиқболли бўлиб, унда янги мулкдорларнинг тобора кўпроқ қисми қатнашмоқда. Ҳозирги вақтда қоида тариқасида ким ошди савдоси орқали савдо ва хизмат кўрсатиш соҳаси объектлари — дўконлар, ресторанлар, меҳмонхоналар ва бошқалар сотилмоқда. Шуни айтиш керакки, амалдаги сотиш нархлари уларнинг бошланғич қийматидан анча юқори бўлмоқда. Бу ҳол хусусийлаштирилаётган мол-мулкнинг қийматини анча реал баҳолашгагина имкон бериб қолмай, миллий валютамининг қадрини оширишга ҳам ёрдам бермоқда.

Кейинги вақтларда ким ошди савдолари ўтказишнинг янги шакли ҳам ривож топди — ким ошди савдосига мол-мулккина эмас, балки хусусийлаштирилаётган савдо ва маиший хизмат кўрсатиш объектлари жойлашган ер участкалари, янги қурилиш қилиш учун ер участкаларидан фой-

даланиш ҳуқуқи, шу жумладан чет эллик инвесторлар учун ҳам қўйиладиган бўлди. Қишлоқ хўжалик ерларини мерос қилиб олиш ҳуқуқи билан муддатсиз фойдаланишга бериш бўйича ким ошди савдолари ва танловлар ташкил этилмоқда.

Кўчмас мулк ва қимматли қоғозлар бозорларининг янги муассасаларини барпо этишга асос солинди. Республика фонд биржаси ва кўчмас мулк биржаси, Миллий депозитарий, инвестиция фондлари ташкил этилди, ахборот, телекоммуникация тизимларини барпо этиш дастури ишлаб чиқилди.

Аҳолини хусусийлаштириш жараёнига оммавий жалб этиш ҳамда қимматли қоғозлар бозорини жадал шакллантириш мақсадида вилоятларда брокерлик идораларига эга бўлган республика фонд биржасида ҳам ким ошди савдолари мунтазам ўтказиладиган бўлди.

Кўчмас мулк бозори ҳам шаклланиб бормоқда. Сотилган объектлар орасида уй-жой квартиралари, савдо, маиший хизмат кўрсатиш, тугалланмаган қурилиш объектлари кўпчиликни ташкил этади. Булар ишнинг бошланиши, холос.

Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёни борган сари авж олмоқда. Давлат мулкни хусусийлаштириш бошланган даврдан бери 1994 йил охиригача 54 мингга яқин корхона ва объект давлат тасарруфидан чиқарилди. Шуларнинг 18,4 мингтаси хусусий мулкка ўтди, 26,1 мингтаси акциядорлик, 8,7 мингтаси жамоа, 661 таси ижара корхоналарига айланди. Хусусийлаштирилган корхоналар негизида чет эл капиталини жалб қилиш йўли билан қўшма корхоналар тузилмоқда. Ҳозирги пайтда ҳар уч корхонанинг иккитаси мулкчиликнинг давлатга қарашли

бўлмаган шаклига эга. 1994 йилда ялпи ижтимоий маҳсулотнинг деярли ярми иқтисодиётнинг давлатга қарашли бўлмаган секторидан ишлаб чиқарилди.

Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришдан олинган маблағлар ҳисобига, ишлаб чиқаришни техника билан қайта қуроллантириш ҳамда ишлаб чиқариш таркибини ўзгартириш бўйича конкрет лойиҳаларни рўёбга чиқариш мақсадида, хусусийлаштириш бошланганидан кейинги даврда корхоналарга кредитлар берилаётир. Бу эса хусусий тадбиркорларни, асосан фермерларни кредитлар билан қўллаб-қувватлаш имконини бермоқда.

Кичик бизнес ҳам ривож топди. Кейинги йилларда кичик корхоналар сони деярли икки баравар кўпайди. Давлатга қарашли бўлмаган секторни қўллаб-қувватлаш учун республикада Тадбиркорликни ривожлантириш фонди, Кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришга кўмаклашиш фонди ташкил этилди.

Хусусий секторни ривожлантиришга ёрдам бериш юзасидан кўрилатган чоралар хусусий корхоналар сонини 1995 йил бошларида деярли 20 мингтага етказиш имконини берди. 250 мингдан ортиқ одам яқка тартибдаги меҳнат фаолияти билан шуғулланмоқда. Ҳаммаси бўлиб эса давлатга қарашли бўлмаган секторда 4 миллионга яқин одам ишламоқда. Бу ижтимоий ишлаб чиқаришга жалб этилган барча ходимларнинг деярли ярмидир. Бу ҳол бозор иқтисодиёти сари амалда илгарилаб борилаётганининг яққол далилидир.

Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнларида кўплаб халқаро ташкилотлар, чунончи ЮНИДО фаол қатнашмоқда.

Унинг ёрдамида учта бизнес-инкубатор ташкил этилди. Европа Ҳамжамияти Комиссияси Амалий алоқалар марказини ташкил этди. Немис техникавий кўмаклашув жамияти (ГТЦ) томонидан Кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш маркази очилди. Марказий Осиёдаги Америка тадбиркорлик фонди ва Марказий Осиё инвестиция фонди (Буюк Британия) фаол иш олиб бормоқда. Улар кенг кўламда маслаҳат хизматини кўрсатмоқда ва кадрлар тайёрлашни ташкил этмоқда.

Хусусийлаштиришдан келадиган самара икки ёқлама характерга эга — бир томондан, у аҳолининг бўш турган маблағларини ўзига жалб қилиб, уларнинг бозорга тазйиқини пасайтирмоқда, айти вақтда янги маблағларни ишлаб чиқаришга жалб этиш ва товар ишлаб чиқарувчилар ўртасида рақобатни юзага келтириш учун шароит яратмоқда. Айти чоғда бу жараён аҳолининг даромадларини хусусийлаштирилган корхоналарнинг самарали фаолияти ҳисобига кўпайтирмоқда.

Ҳозирги замон кўп укладли иқтисодиётини шакллантириш соҳасида сезиларли ютуқларга эришилган бўлса-да, қатъий хулоса сифатида айтиш мумкинки, хусусийлаштириш жараёни кенг кўламда эндигина авж ола бошлади. Унинг янада чуқурлашуви иқтисодий ислоҳ қилишнинг навбатдаги босқичларида ғоят муҳим йўналиш бўлиб хизмат қилиши керак.

1. 4. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШ, АГРАР МУНОСАБАТЛАРНИНГ ЯНГИ ТУРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Ўзбекистонда иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг биринчи босқичида қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишга устунлик берилди. Бунга

қишлоқ хўжалиги ҳамда қишлоқ хўжалик хом ашёсини қайта ишлаш билан боғлиқ тармоқларнинг республикамиз ҳозирги иқтисодиётида ўйнаётган роли сабаб бўлди.

Аграр сектор ҳиссасига 1995 йил 1 январидан янги ички маҳсулотнинг 24 фоизидан кўпроги тўғри келди. Халқ хўжалигида банд бўлганларнинг 37 фоизга яқини ва барча аҳолининг ярмидан кўпроги қишлоқда яшайди. Уларнинг моддий аҳволи республика ҳаётининг мана шу етакчи соҳасидаги аҳвол билан тўғридан-тўғри боғлиқдир.

Республика саноатининг кўпгина тармоқларини, жумладан, пахта тозалаш, тўқимачилик, енгил саноатни, озиқ-овқат, кимё саноатини, қишлоқ хўжалик машинасозлигини ва бошқаларни (булар бутун саноат потенциалининг ярмига яқинини ташкил этади) ривожлантириш истиқболлари, уларнинг мураккаб ўтиш давридаги иқтисодий молиявий аҳволи бевосита қишлоқ хўжалигига боғлиқдир. Қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантириш туфайли кейинги йилларда саноат потенциалини сақлаб қолиш, қишлоқ хўжалик маҳсулотини қайта ишлаш билан боғлиқ тармоқларда эса ишлаб чиқариш кўламини ҳатто кенгайтириш мумкин бўлди. Айнан аграр сектор Ўзбекистонда иқтисодий барқарорликнинг қудратли омили бўлди.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти, айниқса пахта, ҳозирги вақтда асосий валюта ресурси, республика учун ҳаётий муҳим бўлган озиқ-овқат маҳсулотлари, дори-дармонлар, нефть ва нефть маҳсулотлари, техника ва технология ускуналарини импорт бўйича сотиб олишни таъминлаётган асосий манбадир.

Шу сабабли аграр секторни тубдан ислоҳ қилиш ва жадал ривожлантириш муаммолари

ислоҳотларнинг дастлабки босқичида ҳамда Ўзбекистоннинг бозорга ўтиш стратегиясида ҳал қилувчи аҳамият касб этди.

Биз қишлоқнинг устун даражада ривожланишини таъминлашни, қишлоқ хўжалигини сифат жиҳатидан янги асосларда қайта тиклашни ўз олдимизга вазифа қилиб қўйдик. Қишлоқни ислоҳ қилиш жараёни ихтиёримиздаги энг катта бойлик бўлган ернинг чинакам эгасини тиклаш, деҳқонда умид туғдириш, унинг турмушини янада тўкинроқ қилиш вазифасидан келиб чиқди.

Биз давлат қишлоққа бутун чоралар билан ёрдам кўрсатиши шарт, деган қоидага қатъий амал қилиб келдик. Ана шу қоидага изчиллик билан амал қилган ҳолда республикада аграр муносабатларни ислоҳ қилиш учун, қишлоқ хўжалик корхоналарини қайтадан ташкил этиш, қишлоқ хўжалик маҳсулоти етиштиришни янада кўпайтириб бориш, айрим маҳсулот турларини четдан келтиришдаги қарамликни камайтириш учун зарур шароитлар яратиб келинди.

Иқтисодийнинг аграр секторида янгиланиш жараёнини жадаллаштиришда илгари қабул қилинган қонунлар билан бир қаторда қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш соҳасида қўшимча чора-тадбирлар тўғрисидаги ҳамда чорвачиликда ислоҳотларни такомиллаштириш ва деҳқон (фермер) хўжаликлари ҳамда хусусийлаштирилган фермаларнинг манфаатларини ҳимоялаш тўғрисида 1994 йил февралда қабул қилинган ҳукумат қарорлари ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлди.

Кўрилган чора-тадбирлар натижасида қишлоқда аграр ислоҳот жараёнида бозор иқтисодиёти талабларига анча мос келадиган янги хўжалик структураси шаклланди. Қишлоқда дав-

латга қарашли бўлмаган сектор кенг ривожланди, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг структураси жиддий ўзгарди. Бошқариш тизими ва хўжалик юритиш усулларида жиддий ўзгаришлар юз берди.

Бутун аграр сиёсатнинг муҳим масаласи — негизи — ерга мулкчилик масаласидир. Ер — ўлкамизнинг энг асосий бойлиги. У едиради, ичиради, яшаш учун асосий шарт-шароитларни яратиб беради. Шу сабабли республиканинг келажаги, Ўзбекистон халқининг келажаги кўп жиҳатдан ердан фойдаланиш муносабатлари қандай ташкил этилишига боғлиқ бўлади.

Иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг дастлабки босқичида асосий бойлигимиз бўлган ерга муносабатни ўзгартириш етакчи йўналиш бўлди. Қишлоққа доир қабул қилинган фармонлар, "Ер тўғрисида"ги Қонун қишлоқ хўжалигида муносабатларни қандай ташкил этиш, ерга қандай муносабатда бўлиш зарурлигини кўрсатиб берди. Конституцияда ер хусусий мулк қилиб сотилиши мумкин эмаслиги, балки уни узоқ муддатли ижара шартлари билан топшириш мумкинлиги ёзиб қўйилди.

Қишлоқда бозор муносабатларининг ривожланишига, деҳқоннинг хўжайинлик ҳиссини қайта тиклашга ерни мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан умрбод фойдаланиш учун бериб қўйиш орқали эришилади. Энг муҳими, қишлоқда хўжалик юритишнинг ҳар бир деҳқонга манфаатдорлик билан эркин меҳнат қилиш, ўз меҳнатининг натижаларини мустақил тасарруф этиш имконини берадиган воситани яратишдан иборат эди. Деҳқон ўз меҳнатининг мевалари, ердан олинган самара ўзига қарашли эканлигини, етиштирилган маҳсулотнинг чинакам хўжайини

эканлигини кўрганидагина ўзини ернинг ҳақиқий эгаси деб чинакамига ҳис қилади, деган қатъий хулосага келдик.

Бизда деҳқончиликнинг бошқалардан фарқ қиладиган хусусияти шундаки, у суғориладиган ерларда олиб борилади, бу ерларга қудратли ирригация тармоғи хизмат қилади. Барча ҳайдов майдонларининг тўртдан уч қисмидан кўпроғи суғориладиган ерлардир. Шу сабабли қишлоқ хўжалигини ривожлантириш истиқболлари суғориладиган деҳқончиликни ривожлантириш, ирригация ва мелиорация тармоқларини қуриш ва ишлаб турганларини қайта қуриш, бу тармоқлар кимнинг мулки бўлади, деган масалани ҳал қилиш билан бевосита боғлиқдир. Ернинг мелиоратив ҳолатига эътиборни ҳеч қачон сусайтирмаслик керак. Агар биз шундай қилмасак, истиқболдан маҳрум бўламиз.

Ўзбекистонда 4,2 млн гектар суғориладиган ер бўлиб, шуларнинг 50 фоизидан сал кўпроғи яхши мелиоратив ҳолатда, қолган ерлар эса яхшиланиши ва мелиорация ишлари олиб боришни талаб қилади. Бунинг учун 1995 йилда 25 минг гектар янги ерни ўзлаштириш, 50 минг гектар ерда қайта ўзлаштириш ишларини олиб бориш ҳамда 26 минг гектар ерда коллектор-дренаж тармоғини қуриш мўлжалланган.

Агар 1990 йилда бир гектар суғориладиган янги ерни ўзлаштириш учун 6,5 минг рубль ва илгаридан суғориб келинган бир гектар ерни қайта ўзлаштириш учун 5,0 минг рубль талаб қилинган бўлса, ҳозирги вақтда харажатлар тахминан 14—15 баравар ошиб кетди. Равшанки, ҳозир бирорта ҳам фермер ирригация ва мелиорация ишларини мустақил амалга ошира олмайди. Фақат давлатгина мелиорация тармоғини

лойиҳалашга, қуришга, ерлар шўр босиши, бот-қоқланишининг олдини олиш масалаларини ҳал қилишга қодир. Бундан тегишли хулоса чиқарилди ва ҳозирги вақтда давлат мелиорация, ирригация, ерларнинг унумдорлигини ошириш дастурларининг ҳаммасини бажаришни ўз зиммасига олди ва шу тариқа давлатга қарашли бўлмаган хўжаликларга жуда катта мадад ва ёрдам кўрсатди.

Қишлоқда иқтисодий муносабатларнинг ҳамда бошқаришни ташкил этиш тизимининг ривожланишини чуқур таҳлил қилиш уларни тубдан қайта кўриб чиқиш зарурлигини кўрсатди. Ислоҳотларнинг дастлабки босқичида жамоа хўжаликлари ва давлат хўжалиklarининг фаолияти танқидий таҳлил қилинди.

Биз барча давлат қишлоқ хўжалик корхоналари — давлат хўжалиklarини, биринчи навбатда, зарар кўриб ишлаётган хўжалиklarни жамоа хўжалиklarига ва мулкчиликнинг бошқа шаклларига айлантириш зарур, деган хулосага келдик. Қишлоқ хўжалигини мустақкам иқтисодий изга солиш учун шундай қилиш керак эди. Аслини олганда, бу кейинги даврларда қишлоқ хўжалигида тармоқни бошқаришни ташкил этиш масалаларида йўл қўйилган хатоларни тузатиш эди. Олдинги даврда тайёрга айёрлик кайфиятига берилиб, давлатнинг боқишига умид қилиб, жамоа хўжаликлари сунъий равишда давлат хўжалиklarига айлантирилган эди.

Қишлоқда бошқарув тузилмаларини қайта ташкил этиш жараёнида бирламчи қишлоқ хўжалик бўғини қандай бўлиши кераклиги аниқ маълум бўлди. Бу — фермер хўжалиklarини бирлаштирадиган ва уларга хизмат қиладиган, йўл-йўриқ кўрсатадиган ва моддий-техникавий

таъминот, техника, агрокимё хизмати кўрсатиш масалаларида ёрдам берадиган кооператив бўлиши лозим.

Фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ташкил этишнинг асоси сифатида фаолият кўрсатиши лозим. Улар самарали ишлаши учун эса кенг томир ёйган, яхши хизмат кўрсатувчи инфраструктура — агрофирмалар, машина-трактор парклари, таъмирлаш устaxonалари, тайёрлов пунктлари, қишлоқ хўжалик маҳсулотини қайта ишловчи кичик корxonалар ва шу кабилар мавжуд бўлиши кераклиги энг муҳим қоида бўлди.

Ишлаб чиқилган тамойиллар ва ёндашувларга асосланиб, биринчи босқичда давлат хўжаликларини жамоа, кооператив, акциядорлик хўжаликларига ва ҳар хил хусусий қишлоқ хўжалик корxonаларига айлантириш жараёни амалга оширилди. 1992 йилдан бошлаб ўтган давр мобайнида мавжуд 1137 давлат хўжалигидан 1066 таси мулкчиликнинг акциядорлик, жамоа ва ижарадаги корхона шаклларига айлантирилди. Улар негизда 530 жамоа хўжалиги, 350 га яқин кооператив, юздан ортиқ ижара корxonаси, шунингдек, мулкчиликнинг бошқа шаклларига мансуб корxonалар ташкил этилди. Бундан ташқари, 1516 қорамолчилик фермаси меҳнат жамоаларининг мулки қилиб берилди. Ҳозирги вақтда чорвачилик маҳсулоти етиштиришга ихтисослашмаган хўжаликларнинг фермалари хусусийлаштирилмоқда ва хусусий мулк қилиб сотилмоқда.

Натижада қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг таркиби мулкчилик шакллари бўйича анча ўзгарди. Қишлоқда давлатга қарашли бўлмаган сектор сезиларли даражада мустақамланди. Агар 1991 йилда қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши

бутун ҳажмининг 37 фоизи давлат сектори ҳиссасига, шунга мувофиқ ҳолда 63 фоизи давлатга қарашли бўлмаган сектор ҳиссасига тўғри келган бўлса, 1994 йилда давлатга қарашли бўлмаган сектор бутун маҳсулотнинг деярли 95 фоизини ишлаб чиқарди.

Ўзбекистонда иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг дастлабки босқичида қўлга киритилган энг муҳим натижа шахсий томорқаларни кенгайтириш, янги суғориладиган ерларни шахсий хўжаликлар ва боғ-дала ҳовли участкаларига ажратиб бериш йўли билан аҳолини амалда ер билан таъминлашдан иборат бўлди.

Одамларга ер берилиши ислоҳ қилишнинг дастлабки энг қийин йилларида зарур, ниҳоятда кескин муаммоларни ҳал қилишда жуда муҳим роль ўйнади. Шахсий ёрдамчи хўжаликларни мустаҳкамлаш борасида туб чора-тадбирлар кўриш ҳисобига:

биринчидан, меҳнатга яроқли аҳолининг иш билан банд бўлмаган ортиқча қисмини, асосан қишлоқда яшаётган хотин-қизлар ва ёшларни ижтимоий-фойдали меҳнатга жалб қилишга ва шу тариқа ишсизликнинг кучайиб бориш хавфини барҳам топтиришга эришилди;

иккинчидан, аҳолининг реал даромадларини оширишга, шунингдек, шартномалар асосида қишлоқ хўжалик маҳсулоти етиштириш билан шуғулланиб келганларга меҳнат дафтарчалари бериш ҳамда уларга қариганида нафақа олиш ҳуқуқини бериш билан кўпгина қишлоқ аҳолиси учун ижтимоий кафолатларни мустаҳкамлашга эришилди;

учинчидан, аҳолини ҳаётий муҳим озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашдаги кескинликка барҳам беришга муваффақ бўлиди. Ер участка-

лари олган оилалар картошка, сабзавот, мева, чор-
вачилик маҳсулотига бўлган ўз эҳтиёжларини қон-
дирибгина қолмай, балки уларни шаҳарлардаги
деҳқон бозорларида сотишни анча кўлайтириб,
озик-овқат муаммосини ҳал қилишга улус кўшди;

тўртинчидан, якка тартибда уй-жой қурилиши
кўламини анча кенгайтиришга муваффақ бўлин-
дики, бу ҳол аҳолини уй-жой билан таъминлаш,
республика аҳолисининг коммунал-маиший ва
уй-жой шароитларини яхшилаш соҳасидаги анча-
гина муаммоларни ҳал қилишга ёрдам берди;

ниҳоят, бешинчидан, фақат ижтимоий низо-
ларнинг сабаби ва манбаларини бартараф этиш
ҳисобигагина эмас, балки кишиларнинг шахсий
томорқа ерларини ва боғ-дала ҳовли ерларини
ободонлаштиришда фаол қатнашиши, ўзи ва
оиласининг манфаатларини кўзлаб фойдали
меҳнат билан шуғулланиши натижасида одамлар
митингбозлик ва сиёсий экстремизмдан қайтарил-
ди. Бу ҳам республикада ижтимоий-сиёсий вази-
ятнинг барқарорлигини таъминлашга ҳисса бўлиб
кўшилди.

Одамларга ер берилиши чинакам инқилобий
аҳамият касб этди — бу билан ҳар бир индивид-
нинг давлатга қарамлиги тугатилди. Ер олган
одам даромад ола бошлади, ўзини хўжайин деб,
эркин ва мустақил ҳис қилди.

Иқтисодий ўзгаришлар амалга оширилган йил-
ларда аҳоли фойдаланиши учун кўшимча суратда
550 минг гектар суғориладиган ер ажратилди. Бу
— қарорлар қабул қилингунча аҳоли эга бўлган
ер майдонидан анча кўп. Шахсий томорқа учун
берилган ернинг умумий майдони деярли 700
минг гектарга етди. 9 миллиондан ортиқ одам
ана шу ер ҳосилидан фойдаланмоқда. Томорқа
ерларнинг ўртача ҳажми 0,2 гектардан ортиқ

бўлиб, бу ер ресурслари чекланган бир шароитда жуда катта бойликдир.

Шахсий хонадонларда жами қорамолларнинг 70 фоизи, қўй ва эчкиларнинг ярми боқилмоқда. Кейинги уч йил мобайнида бу хўжаликларнинг қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши умумий ҳажмидаги улуши 30 фоиздан 44 фоизга етди. Уларда (1994 йил якунларига кўра) жами сўтнинг 76 фоизи, гўштнинг 70 фоизи, картошканинг 56 фоизи, сабзавотнинг 63 фоизи ва меванинг 60 фоизи етиштирилмоқда.

Қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишга қаратилган чора-тадбирлар тизимида қишлоқда биринчи босқичда қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ташкил этишнинг янги шакллари ривожлантиришга катта эътибор берилди. Бунда, ер чинакам хўжайинига тегиши керак, деган қоидага амал қилинди. Қишлоқда фермер, деҳқон сектори амалда шакллана бошлади. Фермер (деҳқон) хўжаликларини ривожлантиришни рағбатлантириш учун ҳам ҳуқуқий, ҳам ташкилий шарт-шароитлар яратилди. Фермерларга ажратилган ерларни мерос қилиб қолдириш шarti билан узоқ муддатга ижарага олиш ҳуқуқи мустаҳкамлаб қўйилди. Республика бюджетидан фермерларни қўллаб-қувватлаш учун кўплаб маблағлар ажратилди.

Пахта Ўзбекистон учун республиканинг мустақиллигини кафолатлайдиган сиёсий ва иқтисодий куч-қудрат манбаи бўлишига қарамай, экологияга ва одамлар саломатлигига ҳалокатли таъсир этиб келган пахта яккаҳокимлигига барҳам бериш ва пахтадан ҳамда унча самара бермаётган бошқа қишлоқ хўжалик экинларидан бўшатиб олинган ерларни фермер (деҳқон) хўжаликларини ривожлантириш учун бериш йўли оғишмай амалга ошириб келинди.

Шу билан бирга бу хўжаликлар учун ерларнинг унувдорлигини сақлаш ва оширишда давлат томонидан кафолатлар яратиб йўли билан уларни ҳимоялаш тизими вужудга келтирилди. Деҳқонларга техника, ўғитлар, уруғликлар ва кўчатлар билан махсус хизмат кўрсатиш тизими фаол шаклланиб бормоқда. Ветеринария ва селекция хизмати янги қоидалар асосида қайта қурилмоқда. Туманларда аҳолига қишлоқ хўжалик экинларининг уруғларини ва сабзавот кўчатларини сотадиган савдо дўконлари очилмоқда.

Натижада 1994 йилнинг ўзидагина деҳқон (фермер) хўжаликлари сони 1,9 баравар кўпайди ва йил охирида 25 мингдан зиёдни ташкил этди. Шулардан 10 мингдан ортиқ хўжалик чорвачилик маҳсулоти етиштиришга ихтисослашган.

Фермер хўжаликлари экинзорларининг умумий майдони 1994 йилда 1993 йилдагига қараганда 2,7 баравар ортди. Бу ерда дон етиштириш 3 баравар, картошка ва сабзавот-полиз маҳсулотлари етиштириш 3,3 баравар, гўшт етиштириш 3 баравар, сут етиштириш 2,1 баравар, тухум етиштириш 1,3 баравар кўпайди. Булар фермер (деҳқон) хўжаликларини ривожлантиришнинг дастлабки босқичида қўлга киритилган амалий натижалардир.

Иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг биринчи босқичида қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг структурасини такомиллаштиришга алоҳида эътибор берилди. Маъмуриятчиликдан, хўжаликларга қанча майдонга қандай экин экишни зўрлаб қабул қилдиришдан иборат ярамас тартибга батамом чек қўйилди. Хўжаликларга экин майдонларининг структурасини ва ишлаб чиқариш ҳажмини мустақил белгилаш ҳуқуқи берилди.

Айни вақтда иқтисодий усуллар, харид нархларини ошириш йўли билан рағбатлантириш ҳисобига пахта етиштиришни барқарорлаштириш, унинг ҳосилдорлигини ошириш ҳамда пахта толаси олишни кўпайтириш сиёсати, бўшатиб олинаётган майдонларга донли экинлар ва картошка экиш сиёсати изчиллик билан амалга ошириб келинди.

Республикада дон мустақиллигига эришиш, шакар ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотларини тайёрлашни тиклаш йўли изчил амалга оширилди. Бу йўлни ҳам биринчи босқичда муваффақиятли амалга оширишга эришилди. Бу жуда муҳим яқундир.

Республикада ўтказилаётган аграр ислоҳот муносабати билан экин майдонларининг таркибида катта-катта ўзгаришлар юз бериб, донли экинлар майдони анча кенгайди ва пахта экиладиган майдонлар тегишли суратда қисқарди.

1994 йилда 2,7 миллион тонна ёки 1991 йилдагига қараганда 44 фоиз кўп дон етиштирилди. 1995 йилда барча турдаги хўжаликларда 4,4 миллион тоннадан ортиқ дон, шу жумладан 3,5 миллион тоннадан ортиқ бошоқли дон етиштириш мўлжалланмоқда. Буни таъминлаш учун экин майдонлари таркибини такомиллаштириш, гўзадан ҳамда ем-хашак экинларидан бўшатиб олинаётган ерлардан фойдаланиш ҳисобига дон сепиладиган майдонларни 1472 минг гектарга, шу жумладан сугориладиган майдонларни 972 минг гектарга етказиш кўзда тутилмоқда.

Ҳозир биз ўзимиз етиштираётган донни кўпайтирибгина қолмадик, балки уни четдан келтиришни кескин қисқартириш, тежаб қолинган валюта ресурсларини республика учун жуда

зарур бўлган бошқа вазифаларни ҳал қилиш мақсадида қайта тақсимлаш ҳам мумкин бўлиб қолди.

Картошка экиладиган майдонларни 57 минг гектаргача кенгайтириш ва уни етиштиришни 800 минг тоннага етказиш мўлжалланмоқда. Бунинг учун яхши навли голланд уруғлигидан фойдаланиш ва Голландия технологиясини қўллаш мўлжалланмоқда.

Қишлоқда мулкчилик муносабатларини ислоҳ қилишдан ташқари, дастлабки босқичда хўжалик юритиш механизмини такомиллаштиришга ҳам катта аҳамият берилди. Бу соҳадаги барча ишлар уч йўналишга қаратилди.

Биринчидан, умумдавлат эҳтиёжлари учун етказиб берилаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотига оқилона харид нархлари белгилаш қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда муҳим рағбатлантирувчи омил бўлди. Ишлаб чиқариш шартшароитлари ўзгарган сари, қишлоқ хўжалиги ходимларининг моддий турмушини яхшилаш мақсадида деярли ҳамма турдаги деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотларининг харид нархи мутасил ошириб борилди.

Сўнгги йилларда пахта, доннинг харид нархлари анча ошди. Масалан, дастлабки пайтларда бир тонна пахта толасининг нархи 22 минг рублни ташкил этган бўлса, 1994 йил ҳосилининг нархи 3750 сўмни ташкил этди ёки 170,5 баравар юқори бўлди. 1995 йилдан бошлаб ҳосилнинг харид нархларини эса жаҳон нархлари даражасига босқичма-босқич етказиш назарда тутилмоқда.

Картошка, мева-сабзавот маҳсулотлари, чорва ҳамда парранда, сут ва тухум, қоракўл тери ва жуннинг харид нархлари анча оширилди ва ҳозирги вақтда маҳсулотнинг ана шу ва бошқа

турларига эркин (келишилган) нархлар жорий қилинмоқда.

Давлат харид нархларини ошириб, кейинчалик уларни эркин нархларга ўтказар экан, қишлоқ хўжалигига амалий ёрдам кўрсатибгина қолмай, айти чогда саноат маҳсулоти билан қишлоқ хўжалик маҳсулоти нархлари ўртасида мутаносиблик бўлишини таъминлашга ҳам ҳаракат қилди.

Иккинчидан, харид нархларини ошириш билан бир қаторда давлат эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалик маҳсулотини албатта етказиб бериш учун давлат буюртмасини белгилаш соҳасидаги сиёсат ҳам доимо қайта кўриб борилди. Бу йўналишда ҳам катта натижаларга эришилди. Энг аввало, қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг кўпчилик турларига давлат буюртмаси аста-секин бекор қилинди. Ҳозирги вақтда хўжаликлар ўзи етиштирган чорвачилик, сабзавотчилик, боғдорчилик ва узумчилик маҳсулотидан ўз ҳоҳишича фойдаланмоқда.

Давлат буюртмаси фақат пахта ва донгагина сақланиб қолган бўлиб, унинг миқдорлари 1995 йилда пахта бўйича тегишли суратда 60 фоизгача ва дон бўйича 50 фоизгача қисқартирилди. Яқин 2—3 йил ичида буларга ҳам давлат буюртмасини бекор қилиш вазифаси қўйилмоқда.

Товар ишлаб чиқарувчилар ўз товарларини ихтиёрий равишда эркин сотиши учун уларга бевосита қолдириладиган маҳсулот ҳажмининг кўпайтирилиши хўжаликларни иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамлашга ва қишлоқ меҳнаткашларининг турмуш даражасини оширишгагина хизмат қилиб қолмай, балки маҳсулот етиштиришни кенгайтириш, хўжаликларда уларни қайта ишловчи корхоналарни ривожлантириш учун ҳам муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Ҳозирнинг ўзидаёқ кўпгина хўжаликларда консервалар, вино, ун, ўсимлик мойи ишлаб чиқарадиган, пах-

тани дастлабки қайта ишлайдиган ва бошқа кичик корхона ва цехлар мавжуд.

Учинчидан, давлат қишлоқ хўжалик корхоналарини саралаб олган ҳолда қўллаб-қувватлаш чора-тадбирларини ишлаб чиқди ва амалга оширди. Ҳозирги вақтда республиканинг ҳамма хўжаликлари даромад солиғидан, қўшилган қиймат солиғидан, бошқа солиқлардан озод қилинган. Фермер (деҳқон) хўжаликлари ташкил этилган пайтдан бошлаб икки йилгача улардан солиқ олинмайди.

Хўжаликларни молиявий жиҳатдан соғломлаштириш учун кредиторлик ва дебиторлик қарзлари бўйича бир неча бор ўзаро қарз суришиш тадбири амалга оширилди. Илгари берилган кредитларни узиш муддати уч йилга кечиктирилди.

Шундай қилиб, биринчи босқичда хўжаликларнинг давлат билан ўзаро муносабатлари катта ўзгаришларга дуч келди, бу ҳол деҳқонларнинг ўз меҳнатлари натижаларидан манфаатдорлигини оширишга имкон берди.

Аграр сиёсатнинг биринчи босқичда амалга оширилаётган ва ислоҳ қилишнинг навбатдаги босқичларида тубдан ҳал этишни талаб қилаётган гоаят муҳим йўналиши ҳозирги вақтда қишлоқ хўжалигида банд бўлган ортиқча ишчи кучини бўшатиб олиш ва уларни иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига — саноат, хизмат кўрсатиш соҳаларига жалб этишдан иборатдир.

Ҳисоб-китоблар қишлоқда 6,5 миллион меҳнатга лаёқатли аҳоли борлигини кўрсатмоқда. Қишлоқ хўжалигининг ўзи бунча миқдордаги ишчи кучини иш билан таъминлай олмайди. Шу туфайли қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг юқори самарали индустриал усуллари, агрокимёнинг илғор усуллари гоаят секин жорий этилмоқда ва бунинг натижаси ўлароқ, маҳсулдорлик ва меҳнат унумдорлиги паст бўлмоқда.

Шу сабабли қишлоқ жойларда замонавий технологияга эга иш шаклини тез ўзгартира олувчи кичик корхоналарни очиш ҳисобига янги иш жойлари яратиш устувор вазифалардан бири бўлиб қолмоқда. Булар фақат қишлоқ хўжалик хом ашёсини қайта ишловчи корхоналаргина эмас, балки касаначиликка асосланган сермеҳнат ишлаб чиқаришлар, халқ ҳунармандчилиги корхоналари ҳам бўлмоғи керак.

Биз хўжаликларда унча катта бўлмаган, лекин замонавий технология ва техника асосида хом ашёни қайта ишлайдиган корхоналар қуришимиз ва уларни меҳнат ресурслари ортиқча бўлган ерларда жойлаштиришимиз керак, деган хулосага келдик.

Қишлоқни янгилаш ва қайта қуриш чоратадбирлари тизимида ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфраструктурани жадал ривожлантириш жуда катта аҳамиятга эга. Бу ҳозирги аграр сиёсатнинг ғоят муҳим устувор йўналишларидан биридир. Коммунал ва муҳандислик тизимларининг кенг тармоғини яратсак, қишлоқда яшовчиларнинг ижтимоий ҳаётини тубдан яхшиласаккина бутун қишлоқ хўжалигини сифат жиҳатдан янги даражага кўтариш, унга индустриал тус бериш мумкин бўлади.

Шу билан бир вақтда, ортиқча меҳнат ресурсларини бевосита қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши соҳасидан индустриал соҳаларга, сервис ва хизмат кўрсатиш соҳасига жалб қилиш қишлоқнинг энг муҳим муаммоларидан биридир.

Мустақилликка эришилган дастлабки кунларданоқ Ўзбекистонда қишлоқ аҳолисини ичимлик сув ва табиий газ билан таъминлашга қаратилган аниқ мақсадли дастур изчил амалга ошириб келинди. Қисқа вақт ичида минглаб километр сув

қувурлари ва газ тармоғи ўтказилди. Ичимлик суви, табиий газ кўплаб олис посёлка ва қишлоқларга етиб борди.

Айни вақтда ҳозир кенг тармоқ ёйган замонавий ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфраструктурани барпо этиш, сервис ва маиший хизмат тармоғини шакллантириш муаммоси ҳали ҳам охиригача ҳал қилинмаётир.

Бундан ташқари, ҳар бир посёлкада, ҳар бир қишлоқда майда улгуржи дўконлар, таъмирлаш устахоналари, деҳқонларни қишлоқ хўжалик техникаси, кўчатлар, минерал ўғитлар ва бошқалар билан таъминловчи пунктларнинг кенг тармоғини вужудга келтириш муҳим вазифа бўлиб қолмоқда.

Шуни эътироф этиш керакки, республикада аграр ислоҳот етарли даражада жадал олиб борилмаётир, у кўпдан-кўп ижтимоий-иқтисодий тўсиқларга учрамоқда. Бу тўсиқлар, энг аввало, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида тайёрга айёрлик кайфиятини кишилар онгидан суриб чиқариш ва уни бозор асосига ўтказиш жараёни бораётгани туфайли келиб чиқмоқда. Ислоҳотларнинг ташаббускорлари бўлиши ва уларни фаол амалга ошириши керак бўлган раҳбарларнинг ҳаммаси ҳам бозор иқтисодиётига хос янги вазифаларни ҳали тўла-тўқис англаб етганлари йўқ. Жойларда хўжалик юритишнинг янги қоидалари тушуниб етилмаётганлиги сезилмоқда. Бошқарувнинг ҳамма бўғинларида ташаббускорлик ва тадбиркорлик етишмаётир.

Амалга оширилган ташкилий ўзгаришлар, яратиб берилган иқтисодий имтиёзлар ва рағбатлантириш чораларига қарамай, хўжаликларнинг ички ишлаб чиқариш муносабатлари секин ўзгармоқда. Қабул қилинган қонунлар ва фар-

монларга эътибор бермаслик, маҳсулот ишлаб чиқарувчиларнинг ҳуқуқларини камситиш ҳоллари мавжуд. Қишлоқ хўжалигининг самарали ишлашини таъминлаши керак бўлган ўзаро олди-берди қилувчи тармоқларнинг ўзаро ҳамкорлик қилиши механизми яхши ишлаб чиқилмаган.

Шу сабабли аграр ислохотларни чуқурлаштиришнинг янги босқичидаги асосий вазифа ислохотларнинг боришини секинлаштираётган сабабларни тезроқ бартараф этишдан, қишлоқда аграр муносабатларни, энг аввало, мулкчилик муносабатларини янгилашни тугаллашдан иборат бўлмоғи керак. Агрофирмалар, бозор ва ижтимоий ишлаб чиқариш инфраструктураси тармоғини яратиш, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришнинг оқилона структурасини вужудга келтириш, деҳқонлар меҳнатига техникани жорий этишни кучайтириш, уларни ишончли ҳуқуқий ҳимоялаш ҳам шундай вазифалардандир.

Ушбу вазифалар занжиридаги энг муҳим нарса — қишлоқ хўжалик маҳсулотини ишлаб чиқарувчиларнинг ўзларида ўз мулкининг хўжайини ҳиссини мустақкамлаш учун зарур ишларнинг барчасини амалга оширишдан иборатдир.

1. 5. ИНСТИТУЦИОНАЛ ЎЗГАРИШЛАР ВА БОШҚАРУВНИНГ МАЪМУРИЙ- БУЙРУҚБОЗЛИК ТИЗИМИНИ ТУГАТИШ

Бозор иқтисодиётига ўтиш, иқтисодий муносабатларни янгилаш институционал (муассасалар соҳасидаги) ўзгаришларни амалга оширишни, бошқаришнинг тегишли структурасини яратишни талаб қилмоқда. Шу сабабли иқтисодий ислохотларнинг биринчи босқичида биз бошқарув тизимини ислоҳ қилишга алоҳида эътибор бердик.

Ҳозир бошқарувни ислоҳ қилиш умуман ва етарли даражада муваффақиятли амалга оширилди, деб айтиш учун асос бор. Бу ислохотнинг натижаларини ҳали жиддий таҳлил қилиш ва ўйлаб кўриш керак бўлади. Бироқ айрим хулосаларни ҳозирнинг ўзидаёқ чиқариш мумкин.

Биринчи босқичда тоталитар тузумдан демократик тузумга, марказлаштирилган тартибда қайта тақсимлаш механизмидан бозор механизмига, қаттиқ маъкамачилик ва маъмурий-бўйруқбозликдан иқтисодий омиллар ва рағбатлантириш чоралари асосида ўзини ўзи бошқаришга ва ўзини ўзи идора этишга ўтиш қийин, баъзан машаққатли бўлди. Бу босқичда бошқаришнинг аслида янги тизими вужудга келтирилди.

Бизда бу соҳада тегишли тажриба йўқ эди ва ҳатто бирон-бир ўхшаш ишлар ҳам бўлган эмас. Бозор муносабатлари таркиб топиб бўлган ва бу йўналишда эндигина дастлабки қадамларни ташлаётган мамлакатлардаги бошқарувни ташкил этишнинг турли тизимларини ўргандик. Шу асосда бутун халқ хўжалигини, тармоқлар ва ҳудудларни бошқаришнинг энг мақбул ва ҳозирги шароитларга мос бўлган ўз тузилмаларимизни ишлаб чиқдик.

Биз танлаган ёндашувлар кўп жиҳатдан тажриба, изланиш тарзидаги ёндашувлар эди. Лекин биз бу тажрибаларни дадил амалга оширдик. Уларни ўзини обрўсизлантириб қўйган маъмурий-бўйруқбозлик тизими тузоғидан қатъиян халос бўлишнинг, жадал ўзгариб бораётган иқтисодий шароитларга мос бўлган янги муассасалар тизimini тезлик билан жорий этишнинг бирдан-бир йўли деб билдик.

Муассасалар соҳасидаги (институционал) ўзгаришлар жараёнидаёқ бошқарув механизмлари та-

комиллаштириб борилди, иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларини бошқариш борасида уларнинг хусусиятларига анча мос келадиган, хўжалик юритувчи субъектларга иқтисодий эркинлик беришга ёрдамлашадиган, ташаббускорлик ва тадбиркорликнинг ривожланишини рағбатлантирадиган ташкилий-ҳуқуқий шакллар вужудга келди.

Ишлаб чиқаришни марказлаштирилган тартибда режалаштириш ва ташкил этишдан, молияни, моддий-ашёвий бойликларни давлат томонидан бошқариш тизимидан воз кечиш зарур эди. Бунинг учун иқтисодиётни бошқаришни ташкил этиш тизимига мутлақо янгича ёндашувлар талаб қилинди.

Ишлаб чиқаришни бошқаришни такомиллаштириш чора-тадбирлари тизимида бошқаришни изчил, босқичма-босқич ташкил этиш модели қабул қилинди. Бошқарув тизимини ислоҳ қилиш жараёни бир қанча босқичлардан ўтиб тараққий қилди ва ҳозир ҳам такомиллаштирилмоқда.

Бошқарув соҳасидаги ўзгаришлар натижасида кўплаб бошқарув бўғинларининг вазифаси ўзгарди, янги органлар тузилди. Маъмурий-буйруқбозлик тизимининг қолдиқлари, назорат қилувчи тизим ва унинг ижроия органлари тугатилди. Олдинги тақсимот ишлари ҳамда уларни амалга оширувчи механизмларга барҳам берилди.

Марказий иқтисодий органлар ва вазирликларнинг фаолияти тубдан қайта қурилмоқда. Уларнинг ишлари ва зиммасига юкланадиган вазифалар тубдан ўзгартирилмоқда.

Маъмурий-буйруқбозлик, тўрачилик тизимининг ўзагини ташкил этган, марказдан туриб режалаштириш тизими мустақамлиги ва бузилмаслигининг ифодаси бўлган Давлат режа қўмитаси, Давлат таъминот қўмитаси, Давлат

нархлар қўмитаси, Давлат агро-саноат қўмитаси ва шуларга ўхшаш бошқа Давлат қўмиталари ва вазирликлари ҳамда жуда катта маъмурий аппаратлар тугатилди.

Уларнинг ўрнига янги бошқариш бўғинлари тузилди. Булар бозорга асосланган янги иқтисодий муносабатларнинг ташаббускорлари ва уларни рўёбга чиқарувчилар бўлмоғи керак. Масалан, ўзини оқламаган Давлат режа қўмитаси ўрнига Давлат истиқболни белгилаш ва статистика қўмитаси тузилди. Бу қўмита зиммасига иқтисодий ислоҳ қилиш қоидалари ва устуворликлар, уларни амалга ошириш механизмлари асосида иқтисодий ислоҳотларнинг боришига баҳо бериш ҳамда уларни янада чуқурлаштиришга қаратилган таклифлар тайёрлаш; баланс ҳисоб-китоблари асосида макроиқтисодий нисбатларни, тармоқлар ва ҳудудлардаги таркибий ўзгаришлар тамойилларини таҳлил қилиш; республикани, иқтисодий тармоқлари ва секторларини, шунингдек, минтақаларни Ўзбекистоннинг иқтисодий мустақиллигини таъминлаш зарурлигидан келиб чиққан ҳолда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг кўп вариантли истиқболларини белгилаш вазифалари юклатилди.

Яккаҳоқим бўлиб олган тақсимот идораси — Давлат таъминот қўмитаси ва унинг вориси бўлган Ўзшартномасавдо ўрнига янги бозор структураси — Республика улгуржи ва биржа савдоси акциядорлик уюшмаси тузилди. Бу уюшма товар ишлаб чиқарувчилар, истеъмолчилар ва тадбиркорлар товар ресурслари бозорида эркин ҳамда тенг ҳуқуқли иштирок этиши учун зарур инфраструктурани (бозор хизмати соҳасини) яратиши керак. Унинг таркибига республика акциядорлик товар-хом ашё биржаси, акциядорлик

биржа банки, ҳудудий акциядорлик тижоратчи-воситачи компаниялар киритилди. Булар мулкчилик шаклларида қатъи назар корхоналар, ташкилотлар ва жисмоний шахсларга контракт-шартнома асосида тижорат-воситачилик, савдо, маркетинг ва бошқа хизматлар кўрсатиши, уларга биржа савдосида қатнашиш учун тенг шароитлар яратиб бериши керак.

Нархларни эркинлаштириш шароитида Давлат нарх қўмитаси батамом тугатилди. Молия вазирлиги таркибида эса нарх-навони белгилашда яккаҳокимликни тугатиш ва яккаҳокимлик билан ўрнатилган юқори нархларни назорат қилиш бўйича махсус бошқарма тузилди. Унинг асосий вазифаси яккаҳоким тузилмалар вужудга келишига йўл қўймасликдан, республикада рақобатчилик муҳити шаклланишига ёрдам беришдан иборатдир.

Бозорга ўтиш шароитида молия ва банк тизимининг роли тубдан ўзгармоқда. Бозор муносабатларини бошқариш соҳасида давлат томонидан олиб бориладиган барча ишларнинг оғирлик маркази худди ана шу асосий тизимларга кўчди. Айнан ана шу структуралар фискаль ва монетар сиёсатни ишлаб чиқиши ҳамда амалга ошириши керак. Иқтисодиётнинг умумий ҳолати ана шу сиёсатни амалга оширишга боғлиқ бўлади.

Шу туфайли кейинги йилларда республика Молия вазирлиги ва Марказий банкининг вазифалари ҳамда таркибий тузулиши анча ўзгартирилди. Молия вазирлиги зиммасига республика бюджетини вужудга келтириш билан бир қаторда, ҳозирги вақтда давлат солиқ сиёсатининг асосий йўналишлари ва қоидаларини ишлаб чиқиш, мувофиқлаштирилган молиявий сиёсат олиб бориш ва валюта ишларини бошқариш вазифаси юклатилди.

Банк тизимини такомиллаштириш, банкларнинг мустақиллигини ва пул муомаласидаги аҳвол учун жавобгарлигини ошириш, пул-кредит муносабатларини тартибга солиш мақсадида банк тизимини мустаҳкамлашга қаратилган бир қанча қарорлар қабул қилинди. "Банклар ва банк фаолияти тўғрисида"ги Қонуннинг қабул қилиниши мустақил ва эркин банк тизимининг қарор топишига ёрдам берди.

Республикада икки босқичдаги банк тизими амалда шакллана бошлади. СССР Давлат банкнинг таркибий бўлинмаси ҳисобланган, айни вақтда кредит ва ҳисоб-китоб операция муассасаси вазифасини бажариб келган собиқ республика Давлат банки тугатилди. Марказий банк зиммасига федерал резерв тизимига хос бўлган вазифалар юклатилди. Давлат шу билан бир қаторда тижорат банкларининг ривожланишига ҳам ёрдам берди. Банк тизимининг қуйи бўғинлари мустақил иш олиб бориши учун янги тузилмалар ташкил этилди. Собиқ, тармоқ доирасида иш юритувчи давлат банклари тугатилди. Агросаноат банки ва Саноат-қурилиш банки ихтисослаштирилган акциядорлик-тижорат банкларига айлантирилди. Ташқи иқтисодий фаолият Миллий банки тузилди.

Ўзжамгармабанкка кредит-молия муассасаси мақоми ҳамда кредит ресурсларидан жисмоний ва юридик шахсларга қарз бериш учун фойдаланиш, шунингдек, кредит ресурсларини банклараро пул бозорида ким ошди савдоси орқали сотиш ҳуқуқи берилди. Банкнинг кичик корхоналар барпо этиш ва уларни ривожлантиришга, фуқароларнинг давлат мулкани хусусийлаштириб олишига, уй-жой бинолари қуриш, уларни таъмирлашга ва аҳолининг бошқа эҳтиёжларини қондиришга қарз бериш имконияти анча кенгайди.

Айни маҳалда янги тижорат ва хусусий банклар тармоғи вужудга келди. Улар мулкчилик шаклларида қатъи назар, хўжалик юритувчи субъектларга хизмат кўрсатиши, давлатга қарашли бўлмаган янги корхоналар ҳамда фермер хўжаликларга молиявий ёрдам бериши керак.

Ихтисослаштирилган акциядорлик-тижорат банклари — "Ғаллабанк", "Мевасабзавотбанк", "Тадбиркорбанк", "Савдогар" ва бошқа банклар тузилди. Бу банклар тадбиркорлик ишларига хизмат қилади, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш, истеъмол бозорини энг зарур товарлар билан бойитиш манфаатларини кўзлаб инвестициялар учун маблағ беради.

Иқтисодий ислохотларнинг биринчи босқичида янги бозор муносабатларини фаол шакллантириш, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнларини амалга ошириш, ташқи савдони эркинлаштириш ҳамда ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш объектив суратда муассасаларнинг янги бўғинлари ташкил этишни, ортқча назорат органлари ва маъмурий чеклашларни тугатишни тақозо этди.

Назорат органлари фаолиятини тартибга солиш, давлатнинг ягона солиқ ва божхона сиёсатини ўтказиш, Ўзбекистоннинг иқтисодий манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш мақсадида Давлат солиқ қўмитаси тузилди.

Давлат божхона қўмитаси қайта тузилиб, Божхона бош бошқармасига айлантирилди ва Давлат солиқ қўмитасига бўйсундирилди. Ички ишлар вазирлиги тизимидаги Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятларга қарши кураш бошқармаси тугатилди.

Давлат назорати тизимини янада такомиллаштириш, уни бозор муносабатлари талабларига мувофиқлаш, назорат органлари ишида бир-бирини

такрорлашга барҳам бериш мақсадида Президент ҳузуридаги Давлат назорати қўмитаси ва унинг жойлардаги органлари тугатилди, Президент девонида назорат инспекцияси ҳамда ҳокимиятлар девони таркибида тегишли назорат инспекциялари тузилди.

Иқтисодий ислоҳот ўтказишни жадаллаштириш ишларини мувофиқлаб туриш учун, юқорида кўрсатиб ўтилганидек, Президент ҳузурида Иқтисодий ислоҳот, тадбиркорлик ва чет эл инвестициялари бўйича Идоралараро Кенгаш тузилди.

Юқорида айтиб ўтилганидек, биринчи босқичда етакчи устувор вазифа кўп укладли иқтисодиётни амалда шакллантириш, иқтисодиётнинг хусусий, давлатга қарашли бўлмаган секторини янгидан яратишдан иборат эди. Бу вазифани бажариш учун Ўзбекистон Республикаси Давлат мулкни бошқариш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси тузилди. Унинг зиммасига кўп укладли иқтисодиётни шакллантиришда ягона сиёсатни амалга ошириш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, мулкни давлат тасарруфидан чиқаришнинг устувор йўналишларини аниқлаш ҳамда хусусийлаштириш дастурларини ишлаб чиқиш, шунингдек, хусусий бизнеснинг ривожланишига ёрдам кўрсатиш вазифалари юклатилди. Давлат қўмитаси ҳузурида махсус жамғарма ташкил этилиб, унда давлат мулки объектларини мулкчиликнинг бошқа шакллариغا айлантиришдан тушадиган маблағлар тўпланadi. Сўнгра бу маблағлар иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларни амалга оширишга ҳамда хусусийлаштиришдан кейинги даврда корхоналарни қўллаб-қувватлашга йўналтирилади. Давлат мулкни бошқариш қўмитаси инвестиция фондлари, консалтинг ва аудиторлик хизматлари, холдинглар, фонд бир-

жалари ва кўчмас мулк биржалари ҳамда бошқа бозор структураларини тузишга ёрдам бермоқда ва бу ишда бевосита қатнашмоқда.

Биринчи босқичда институционал ўзгаришларнинг энг муҳим йўналиши ташқи алоқаларнинг ривожланиши ва мустақамланишини таъминлайдиган бошқарув тузулмалари вужудга келтирилишидан иборат бўлди. Шу муносабат билан республика тарихида биринчи марта ўлароқ, Ташқи иқтисодий алоқалар вазирлиги тузилди. Бу вазирлик зиммасига товарлар ва хизматлар халқаро бозорларини таҳлил қилиш, ташқи иқтисодий фаолият соҳасидаги стратегияни ишлаб чиқиш, экспорт-импорт бўйича марказлашган тартибда маҳсулот етказиб бериш, республиканинг барча ташқи иқтисодий ташкилотлари фаолиятини мувофиқлаштириш вазифаси юкланди.

Республиканинг барча вазирликлари ва идоралари, корхоналарида ташқи иқтисодий фаолият билан шуғулланувчи махсус бўлимлар, ташкилотлар ва фирмалар тузилди. Республикада ташқи алоқаларни таъминлайдиган яхлит тизим таркиб топди.

Энг чуқур таркибий ўзгаришлар республика иқтисодиётининг тармоқлари ва айрим соҳаларини бошқариш тизимида юз берди.

Иттифоқ парчаланиб кетгач, умумиттифоқ вазирликлари тугатилгач, Ўзбекистон ҳудудида жойлашган иттифоқ ва иттифоқ-республика бўйсунувидаги корхоналар миллийлаштирилгач, уларни бошқаришни ташкил этиш муаммоси кўндаланг бўлди. Бу корхоналар ўз фаолият соҳаларига қараб ихтиёрий равишда давлат тармоқ концернларига бирлаштирилди. Бу нафақат ишлаб чиқариш қувватларини сақлаб қолди, бал-

ки унинг ривожланишига янги туртки бериш учун ҳам имконият туғдирди.

Корхоналарнинг иқтисодий мустақиллиги кенгайтиб борган сари давлат концернлари тармоқ уюшмаларига айлантирилди, уларнинг бошқарув аппаратлари эса ўз таркибидаги бирлашмалар ва корхоналарнинг ихтиёрий равишда берган пули ҳисобидан таъминланмоқда.

Ислоҳотларнинг биринчи босқичи мобайнида тармоқ вазирликлари уюшмаларга, концернларга, корпорациялар, иттифоқлар ва бошқа хўжалик бирлашмаларига айлантириш йўли билан батамом тугатилди. Автомобиль транспортида, қурилишда, қишлоқ хўжалигида бошқарув тизими қайта тузилди.

Корхона ва ташкилотлар, қайси идорага бўйсунганидан ва мулкчилик шаклидан қатъи назар, ўз иқтисодий манфаатларининг муштарақлиги асосида концернлар, уюшмалар ва корпорациялар таркибига ихтиёрий равишда кирган. Улар ўз фаолиятларини пай ва кириш бадаллари асосида, иштирокчиларнинг акциялар тўпламини (пакетини) сотиб олиши асосида йўлга қўяди.

Умуммиллий аҳамиятга эга бўлган тармоқлар ва фаолият соҳаларида, айтайлик, саёҳатчилик, транспорт, маданият, кинолаштириш тизими ва бошқаларда миллий компаниялар тузилди. Компанияларнинг бошқалардан ажратиб турувчи хусусияти шундан иборатки, улар иқтисодий жиҳатдан батамом мустақилдир. Улар ўзини ўзи маблағ билан таъминлаш асосида иш олиб бормоқда, ишлаб чиқариш-хўжалик ва молиявий фаолиятига оид масалаларини мустақил ҳал қилмоқда.

Ўтиш даврида уюшмалар, концернлар, корпорациялар ва бошқа бирлашмаларнинг асосий вазифаси республика халқ хўжалигини ишлаб

чиқарилаётган маҳсулотнинг аниқ турлари билан таъминлаш, ягона илмий-техникавий ва инвестиция сиёсатини ўтказиш, ички ва ташқи бозорлар конъюнктурасини ўрганиш, тармоқда бозор муносабатларини ривожлантиришдир. Шунингдек, уларнинг вазифаси давлат корхоналари ҳамда ташкилотларини нодавлат мулкига айлантириш ишларини ташкил этиш, тадбиркорликнинг ривожланишини бутун чоралар билан қўллаб-қувватлашдан иборатдир. Булардан ташқари, хўжалик бирлашмалари ўз муассисларини ҳуқуқий ҳимоя қилишни таъминлайди, давлат ва маҳаллий ҳокимият ҳамда бошқарув органларида уларнинг қонуний манфаатларини ифодалайди, тармоқни ривожлантириш стратегиясини белгилайди.

1994 йилда уларни холдинг компанияларига ва бошқа корпоратив бошқарув ташкилотларига айлантириш иши бошланди. Бунда улар таркибига кирувчи ҳар бир корхона бирлашиш шакллари ва усулларини ўзи белгилаши керак бўлади.

Биз қуйи бўғин ташкилотлари ва корхоналарига иқтисодий эркинлик бериш, уларни давлат тазйиқидан озод қилиш билан янгича иш услубига ўтдик. Корхоналар ишлаб чиқаришни мустақил ташкил этиш, ўз маҳсулотларини сотиш ҳуқуқини олди. Шу билан бирга мулкчиликнинг турли шаклларига мансуб корхоналарнинг хўжалик юритиш шарт-шароитлари тенг бўлиши фақат ҳуқуқий жиҳатдан эмас, балки амалда ҳам таъминланди.

Кўп укладли иқтисодиётни шакллантириш, давлат мулкани хусусийлаштириш, ишлаб чиқарувчи кучларни жадал ривожлантириш ва аҳолининг турмуш фаровонлигини юксалтириш муаммоларини ҳал қилиш соҳасидаги барча иш-

лар жойларда амалга оширила бошлангани бозор муносабатлари қарор топишининг муҳим жиҳатидир. Бозор ўзгаришларининг ҳудудий жиҳатлари кучайиб бормоқда. Бундай шароитда маҳаллий бошқарув органларининг ўз олдиларида турган вазифаларни бажаришдаги роли ва масъулияти ошиб бормоқда. Уларнинг ички тузилиши тамомила ўзгартирилди.

"Ўзбекистон Республикаси маҳаллий ҳокимият идораларини қайта ташкил этиш тўғрисида"ги Қонунга мувофиқ 1992 йил январидан бошлаб вилоят, туман ва шаҳарларда жойлардаги вакиллик ҳамда ижроия-бошқарув ҳокимиятига раҳбарлик қилувчи ҳокимлик жорий этилди. Ҳокимликлар маҳаллий аҳамиятга молик ҳамма масалаларни умумдавлат нуқтаи назаридан ва ҳокимият ҳудудида яшаётган фуқароларнинг манфаатларига асосланган ҳолда ҳал қилишлари лозим.

Қўйилган вазифаларни бажариш учун ҳокимлар ҳузурида ижроия аппарати тузилди. Бу аппарат илгари халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари ва ижроия кўмиталари бажариб келган вазифаларни ўз зиммасига олди.

Бозор муносабатларига ўтишнинг бошланғич даврида институционал ўзгаришларни амалга ошириш ва бошқарув тизимини ислоҳ қилиш тажрибаси қўйидаги хулосаларни чиқаришга имкон беради.

Биринчидан, дастлабки босқичда бошқарув тизимида жиддий бузилишларга йўл қўймаслик, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига кирувчи бир қанча мамлакатларда бўлганидек, иқтисодий бошқаришнинг реал дастакларини қўлдан чиқариб юбормаслик жуда муҳим эди. Чунки янги тузилаётган органлар на тажрибага, на бозор ша-

роитларида ўзини ўзи бошқариш механизмига эга эди.

Иккинчидан, ўтиш даврида, етук бозор муносабатлари ва механизмлари ҳали узил-кесил шаклланмаган бир пайтда муайян маъмурий воситаларсиз ёлғиз иқтисодий усулларнинг ўзигина иш бера олмайди. Шубҳасиз, устуворлик ҳуқуқий нормалар ва иқтисодий усулларга берилиши керак, лекин баъзан иш манфаатларини кўзлаб, айниқса, ижро ва молия интизоми соҳасида оқилона маъмурий таъсир кўрсатиш ҳам талаб қилинади.

Учинчидан, бошқарув органларини қайта тузиш ва улар зиммасига янги вазифалар юклаш бошқарувни ислоҳ қилиш тугалланганлигини аниқлатмайди. Уларнинг иш услуби тубдан ўзгариши, бошқарув структуралари ҳозирги шароитларга ҳамда иқтисодий ўсишни ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш қоидаларига тўла-тўқис жавоб бериши зарур.

Тўртинчидан, вертикал ва горизонтал ташкилий ҳамда хўжалик алоқалари собиқ Иттифоқ парчаланиб кетишидан ҳам кўра кўпроқ, иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришнинг жадаллашиб бораётган жараёнлари туфайли бузилиб кетиши бошқарув структуралари фаолиятининг маҳкамачилик-бюрократик характерини ўз-ўзича ўзгартира олмас эди. Шу сабабли ҳозирги кунда асосий вазифалардан бири кўпгина бошқарув органларида ҳозиргача сақланиб қолаётган расмийчиликка, ўтакетган қоғозбозликка, қолоқликка қарши қатъиян кураш олиб боришдан иборатдир.

Бешинчидан, янги бошқарув структурасини вужудга келтириш уларда ишлайдиган кадрлар-

га, уларнинг касбий тайёргарлигига янада юқори талаблар қўяди. Ҳозирги замон бошқарув кадрлари, менежерлари юқори касбий маҳоратига эга бўлибгина қолмай, балки ҳар жиҳатдан маълумотли, ўз соҳаларининг билимдони, ташаббускор, топширилган иш учун жон куйдирадиган, муаммоларни ҳал қилишга ижодий ёндашадиган кишилар бўлишлари, энг муҳими эса, Ватанимизнинг чинакам фидойилари бўлишлари лозим.

1. 6. НАРХЛАРНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ ВА БОЗОР ИНФРАСТРУКТУРАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Марказдан туриб режалаштиришга асосланган, маъмурий-бўйруқбозлик усулидаги тақсимлаш тизимидан иқтисодий тараққиётнинг бозор механизмига ўтиш даврида нархларни эркин қўйиб юбориш, уларни ишлаб чиқариш харажатлари ҳамда хом ашё ва маҳсулотга бўлган ҳақиқий талабга мувофиқлаштириш муаммоларини ҳал этишга алоҳида аҳамият берилмоқда.

Чинакам талаб ва таклиф асосида вужудга келадиган эркин бозор нархларининг амал қилиши бозор иқтисодиётининг гоаят муҳим бўгини бўлиб, бу бўгин маҳсулот ишлаб чиқарувчилар билан истеъмолчиларнинг ўзаро жипс таъсирини таъминлайди. Цивилизациялашган бозор шароитларини вужудга келтиришда эркин нарх белгилаш механизми маҳсулотни ишлаб чиқариш, айирбошлаш, тақсимлаш ва истеъмол қилиш жараёнида айрим товар ишлаб чиқарувчилар, истеъмолчилар ва бутун жамиятнинг манфаатларини энг мақбул даражада уйғунлаштириш имконини беради.

Нархларни эркинлаштириш — иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг энг асосий муаммоларидан бўлиб, ислоҳ қилиш жараёнлари қайси йўлдан бориши, қандай ижтимоий-иқтисодий оқибатларга олиб келиши ушбу муаммони ҳал этишга тамоман боғлиқ. Режалаштиришга асосланган иқтисодиётни бозор иқтисодиётига айлантиришнинг бизга маълум моделлари кўп жиҳатдан нархларни эркинлаштириш, ички нархларни жаҳон нархларига мувофиқлаштириш билан ажралиб туради. Шунингдек у хом ашё ва маҳсулот айрим турларининг нархлари, нарх-наво билан аҳоли ва корхоналарнинг даромадлари ўртасида тенгликка эришиш жараёнига қандай ёндашилиши билан фарқланади. Бундай ёндашувлар доираси анча кенг. Булар — нархларни бирланига, "эсанкиратадиган" тарзда қўйиб юбориш, уларни сунъий равишда тўхтатиб қўйиш, нарх-навони давлат бошқариши ва назорат қилишини сақлаб қолишга интилишдир.

Ўзбекистонда ушбу вазифани бажариш йўллари танилаш жараёнида турли ечимлар усули кўриб чиқилди. Бунда, энг аввало, нархларни эркин қўйиб юбориш бизнинг шароитда қандай салбий оқибатларга олиб келиши мумкинлигини ҳисобга олиш ғоят муҳим аҳамиятга эга. Биз учун ҳар қандай кескин чоралар номақбул эди. Улар реал шарт-шароитга ҳам, аҳоли асосий қисмининг моддий аҳволига ҳам, биз танилаб олган ислоҳ қилиш йўлига ҳам жавоб бермас эди. Биз бутун нарх тизимини ўзгартиришга жуда пухта тайёрландик, унга одамларнинг ва республика иқтисодиётининг тақдири учун жавобгарликни батамом ҳис қилган ҳолда ёндашдик.

Айтиш мумкинки, иқтисодиётни ислоҳ қилиш тамойилларидан бири — республикада ислоҳот-

ларни аста-секин ва босқичма-босқич ўтказиш таъминли бўлиб, у ҳеч қайси соҳада нархларни эркинлаштиришга ёндашишни, унинг тактикаси ва стратегиясини танлаб олишдагидек аниқ намоён бўлган эмас.

1990 йилга келиб нарх-навонинг номутаносиб тизими таркиб топди. У айрим минтақалар ва республикалар ўртасида адолатли муқобил айирбошлашни таъминлай олмас эди. Хом ашё тармоқлари ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг нархи, одатда, пасайтириб юборилган, ишлов берувчи ва қайта ишловчи тармоқлар товарларининг нархлари эса суъбий равишда ошириб юборилган эди. Одатда, республикадан арзон нархларда хом ашё ва қишлоқ хўжалик маҳсулоти олиб чиқиб кетилган, тайёр маҳсулот ва истеъмол моллари эса ташқаридан олиб келинган бир шароитда, собиқ Иттифоқ таркибидаги мамлакатлар билан вужудга келган ташқи савдо балансида Ўзбекистон жуда катта зарар кўрар ва у суъбий равишда дотация олувчи республикага айлантириб қўйилган эди. Бу эса иқтисодий зарар келтирибгина қолмасдан, айни вақтда жуда бой мамлакат ва унинг халқига нисбатан ноинсофлик ҳам эди.

Нарх белгилаш бузилиб кетганлиги туфайли халқ хўжалигининг бутун-бутун тармоқлари ва минтақалар ниҳоятда оғир аҳволга тушиб қолди. Айниқса, қишлоқ хўжалиги мушкул аҳволга тушиб қолганди. Ялпи индустриялаш давриданоқ собиқ СССРда саноат маҳсулоти билан қишлоқ хўжалик маҳсулоти ўртасида "нархлар қайчиси" деб аталмиш фарқ сақланиб қолган эди. Қишлоқ хўжалик маҳсулотининг нархи реал меҳнат сарфи ва талабга мос келмайдиган даражада пасайти-

рилганлиги натижасида кўплаб хўжаликларнинг зарар кўриб ишлаши режалаштирилганди. Улар ўз жорий харажатларини йиллар давомида қоплай олмас, деҳқоннинг оғир меҳнатига яраша ҳақ тўлай олмас, барча зарур нарсалар — техника, уруғлик, моддий ресурслар, ижтимоий соҳани ривожлантириш учун маблағ билан ўзларини таъминлай олмас эди. Ўзбекистон аҳолисининг қарийб 65 фоизини ташкил этган қишлоқ аҳли камбағал ва қашшоқ турмуш кечиришга маҳкум этилган эди.

Бундай аҳволда меҳнат қилишга, ерга, техникага, пахта, буғдой ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотларига авайлаб муносабатда бўлишни таъминлайдиган таъсирчан моддий рағбатлантириш усуллари иш бермай қўйди.

Истеъмол моллари, хом ашё ресурслари айрим турларининг, айниқса, нефть, электр энергия ва бошқа энергия ресурсларининг нархлари, транспорт ва коммунал хизматлар тарифлари сунъий равишда пасайтирилганлиги уларнинг ҳаддан ташқари ортиқча сарфланишига олиб келди. Улардан келган даромад эса ишлаб чиқаришга амалда қилинган харажатларни қопламас эди. Ўтмишда маҳсулот ва хизматларнинг нархлари, тарифлари ва таннарни ўртасидаги фарқ бюджетдан бериладиган дотациялар ёки истеъмолчиларнинг бир тоифаси иккинчисига кўрсатадиган "ўзаро молиявий ёрдам" ҳисобидан қопланар эди.

Бундай шароитда хўжалик юритувчи субъектларнинг анчагина қисми катта зарар кўрар, бу эса уларнинг фаолиятини қўллаб-қувватлаб туриш учун давлат харажатларини оширишни талаб қилар эди. Шу муносабат билан ишлаб чиқарувчилар дон, буғдой, ун ва бошқа озиқ-овқат

маҳсулотлари етиштиришга қилган харажатларнинг бир қисми республика бюджетидан тўланар эди. Шунингдек турли ижтимоий имтиёзлар беришдан кўрилган зарар ҳам давлат маблағлари ҳисобидан қопланар эди. Бундан ташқари, болаларга аталган баъзи товарлар, дори-дармонлар ҳамда аҳолига кўрсатиладиган кўндан-кўп хизматларга ҳам дотация берилар эди. 1991 йилнинг ўзидагина нархлар ўртасидаги фарқни қоплаш ва зарар кўриб ишлайдиган корхоналарга молиявий ёрдам беришга қарийб 4 миллиард рубль ёки 1991 йилги республика бюджети жами харажатларнинг 12 фоизидан ортиқроғи тўланди.

Бунинг устига бир турдаги маҳсулотнинг нархлари ички бозор билан жаҳон бозоридан бир-биридан катта фарқ қилиши ўзаро манфаатли ташқи иқтисодий муносабатларни йўлга қўйишга, ташқи савдо балансининг прогрессив структурасини шакллантиришга жиддий тўсиқ бўлиб келди. Бошқа жиҳатдан, жаҳон иқтисодий тизимига тезроқ қўшилишга интилиш янги мустақил давлатлар олдида кўнлаб турдаги хом ашё ва материаллар нархини, транспорт хизматининг тарифларини эркинлаштириш заруратини қўйдики, бу, ўз навбатида, бу ерда пулнинг қадрсизланиш жараёнларини кучайтирувчи қудратли ва муқаррар омид бўлиб хизмат қилди.

Буларнинг барчаси нархлар ислоҳотини амалга оширишга, бутун нарх белгилаш тизимини ўзгартиришга пухта ўйлаб, синалган йўл билан ёндашишни ҳамда гиперинфляциянинг ҳалокатли ўпқонига тушиб қолишга йўл қўймасликни талаб қилар эди.

Социалистик лагеръ мамлакатлари негизидан вужудга келган бир қанча янги мустақил давлат-

лар ўзлари учун "эсанкиратувчи" йўлни танлаб олди ва хом ашё ресурслари, истеъмол моллари ҳамда хизматлар ҳамма турларининг нархини бир йўла эркин қўйиб юборди. Натижада истеъмол нархлари Польшада 9 баравар, собиқ Югославияда 13 баравар, Россияда эса 26 баравар ошди.

Корхоналардаги технология ва техника амалда рақобатга дош бера олмайдиган даражада бўлган бир вақтда хом ашё ресурслари нархлари бир йўла кескин ошириб юборилди. Натижада, ҳатто тайёр маҳсулот нархлари эркинлаштириб юборилган ҳолда ҳам, корхоналарнинг аҳволи гоёт оғирлашиб, кўпчилиги паст рентабелли ва зарар кўриб ишлайдиган корхоналар қаторига тушиб қолди.

Бу ҳол, ўз навбатида, кенг аҳоли қатламлари бирданига қашшоқлашувига, ижтимоий аҳвол кескинлашувига олиб келди. Нархларнинг жадал эркинлаштирилиши ҳамда кўпгина корхона ва хўжаликларнинг рақобатга бардош бера олмаслиги ишлаб чиқариш кескин пасайиб кетишига, чет элдан импорт сифатида келтириляётган маҳсулотлар бу корхона ва хўжаликлар маҳсулотини бозордан суриб чиқаришига, миллий саноат ва қишлоқ хўжалиги издан чиқишига сабаб бўлди.

Ўзбекистон иқтисодиёти Россия ҳамда собиқ Иттифоқнинг бошқа республикалари билан қаттиқ ўзаро боғланганлигини ҳамда республикамиз ягона рубль минтақасида эканлигини ҳисобга олиб, биз ҳам нархларни эркинлаштиришни бошлашга мажбур бўлдик. Бироқ бу муаммони ҳал қилишга ўзимиз ишлаб чиққан ислоҳ қилиш тамойилларига таяниб, реал вазиятни ва аҳолининг мавжуд турмуш даражасини ҳисобга олган ҳолда ёндашдик.

Биз "эсанкиратадиган" усуллардан қатъиян воз кечдик ва ташқаридан бўлган тазйиққа қарамай, нархларни аста-секин, олдиндан ишлаб чиқилган тартиб асосида эркинлаштиришга қарор қилдик. Бундай ёндашув корхоналар ва аҳолининг бозор муносабатлари ҳамда эркин нарх белгилаш шароитларига ларзага тушмасдан мослашиб олиш имконини берди.

1991—1994 йилларда республикамизда нархларни эркинлаштиришда жиддий ўзгаришлар юз берди. Бу давр мобайнида амалда ҳамма турдаги хом ашё ва тайёр маҳсулотнинг олдиндан белгилаб қўйилган нархларидан эркин нархларга ўтилди, ҳамма истеъмол молларининг нархлари устидан тўғридан-тўғри давлат назорати бутунлай бекор қилинди.

Айни вақтда нархлар 1992 йил январидан бошлаб босқичма-босқич, оҳисталик билан, аҳолини ижтимоий ҳимоялашга қаратилган кучли чораларни олдиндан кўриб қўйган ҳолда эркинлаштирила бошланди.

Ҳукуматнинг "Нархларни эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарорига мувофиқ 1992 йил 10 январдан бошлаб Ўзбекистонда кенг доирадаги ишлаб чиқариш-техника воситаси бўлган маҳсулотлари, айрим турдаги халқ истеъмоли моллари, бажарилган ишлар ва хизматларнинг асосан келишилган (эркин) нархлари ва тарифларига ўтилди.

Республика ҳукумати аҳолини ҳимоялаш мақсадида чекланган доирадаги озиқ-овқат ва саноат товарлари нархларининг чегарасини белгилаб қўйди. Шунингдек, аҳолига кўрсатилаётган айрим турдаги хизматларнинг энг юқори тарифлари жорий этилди. Шу муносабат билан дон, буғдой

етиштириш учун, ун, бошқа озиқ-овқат молларини ишлаб чиқаришга қилинадиган харажатларнинг бир қисми республика бюджетидан тўланди. Мактаб ўқувчилари ва талабаларга бепул нонушта ва имтиёзли овқат беришдан кўрилган зарар ҳам давлат маблағлари ҳисобидан қопланди. Булардан ташқари, болаларга мўлжалланган айрим турдаги товарларни, дори-дармонларни ишлаб чиқаришга ҳам дотация берилди.

1993 йилда қатъий белгиланган ва тартибга солиб туриладиган нархларда сотиладиган товарлар ва кўрсатиладиган хизматларнинг рўйхати анча қисқарди. 1993 йилда нархларни эркинлаштиришнинг хусусияти шундан иборат бўлдики, бу босқичда келишилган улгуржи нархларни давлат томонидан тартибга солиш батамом тўхтатилди. 1992 йилда амал қилиб турган, фақат ёнилғи-энергетика комплекси маҳсулотининг асосий турларинигина қамраб олган энг юқори рентабеллик даражаси нормативлари бекор қилинди.

1994 йилнинг октябрь — ноябрь ойлари нархларни эркинлаштириш жараёнида муҳим босқич бўлди. Бу даврда халқ истеъмоли моллари асосий турларининг нархлари эркин қўйиб юборилди, транспорт ва коммунал хизматларнинг тарифлари оширилди. Нон ва уннинг нархлари, уй-жой-коммунал хўжалиги ҳамда шаҳар умумий транспорти хизматларининг тарифларигагина қисман дотация бериладиган бўлди. Шундай қилиб, иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг биринчи босқичи нархларни тўла эркинлаштириш билан тугади, бу иш ижтимоий ларзаларсиз ўтди. Давлат турли компенсация жамғармалари тузди, болалар учун нафақалар жорий этди, энг кам

иш ҳақи, нафақалар ва стипендияларни мунтазам суратда ошириб борди. Муҳтожларга маҳалла қўмиталари орқали моддий ёрдам берди, имтиёзли солиқ ставкаларини жорий этди. Шу туфайли корхона компенсация учун қиладиган сарфнинг 50 фоизи бюджетга ажратмалар улушини камайтириш ҳисобига қопланиб, аҳоли манфаатларининг ишончли тарзда ҳимояланиши таъминланди.

Бозорга ўтиш муаммосига фақат иқтисодиётда эркин нархлар амал қиладиган соҳаларнинг кенгайиши нуқтаи назаридангина қараладиган бўлса, Ўзбекистон ҳозирнинг ўзидаёқ бозор шароитида яшамокда деб хулоса чиқариш мумкин.

Биз нархларни босқичма-босқич эркинлаштириш даврида иқтисодиётда рақобатчилик муҳитини вужудга келтириш сиёсатини аниқ мақсад билан олиб бордик. Ана шу мақсадда 1992 йил август ойида Ўзбекистон Республикасининг "Монопол фаолиятни чеклаш тўғрисида"ги Қонуни кучга киритилди ҳамда унинг асосида рақобатчиликни ривожлантиришга қаратилган бир туркум норматив ҳужжатлар ишлаб чиқилди ва амалга оширилди.

Антимонополь (монополияга қарши) фаол чораларни амалга ошириш учун Молия вазирлиги тизимида Антимонополь ва нарх-наво сиёсатини ўтказиш Бош бошқармаси тузилиб, унга республика рўйхатига ва маҳаллий рўйхатларга киритилган монополия мавқеидаги корхоналар маҳсулоти бўйича нархларни ва рентабелликни тартибга солиб туриш ҳуқуқи берилди. Ҳозирги вақтда 1625 гуруҳдаги товарлар хили бўйича 658 корхона монополиячилар рўйхатига киритилган.

Айни вақтда антимонополь тарзда тартибга солиш ва реал рақобатчилик муҳитини шакллантириш муаммолари иқтисодий ислохотнинг янги босқичидаги асосий вазифалардандир.

Бозор муносабатларини шакллантиришни тегишли муҳитсиз — товар, пул бозорларида ва меҳнат ресурслари бозорида хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида ўзаро алоқани таъминлаши керак бўлган бозор инфраструктурасиз тасаввур этиб бўлмайди.

Илгари мавжуд бўлиб турган марказлаштирилган бошқарув тизими барча камчиликларига қарамай, ўзича яхлит эди. Ўзбекистонда мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришнинг жадаллашиб бораётган жараёнлари туфайли мавжуд ташкилий ва хўжалик алоқалари бузилиб кетди. Бу собиқ Иттифоқ парчаланиб кетишидан ҳам кўра кўпроқ алоқаларга таъсир этди. Бу жараён маҳсулот, моддий ва молиявий ресурсларни тақсимлашнинг бир қанча ўн йиллар мобайнида таркиб топган маҳкамачилик характерини ўз-ўзича ўзгартира олмас эди.

Молиявий, хом ашё, товар, меҳнат ресурсларини марказлаштирилган тарзда режа билан тақсимлаш тизимидан бозор тизимига ўтиш қандай қилиб, қанча муддатда, қандай усуллар билан ва қайси шаклларда амалга оширилиши гоят муҳим эди. Бошқача айтганда, товарлар ва хизматлар, хом ашё ресурслари, капитал, ишчи кучининг ёнма-ён турган бозорларини яратиш вазифаси турар эди.

Бозорга ўтишдан олдин бозор инфраструктурасини яратиш зарур. Молия, банк-кредит тизимлари билан боғлиқ масалаларни ҳал қилиш,

сугурга, аудиторлик, юридик ва консалтинг фирмалари ҳамда компанияларини, биржа тизимини яратиш зарур.

Инфраструктурани бирданига яратиб бўлмайди. Бу — анча узоқ давом этадиган ва мураккаб жараён бўлиб, бошқа талаблар билан бир қаторда юксак касбий маҳоратга эга кадрлар бўлишини, шунингдек, хўжалик юритувчи субъектлар ҳам, аҳоли ҳам хўжалик фаолиятининг янги шароитларига руҳан мослашишини талаб қилади.

Бозор инфраструктурасини шакллантириш сари ташланган биринчи қадам маҳсулот етказиб беришга мажбурий давлат буюртмаси тизимининг, уни ишлаб чиқаришни фондлаштирилган ресурслар билан марказлашган тартибда таъминлашнинг тугатилишидан иборат бўлади. Ислохотларнинг биринчи босқичи мобайнида давлат буюртмаси давлат эҳтиёжларини, шу жумладан республика хавфсизлигини мустаҳкамлаш, ижтимоий эҳтиёжларни таъминлаш, ҳукуматлар ўртасида тузилган шартномалар ва мажбуриятлар бўйича экспорт учун зарур бўлган маҳсулотни эркин (келишилган) нархларда харид қилиш билан аста-секин алмаштирилди.

Давлат буюртмаси тугатилгач, товар ресурсларини марказлашган тартибда тақсимлашга жавобгар бўлган собиқ ташкилотлар ҳам тугатилди. Улар ўрнига товарлар бозорини шакллантириши зарур бўлган муассасалар тизими яратилди. Юқорида айтиб ўтилганидек, Республика товар-хон ашё биржаси ташкил этилиб, у 1994 йилнинг ўзидаёқ умумий суммаси 1,3 миллиард сўмдан ортиқроқ бўлган мингдан зиёд олди-сотди битимини расмийлаштирди.

Республикада товар-хон ашё биржаси тизими гуркураб ривожланди. Агар у ташкил этилган 1991 йил ўрталарида республикада биринчи "Тошкент" товар-фонд биржасида дастлабки ким ошди савдоси ўтказилган бўлса, орадан бир йил ўтгач, Биржа иттифоқига бирлашган ўтгиздан ортиқ биржа иш олиб борди.

Товар ресурсларини тақсимлашнинг биржа тизимини вужудга келтириш кўплаб тадбиркорлик бўғинлари — брокерлик ва дилерлик идоралари, савдо уйлари, воситачи фирмалар пайдо бўлишига олиб келди. Иқтисодиётдаги илгари батамом давлат тақсимот органлари томонидан эгаллаб келинган жойлар янги туғилаётган бозор муҳитининг вакиллари билан тўла бошлади. Бу товар ресурсларини тақсимлайдиган собиқ воситаларни янги механизм билан алмаштириш сари ташланган қатъий қадам эди.

"Кичик хусусийлаштириш" дастури бажарила бошлаши билан бутун савдо ва маиший хизмат кўрсатиш корхоналари тармоғи амалда давлат тасарруфидан чиқарилди. Товарлар оқимининг мутлақо янги манбаларини яратишга қодир бўлган жуда кўп воситачи фирма ва идоралар пайдо бўлди.

Бозор инфраструктурасини шакллантиришнинг яна бир йўналиши капитал бозорининг ишлашини таъминлаши керак бўлган тузилмаларни вужудга келтиришдан иборат бўлди. Молияни ва пул-кредитни тартибга солувчи мутлақо янги тизим яратилди.

1994 йилдан бошлаб кредит ресурслари бозори анча фаол ишлай бошлади. Фоиз ставкаси (даражаси) молиявий ресурсларни республика халқ

хўжалиги тармоқлари ва корхоналари ўртасида қайта тақсимлаш жараёнига тобора фаол таъсир эта бошлади. Кредит ресурслари бозорининг яратилиши ҳамда кредитларнинг таялов асосида тақсимланиши молия бозорини вужудга келтиришда асосий тамал тоши бўлди.

Кейинги вақтда ташқи иқтисодий фаолият билан шуғулланувчи ташкилотларнинг банклараро валюта биржасида ҳар ҳафтада ўтказилаётган валюта ким ошди савдосида қатнашиш тартиби анча осонлашди. Савдога қўйилаётган валютанинг ҳажми анча кенгайди. Валюта бозори — ким ошди савдоларини ҳафтасига икки ва ундан кўпроқ марта ўтказиш учун реал шароит вужудга келди.

Молия бозорида турли суғурта компаниялари борган сари фаол иш олиб бормоқда. Республиканинг собиқ Давлат суғурта бошқармаси қайта тузилди, унинг вазифалари анча ўзгартирилди. Акциядорлик жамиятлари сифатида иш олиб боровчи қирқдан ортиқ давлатга қарашли бўлмаган суғурта компанияси тузилди. Таваккалига қилинадиган ишларни сиёсий ва тижорат жиҳатдан суғурталаш, банк ва биржа операцияларини суғурталаш жараёни бошланди.

Жаҳон тажрибасидан кўришиб турганидек, бозорга ўтиш шароитида меҳнат ресурсларини иш билан таъминлаш муаммоси, ишсизликнинг ўсиши кучайди. Ишсизлик муаммоси макроиқтисодий тартибга солиш чоралари тизимида ҳамда иқтисодий тараққий этган бозор структураси шаклланган мамлакатларнинг бутун иқтисодий сиёсатида энг асосий муаммолардан биридир. Иқтисодий ишлаб чиқариш суст кечаётган, иқтисодий тизимларни ўзгартиришнинг дастлабки

босқичларига хос кенг ва оммавий хусусийлаштириш амалга оширилаётган шароитда, малакасиз кишиларгина эмас, балки оммавий ва ноёб ихтисосга эга ходимларга ҳам талаб вақтинча чекланиши туфайли улар ишсизлар тоифасига ўтиб қолиши хавфи таҳдид солган бир пайтда бу муамманинг аҳамияти айниқса ортади.

Бундай шароитда мукаммал меҳнат бозорини шакллантириш, ишга жойлашинга муҳтож бўлган шахсларни ва мавжуд бўш иш жойларини тўла ҳисобга олиш ғоят муҳим аҳамият касб этади. Республика қишлоқларида аҳолининг йиллик ўсиши 2 фоиздан кўпроқни ташкил этмоқда. Кичик шаҳарлар ва шаҳар типидagi посёлкаларда иқтисодиётнинг ишчи кучи ортиқча бўлган айрим тармоқларида яширин ишсизлик амалда мавжуд. Демографияда вужудга келган шундай бир вазиятда иш билан таъминлаш ва кадрлар тайёрлаш хизматларини ташкил этиш тизимига катта эътибор бермоқдамиз. Иқтисодий ислохотларнинг биринчи босқичида ишсизлар сонининг кўпайишига йўл қўймаслик асосий вазифалардан бири эди. Буни биз бажаришга муваффақ бўлдик.

Бунинг учун республикада 240 дан ортиқ меҳнат биржасини ўз ичига олувчи катта тармоқ тузилди. Республиканинг ҳар бир тумани ана шундай биржага эга. Ишсизларни рўйхатга олиш, уларнинг касбини ўзгартириш механизми яратилди, ишсизлик бўйича нафақа тўлаш тизими йўлга қўйилди. Натижада расман рўйхатга олинган ишсизлар ҳозирги вақтда меҳнат ресурсларининг бир фоизидан камроғини ташкил этмоқда. Республикамиз шароитида бу ислохотлар биринчи босқичининг ғоят улкан натижасидир.

Шундай қилиб, ислоҳотларнинг биринчи босқичи натижасида зарур бозор инфраструктурасининг асосий қирралари шакллантирилди. Бу инфраструктура республикада вужудга келаётган умуммиллий ва минтақавий бозорларнинг ишлашини, қолаверса, давлатлараро иқтисодий муносабатларнинг тартибга солинишини таъминлайди.

1.7. ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ ФАОЛИЯТНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ ВА ЖАҲОН ИҚТИСОДИЙ ҲАМЖАМИЯТИГА ҚЎШИЛИШ

Ўзбекистон иқтисодиётининг, бир неча ўн йиллар давомида бўлгани каби ташқи дунёдан ажралиб қолиши ҳолларига барҳам берилганлиги, мустақил ташқи иқтисодий йўл шакллантирилиб, амалга оширилганлиги иқтисодий ислоҳотлар биринчи босқичининг энг муҳим натижаси бўлди.

Мустақиллик йиллари очиқ иқтисодиёт пойдеворини вужудга келтириш учун зарур сиёсий, ҳуқуқий ва ташкилий негизларни яратиш йиллари бўлди. Тоталитар тузум тугатилиши билан Иттифоқнинг ташқи савдодаги давлат яққа ҳокимлиги ва шу билан бирга ташқи алоқаларни тартибга солувчи ҳуқуқий нормалар, экспорт ва импортни бир марказдан шакллантирувчи умумиттифоқ тизими, валюта ресурсларининг умумиттифоқ даражасида қайта тақсимланиши тартиби барҳам топди.

Умумиттифоқ ташқи савдо ва ташқи иқтисодий тузилмалари парчаланиб кетганлиги сабабли республикада бундай тузилмалар амалда мавжуд эмас эди. Жаҳон бозоридаги аҳвол ва унинг талаб-эҳтиёжлари соҳасидаги билимларимиз ҳам заиф эди, ташқи савдо маҳоратини эгаллаб олган

малакали мутахассислар мутлақо етишмасди. Шулар сабабли дастлабки пайтларда ташқи сиёсатни ўтказишда бир қанча қийинчиликларга дуч келинди. Маҳсулотни экспорт қилиш ҳажми камайди, валюта тушумлари қисқарди, ўзбекистонлик экспортчилар анъанавий бозорлардан суриб чиқарилди. Собиқ Иттифоқ республикалари ўз маҳсулотини жаҳон бозорига тартибсиз равишда қўплаб чиқара бошлаганлиги оқибатида 1992 йилда пахта толаси, олтин, рангли металллар, нефть ва бошқа хом ашё ресурсларининг жаҳон нархлари жуда пасайиб кетди.

Вужудга келган вазият ташқи иқтисодий комплексни бошқаришнинг ўзига хос тизимини зудлик билан шакллантиришни, ташқи алоқаларни йўлга қўйиш борасида ўз қоидаларимизни ишлаб чиқишни, Ўзбекистоннинг жаҳон иқтисодий тизимига қўшилиш йўлларини мустақил равишда белгилашни тақозо этди. Бу эса маъмурий чеклашларни кескин қисқартирди ва уларни умум қабул қилинган халқаро меъёрлар ва қоидалар, ташқи савдони бошқаришнинг бозор воситалари билан алмаштириб, ташқи иқтисодий фаолиятни аста-секин эркинлаштиришни долзарб вазифа қилиб қўйди.

Мустақиллик йилларида ташқи сиёсатимизни йўлга қўйишнинг асосий тамойиллари ишлаб чиқилди ва изчил амалга оширилди. Бу тамойиллар, аввало, Ўзбекистоннинг ўз ташқи сиёсатини тенг ҳуқуқлилиқ ва ўзаро манфаатдорлик, бошқа мамлакатларнинг ички ишларига аралашмаслик негизида қуришга интилаётганлигидан келиб чиқади. Биз бирон-бир давлатнинг таъсир доирасига кирмаймиз, деган қоидага қатъий амал қилиб келмоқдамиз ва бундан буён ҳам ўз мил-

лий-давлат манфаатларимизга асосланиб, мафкуравий қарашлардан қатъи назар, дунёнинг барча мамлакатлари билан ўзаро муносабатларни мустақил белгилайверишга аҳд қилганмиз. Биз ҳам икки томонлама, ҳам кўп томонлама шартнома муносабатларида ўзаро манфаатли алоқалар ўрнатиш, халқаро иқтисодий иттифоқлар доирасидаги ҳамкорликни чуқурлаштириш қондасига изчиллик билан амал қилиб келмоқдамиз. Мустақиллик даврида Ўзбекистон мана шу иттифоқларга кириб, уларнинг ишларида фаол қатнаша бошлади.

Ўзбекистон суверен давлат сифатида очиқ иқтисодиётни вужудга келтириш соҳасида фаол иш олиб бормоқда. Мамлакатнинг жаҳон хўжалик алоқаларида, халқаро меҳнат тақсимоотида кенг миқёсда иштирок этиши очиқ турдаги иқтисодиётни барпо этишнинг асосидир. Биз иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантириш тadbирларини изчиллик билан амалга оширмоқдамиз. Бунда бозор иқтисодиёти — эркин иқтисодиёт эканлиги, у очиқ тусда бўлиб, яққаланиш ва биқияқлик унга ёт эканлигидан иборат ҳақиқатга асосланиб иш тутмоқдамиз. Шу боис, иқтисодиётимизнинг келажаги унинг жаҳон хўжалигига қўшилишига боғлиқдир.

Ўзбекистон Конституциясида мамлакатимиз халқаро муносабатларнинг мустақил субъекти гарзида ташқи сиёсатни ўз манфаатларини кўзлаб белгилаши, халқаро ташкилотларга, ялли хавфсизлик тизимларига, давлатлараро тузилмаларга кириш ҳуқуқига эга эканлиги мустаҳкамлаб қўйилган. Бу республикамиз ҳақиқий суверенитетини ҳуқуқий жиҳатдан таъминлаш йўлидаги

муҳим қадамлардан бири бўлганлиги тасодифий ҳол эмас.

Буларнинг бари, ўз навбатида, эришилган ютуқларни амалий тарзда мустаҳкамлаб келди. Ҳозир Ўзбекистонни дунёдаги 150 тадан ортиқ давлат тан олди. Улардан 74 таси билан дипломатия муносабатлари ўрнатилди. Ўзбекистон пойтахтида 30 дан ортиқ мамлакатнинг, шу жумладан буюклиги эътироф этилган АҚШ, Япония, Германия, Буюк Британия, Франция ва Хитой каби давлатларнинг элчихоналари ишлаб турибди. Ҳозир дунёнинг 20 дан ортиқ давлатида (АҚШ, Германия, Франция, Туркия, Ҳиндистон, Россия ва бошқаларда) республикамизнинг дипломатия элчихоналари иш бошлади.

Ўзбекистон Республикаси кўп томонлама халқаро иқтисодий ҳамкорлик ташкилотлари фаолиятида қатнашмоқда. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг иқтисодий муассасалари, Жаҳон банки, Халқаро Валюта Фонди, Халқаро молия корпорацияси, Иқтисодий тараққиётга кўмаклашувчи ташкилот, Халқаро меҳнат ташкилоти, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти каби ва бошқа обрў-эътиборли халқаро молиявий-иқтисодий ташкилотларга аъзо бўлиб кирди ҳамда уларда фаол сиёсат ўткази бошлади.

Кўпгина халқаро ташкилотлар — БМТ, ХВФ, Жаҳон банки, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Европа Иттифоқи Комиссияси ва бошқа ташкилотлар республикада ўзларининг минтақавий ваколатхоналарини очди ва ўзбекистонлик шериклар билан фаол ҳамкорлик қилмоқда.

Халқаро Валюта Фонди мутахассислари иштирокида Ўзбекистон иқтисодиётини чуқур ислоҳ

қилиш мақсадида мунтазам ўзгартишлар дастури ишлаб чиқилди ва мазкур дастурни амалга ошириш учун 74 миллион АҚШ доллари миқдорида дастлабки маблағ ажратилди. Ҳозирги вақтда республикага яна шунча миқдорда маблағ ажратилишига эришиш учун иш олиб борилмоқда. Тез орада Ўзбекистон учун мўлжалланган "Стенд-бай" дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш имкониятларини чамалаб кўришга киришилади.

Жаҳон банки билан биргаликда Ўзбекистонга миллий валютамизни мустаҳкамлаш, ташқи иқтисодий фаолиятни кенгайтириш ва тўлов балансини қўллаб-қувватлаш, иқтисодиётнинг таркибини ўзгартириш ва корхоналар даражасида ислохотларни амалга ошириш, давлат тасарруфидан чиқарилган корхоналарни ва янги вужудга келатган давлатга қарашли бўлмаган тузилмаларни хусусийлаштиришдан кейинги даврда қўллаб-қувватлаш ҳамда уларга кўмаклашиш учун 160 миллион АҚШ доллари миқдорида тикланиш қарзи бериш тўғрисидаги масала пухта ишлаб чиқилди ва битим имзоланди.

Халқаро Валюта Фонди, Жаҳон банки, Халқаро молия корпорацияси иштирокида ишлаб чиқилган ҳамда, жумладан, республикада кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришга кўмаклашувчи бир қанча лойиҳалар, шунингдек иқтисодиётнинг энг манфаатли соҳаларидаги лойиҳаларни молиявий жиҳатдан таъминлаш дастури амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Марказий Осиё давлатлари билан биргаликда Туркия, Эрон ва Покистон томонидан тузилган Иқтисодий ҳамкорлик ташкилотига аъзо бўлиб кирди. Мазкур ташкилот доирасида республика халқаро транспорт йўлларини биргаликда

қуриш лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда фаол қатнашмоқда. Бу йўллар Ўзбекистонга денгиз портларига, мамлакатлараро транспорт тармоқларига, жаҳон товар ва капитал бозорларига чиқиш имконини беради.

1994 йилнинг июнь ойида Ўзбекистон Тарифлар ва савдо Бош Битими (ГАТТ)да қузатувчи мақомини олди. Бу ташкилот жаҳон савдосининг ҳозирги тизимини бошқаришда марказий ўринни эгаллаб турибди. Ҳозирги вақтда Ўзбекистоннинг ГАТТ га тўла ҳуқуқли аъзо бўлиб қўшилиши тўғрисидаги масала ўрганиб чиқилмоқда. Агар бу масала ижобий ҳал этилса, республикамиз мазкур Битимнинг тўла ҳуқуқли иштирокчилари бўлмиш 111 та мамлакат билан савдо-сотиқ қилиш учун мустаҳкам ҳуқуқий асосларга ва имтиёزلарга эга бўлади.

Мамлакатимиздаги иқтисодий ислоҳотлар дастурини қўллаб-қувватлаш ва амалга ошириш учун халқаро ташкилотлар ва қарз берувчи 21 та мамлакат томонидан Ўзбекистонга кенг миқёсда техникавий ёрдам кўрсатилмоқда. Бу ёрдам 1993—1994 йилларнинг ўзида салкам 75 миллион АҚШ долларига тенг бўлди. Мазкур техникавий ёрдам мутахассислар тайёрлашга, иқтисодиётни бошқариш ва бозорга ўтишни давлат йўли билан тартибга солиш тизимини такомиллаштиришга, иш кучини ривожлантиришга, энергетика ва транспорт тизимини такомиллаштиришга, соғлиқни сақлаш, дори-дармон билан таъминлаш ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги техникавий ҳамда инсонпарварлик ёрдамига, молия, солиқ ва банк тизимларини мустаҳкамлашга, иқтисодиётнинг турли соҳаларини компьютерлаштиришга йўналтирилди.

Бундан ташқари, техникавий ёрдам тарзида ажратилаётган маблағлардан хусусий секторга, ишлаб чиқаришни хусусийлаштириш ва қайта қуришга, бухгалтерия ҳисоб-китоби тизимини қайта ташкил этишга, аҳолини ижтимоий ҳимоялашни такомиллаштиришга доир қонун лойиҳаларини тайёрлашга кўмаклашиш ҳамда республикамиз ва халқимиз учун бениҳоя муҳим аҳамиятга молик бўлган бошқа вазифаларни амалга ошириш йўлида фойдаланиш кўзда тутилмоқда.

Шуни айтиш керакки, Ўзбекистоннинг халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлиги ҳам узоқ муддатли, ҳам қисқа муддатли аҳамиятга эга бўлган энг муҳим вазифаларни бирга қўшиш мақсадларидан келиб чиқиб амалга оширилди ва келгусида ҳам шундай бўлиб қолади. -

Биринчидан, жаҳон иқтисодиётига қўшилишдан иборат бўлган стратегик интеграцион вазифа — Ўзбекистондаги барча хўжалик субъектларининг ташқи дунё билан ўзаро алоқалари учун тенг ҳуқуқли ва миллий манфаатларга мос келадиган шарт-шароитлар яратиш асосида халқаро валюта-молия ва савдо механизмларига бевосита қўшилиш назарда тутилади.

Иккинчидан, республиканинг жорий муаммоларини ҳал этишга бевосита кўмаклашиш, мавжуд халқаро тажриба асосида, юқорида санаб ўтилган муассасалардан молиявий, техникавий ёрдам ва маслаҳат олиш йўли билан ўтказилаётган ислоҳотларни қўллаб-қувватлаш кўзда тутилмоқда.

Ислоҳотларни амалга оширишнинг биринчи босқичида республиканинг замонавий ташқи иқтисодий комплексини мутлақо янгидан шакллантиришга, ташқи иқтисодий фаолиятни бошқаришнинг моҳият эътибори билан янги ме-

ханизмини вужудга келтиришга тўғри келди. Му-стақилликнинг уч йилида Ўзбекистонда ташқи иқтисодий алоқаларни ислоҳ қилиш, аввало, ташкилий-ҳуқуқий жиҳатдан сезиларли равишда ил-гари силжиди.

Республикада ташқи иқтисодий фаолият билан шуғулланиши зарур бўлган барча муассасалар амалда янгидан барпо этилди. Ташқи иқтисодий алоқа вазирлиги, Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки, божхоналар хизмати ташкил этилди. Вазирлар Маҳкамасида, вазирликлар ва идораларда, корпорациялар, концернлар, уюшмаларда ва маҳаллий бошқарув идораларида тегишли ташқи иқтисодий бўлинмалар тузилди ва иш олиб бор-моқда. Хорижий ҳамкорлар иштирокида республикада халқаро савдо-сотиқ маркази тузилмоқда. Биз дунёнинг бир қанча мамлакатларида савдо уйлари очдик. Ўзбекистон билан АҚШ, Буюк Британия, Германия ўртасида ҳамда республикамиз билан фаол ҳамкорлик қилишдан манфаатдор бўлган бошқа мамлакатлар ўртасида баҳамжиҳатлик асосида савдо-саноат палаталари барпо этилди.

Ислоҳот амалга оширила бошланган пайтдан буён ташқи иқтисодий алоқалар қатнашчиларининг таркиби ва тузилиши ўзгарди. Республиканинг икки мингтадан кўпроқ хўжалик субъекти, шу жумладан, уюшмалар, концернлар, кичик ва хусусий корхоналар ташқи бозорга чиқиш ҳуқуқини олди.

Ташқи савдо билан бир қаторда ташқи иқтисодий ҳамкорликнинг бошқа шакллари ҳам сезиларли даражада кучайиб бормоқда. Республикада хорижий сармоялар иштирокида фаолият юритаётган корхоналар тобора кўпаймоқда. Ҳозирги вақтда республика ҳудудида рўйхатдан ўтказилган хорижий сармоя иштирокидаги корхоналар 1450 тадан ош-

ди, нуқул хорижий сармоя билан ишловчи корхоналар 110 тага етди. 1995 йилнинг бошида Ўзбекистонда дунёнинг 25 мамлакатига қарашли хорижий фирма, банк ва компанияларнинг 166 та ваколатхонаси ишлаб турди. Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки дунёнинг 80 та йирик банкида вакиллик ҳисобини очган.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида ташқи алоқаларни кенгайтириш, республиканинг экспорт имкониятларини ривожлантиришни рағбатлантириш мақсадида бутун ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш учун ҳуқуқий негизларни яратиб берган асосий қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Президент Фармонлари ва ҳукумат қарорлари чиқди. Булар, аввало, "Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида", "Чет эл инвестициялари ва хорижий сармоядорлар фаолиятининг кафолатлари тўғрисида"ги қонунлар ҳамда бошқа қонуний ва меъёрий ҳужжатлар бўлиб, улар ташқи иқтисодий алоқаларни амалга ошириш, ташқи иқтисодий фаолият соҳасида халқаро шартномалар тузиш ва уларни бажариш учун асосий шарт-шароитни яратишга имкон берди. Республиканинг иқтисодий манфаатларини, Ўзбекистоннинг хориждаги юридик шахслар ва фуқароларини ҳимоя қилишни таъминлашга, республика ҳудудида ажнабий сармоядорлар фаолияти учун ҳуқуқий кафолатларни белгилаб беришга имконият яратди.

Ташқи савдо алоқаларини кенгайтиришни рағбатлантириш мақсадида бир талай имтиёзлар жорий этилди. Аввало, товарларни импорт қилиш учун божхона тўловлари бекор қилинди. Ўз маҳсулотини экспорт қилиш учун божхона тўловлари анча камайтирилди, қўшма корхоналар маҳсулотини экспорт қилиш учун эса божхона

тўловлари олинмайдиган бўлди. Валюта тушумидан солиқ олиш ўрнига унинг 30 фоиздан иборат қисмини республика Марказий банкига мажбурий сотиш жорий этилди. Корхоналарнинг экспортдан олинган валюта тушумларини моддий базани ва экспорт имкониятини кенгайтиришга сарфлашдан манфаатдорлигини ошириш учун кўпгина корхоналар валюта тушумининг бир қисмини мажбурий сотилишдан озод этилди.

Хорижий сармоя иштирокида корхоналар барпо этиш, ташқи иқтисодий фаолият қатнашчиларини рўйхатдан ўтказиш ва четга чиқариладиган маҳсулот учун рухсатнома (лицензия) бериш тартиби анчагина соддалаштирилди. Рухсатнома асосида четга чиқариладиган маҳсулотлар турларининг сони 1994 йилнинг ўзида 74 тадан 11 тагача камайтирилди. Буларнинг барчаси ташқи иқтисодий фаолиятни кучайтиришга, экспорт ва импорт таркибини яқшилашга ижобий таъсир қилди.

Ислоҳотларнинг биринчи босқичида ташқи савдо икки йўналиш бўйлаб: МДҲ мамлакатлари билан ҳукуматлараро битимлар асосида ва хорижий мамлакатлар билан эркин муомаладаги валютада ҳисоб-китоб қилиш асосида амалга оширилди. Бундан ташқари, бевосита ташқи иқтисодий кооперация алоқалари ўрнатилиши рағбатлантирилди.

Жами ташқи савдо обороти 1993 йилги даражага нисбатан 1994 йилда бирмунча ошиб, 5053,3 миллион АҚШ долларини ташкил этди. Шу жумладан МДҲ мамлакатлари билан савдо 2919,7 миллион доллар ва хорижий мамлакатлар билан савдо 2133,6 миллион долларни ташкил қилди. Жами ташқи савдо оборотида хорижий мамлакатлар билан савдо-сотиқнинг улуши анчагина кўпайди.

Агар 1992 йилда хорижий мамлакатларга 870 миллион АҚШ доллари миқдорига маҳсулот экспорт қилинган бўлса, 1993 йилда бу кўрсаткич 920 миллион АҚШ доллари, 1994 йилда эса 1 миллиарддан зиёд АҚШ доллари миқдорига етди.

Ҳозир анъанавий шериклар — МДҲ мамлакатларидан ташқари экспортнинг анчагина қисми Туркия, Бельгия, Буюк Британия, Франция, Голландия, Польша, Корея Республикаси, Индонезия, Малайзия каби мамлакатларга тўғри келади.

Биз Марказий Осиё давлатларининг кўп томонлама алоқалари ва яқин ҳамкорлигини мустақамлаш ва ривожлантиришга биринчи даражали аҳамият бераймиз. Дарҳақиқат, Марказий Осиёдаги қардош халқлар муштарак тарихи, маданий анъаналари бирлиги, турмуш уклади, руҳиёти ва бошқа кўп жиҳатлари бир-бирига ўхшашлиги билан туғишганлардек бўлиб кетганлар. Марказий Осиё давлатларидаги ҳозирги кунги сиёсий, иқтисодий, маданий, экологик муаммолар ҳам кўп жиҳатдан бир хилдир. Мазкур республикаларнинг иқтисодиёти бир-бири билан туташиб кетган ва улар бир-бирига таъсир ўтказиб турибди.

Вужудга келган шароитга асосланиб, Қозоғистон Президенти Н. Назарбоев билан 1994 йил 10 январь куни Тошкентда бўлган учрашувда Ўзбекистон ва Қозоғистон ўртасида ягона иқтисодий маконни вужудга келтириш тўғрисида шартнома имзоланди. Фан, маориф, маданият, соғлиқни сақлаш, саёҳатчилик ва спорт соҳасидаги ҳамкорликни кучайтириш тўғрисидаги ҳукуматлараро битимлар ҳам имзоланди. Юқорида қайд этилган шартнома Ўзбекистон билан Қозоғистон ўртасида товарлар, хизматлар, капиталлар, иш кучининг эркин ҳаракатланишини, баҳамжиҳат кре-

дит-ҳисоб-китоб, бюджет, солиқ, нарх, божхона ва валюта сиёсатини ўтказишни кўзда тутди. Бишкекдаги учрашувда Қирғизистон ҳам бу шартномага қўшилганлиги Марказий Осиё минтақасидаги ўзаро яқинлашув жараёнлари чуқурлашувида янада катта истиқболлар очди.

Уч давлат ўртасида ягона иқтисодий макон тўғрисида тузилган шартнома самара бера бошлади. Алмати шаҳрида битимда қатнашувчи мамлакатларнинг вакилларида иборат Давлатлараро ижроия қўмитаси тузилди. Тошкентда минтақа банк маркази иш бошлади. Саноатни интеграциялаштирадиган дастур ишлаб чиқилди. Ҳозир шу дастур асосида бутун Марказий Осиё минтақаси муҳтож бўлган маҳсулотни ишлаб чиқарадиган, биргаликда сармоя сарфланадиган аниқ объектлар белгилаб олинмоқда.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига кирган мамлакатлар билан бевосита ва кўп томонлама муносабатларни ривожлантириш ташқи сиёсатимизнинг устувор йўналишларидан биридир. Ўзбекистон Ҳамдўстлик ғоясини қўллаб-қувватлади, унинг муассислари қаторига кирди, яқинлашув ва кооперация алоқаларини мустаҳкамлаш соҳасидаги ишларни жонбозлик билан амалга оширмоқда. Ўзбекистон Иқтисодий Ҳамдўстлик муассасалари — Давлатлараро иқтисодий қўмита, Давлатлараро банк ва бошқа муассасаларни шакллантиришда жуда фаол иштирок этмоқда. Ҳамдўстлик доирасида Россия, Украина, Беларусь, Молдова ва МДҲдаги бошқа мамлакатлар билан икки томонлама ташқи сиёсий, савдо-иқтисодий ва бошқа шартномалар ҳамда битимлар имзоланди, бу ҳужжатлар чамбарчас ўзаро манфаатли ҳамкорликнинг мустаҳкам негизини вужудга келтирди.

МДХ мамлакатлари билан иқтисодий муносабатларнинг таркиби ва шакли тубдан ўзгариб бормоқда. Ўзбекистоннинг мавқеи тобора мустақамланмоқда. МДХдаги кўпгина мамлакатлар билан савдо-тўлов соҳасида Ўзбекистон ижобий сальдога эгадир.

1994 йилда ҳукуматлараро битимларга биноан Ўзбекистоннинг МДХ мамлакатлари билан товар обороти 1,8 миллиард долларни ёки МДХ мамлакатлари билан умумий товар оборотининг 63,0 фоизини ташкил этди. Бир неча юз миллион долларга жуда муҳим маҳсулотлар, жумладан, нефть, авиация керосини, металл прокати, ёғоч-тахта, спирт, озиқ-овқат ва бошқа товарлар келтирилди. Ўз навбатида, Ўзбекистон салкам бир миллиард долларлик маҳсулот етказиб берди. МДХ мамлакатлари билан маҳсулот келтириш-чиқариш сальдоси Ўзбекистон фойдасига 142 миллион доллардан кўпроқ маблағни ташкил этди.

Нефть чиқариш икки баробардан зиёд ошганлиги, нефтни қайта ишлаш маҳсулотлари кўпайганлиги, экин майдони кенгайтирилиб, дон етиштириш кўпайганлиги туфайли республиканинг шу маҳсулотлар бўйича МДХ мамлакатларига ва хорижий давлатларга қарамлиги анча қисқарди. Республиканинг ташқи омилларга боғлиқ бўлмаслиги кучаймоқда. Бу эса иқтисодиётни барқарорлаштириш ва бозор муносабатларига ўтиш соҳасидаги ички сиёсатни янада самаралироқ юритиш имконини бермоқда.

Айни вақтда Ўзбекистоннинг МДХдаги бошқа давлатлар, аввало Россия билан муносабатлари ўзаро манфаатли сиёсат юргизаётганлигини яққол намойиш этмоқда, республиканинг МДХ мамлакатлари билан самарали ҳамкорликка, халқларимиз ўртасида вужудга келган кўп томонлама

иқтисодий, маданий, илмий ва инсоний алоқаларни янги асосда мустақкамлаш ва ривожлантиришга тайёрлигини тасдиқламоқда.

Биз ташқи иқтисодий фаолиятни ривожлантиришда иқтисодиётимизга хорижий сармояларни кенг жалб этиш учун қулай шароит яратишга жуда катта аҳамият бермоқдамиз.

Хорижий сармояларни жалб этиш тадбирларини амалга оширишда қуйидаги тамойилларга асосландик:

биринчидан, ташқи иқтисодий фаолиятни янада эркинлаштириш соҳасида аниқ мақсадни кўзлаб сиёсат юритиш;

иккинчидан, республика иқтисодиётига бевосита капитал маблағни кенг жалб этишни таъминлайдиган ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа шарт-шароитларни тобора такомиллаштириш;

учинчидан, республикага жаҳон даражасидаги технологияни етказиб бераётган, халқ хўжалигининг замонавий таркибини вужудга келтиришга кўмаклашаётган хорижий сармоядорларга нисбатан эшикларни очиб қўйиш сиёсатини изчиллик билан ўтказиш;

тўртинчидан, маблағларни республика мустақиллигини таъминлайдиган ва рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган энг муҳим устувор йўналишларда жамлаш.

Янги муассасаларни барпо этиш борасида хорижий сармояларни жалб этиш учун зарур бўлган ташкилот ва муассасалар тузиш бўйича бир қанча тадбирлар амалга оширилди. Таваккалчилик ишлари йўлида сиёсий ва тижорат хатарлари келтирадиган зарарни қоплайдиган "Ўзбекинвест" миллий суғурта компанияси тузилди. "Ўзбекинвест", Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки ва Америка "ALG,inc" молия гуруҳи томонидан Лондонда

туриб ишлайдиган ва таваккалчиликда сиёсий ша-роит туфайли кўриладиган зарар қопланишини ка-фолатлайдиган ҳамда Тошкентда туриб ишлайди-ган ва тижорат таваккалчилигини кафолатлайдиган қўшма сугурта компаниялари ташкил қилинди. Ев-ропа тикланиш ва тараққиёт банки билан бирга-ликда республикада лойиҳалар тайёрловчи гуруҳ ишлай бошлади. Бу гуруҳ шу банк йўли билан ажратилган 60 миллион доллар инвестиция креди-тини жадал ўзлаштириш мақсадида инвестиция лойиҳалари учун техникавий-иқтисодий асосларни тайёрлашга кўмаклашади.

Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида БМТ (ЮНИ-ДО) билан биргаликдаги техникавий ёрдам лойиҳаси доирасида Инвестицияларга кўмак-лашиш хизмати ташкил этилди. Бу муассаса хорижий сармоядорларга инвестиция таклифлари тайёрлашда ёрдам беради.

Давлат мулк қўмитаси ҳузурида Кўчмас мулк ва хорижий инвестициялар агентлиги ташкил этил-ди, у хусусийлаштириш жараёнига хорижий сар-моядорларни жалб этишга кўмаклашмоғи лозим.

Халқаро молия корпорацияси ва Голландия-нинг "ABN-AMRO банки" билан биргаликда қўшма банк тузилмоқда. Ташқи иқтисодий фао-лият миллий банки Халқаро молия корпорацияси, Европа тикланиш ва тараққиёт банки ва Мейбанк (Малайзия) билан биргаликда қўшма лизинг ком-паниясини барпо этмоқда.

Республикада хорижий инвестицияларни жалб этиш учун имтиёзларнинг кенг тизими вужудга келтирилган, хорижий сармоядорлар учун имти-ёзли солиқ жорий этилган. "Иқтисодий ис-лоҳотларни янада чуқурлаштириш, хусусий мулк манфаатларини ҳимоя қилишни таъминлаш ва тадбиркорликни ривожлантириш чора-тадбирлари

рўғрисида"ги Фармонга биноан халқ истеъмол моллари ишлаб чиқаришга ихтисослашган қўшма қорхоналарни рўйхатга олинган пайдан бошлаб беш йил муддатга хорижий валютадаги тушумдан солиқ тўлашдан ва Ўзбекистон Республикаси Марказий банкига валютани мажбурий сотишдан озод қилиш кўзда тутилган.

Амалдаги имтиёзлар ва рағбатлантириш омиллари тизимида:

— ишлаб чиқариши ҳажмида товарлар (ишлар, хизматлар) экспорти камида 30 фоизни ташкил этадиган қорхоналарга, мулкчилик шаклларида қатъи назар, фойда солиғини амалдаги ставкалардан икки баравар камроқ тўлаш ҳуқуқини бериш:

— Республика давлат инвестиция дастурига киритилган лойиҳалар бўйича солиқлар тўлашдан беш йил муддатга озод этиш;

— хорижий инвестициялар иштирокидаги қорхоналар даромадининг ишлаб чиқаришни кенгайтиришга ва технологияни янгилашга сарфланган қисмидан солиқ олмаслик;

— ўзи ишлаб чиқарган маҳсулотни рухсатномасиз бемалол четга олиб кетиш;

— Ўзбекистон ҳудудида қўшма қорхоналарнинг ва фақат хорижий сармоя билан ишлайдиган қорхоналарнинг устав фондига ҳисса қўшиш учун мол-мулкни четдан бож тўловларисиз олиб кириш;

— жисмоний ва юридик шахсларнинг, жумладан, ажнабийларнинг давлат мулкни хусусийлаштириш жараёнида, шу жумладан кўчмас мулкнинг кенг миқёсда сотилишида бемалол иштирок этишларини таъминлаш;

— инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун ер участкаларидан фойдаланиш ва уларни тасарруф этиш ҳуқуқини танлов асосида сотиб олиш кўзда тутилган.

Хорижий инвестициялар тўғрисидаги қонунга мувофиқ ажнабий ҳамкорлар учун уларнинг мол-мулкларини давлат ихтиёрига олиш ва мусодара қилишдан халос этиш учун кафолатлар белгилаб қўйилган. Уларнинг ўз фаолияти натижасида олган фойдасини ва бошқа пулларни чет элларга ўтказишларига, олинган фойдани республика ҳудудида қайта инвестиция тарзида ишлатиш, республика банкларида счётга ва унда ҳар қандай валютада чекланмаган миқдорда маблағга эга бўлиш имконияти кафолатланади.

Хорижий сармоядорларга нисбатан инвестициялар амалга оширилган пайтда амалда бўлган қонун нормалари 10 йил мобайнида қўлланилиши кўзда тутилган қонун ҳужжатлари ўзгартирилмаслигига ишончли кафолатлар мавжуд.

Шундай қилиб, вужудга келтирилган ҳуқуқий меъёрлар хорижий ҳамкорларнинг кенг инвестиция фаолияти учун қулай шароитларни яратиб, уларнинг ҳуқуқларини ва сарфлаган сармоясини ҳимоя қилади.

Ўзбекистон инвестицияларни ўзаро ҳимоя қилиш тўғрисида Германия, Туркия, Миср, Индонезия, Малайзия, Покистон, Финляндия, Корея, АҚШ, Франция билан битимлар имзолади, бошқа бир қанча мамлакатлар билан ҳам мана шундай битимлар тузишга ҳозирлик кўрилмоқда.

Ўзбекистон ҳукумати Канада, Хитой Халқ Республикаси, Туркия, Голландия, Германия, Швейцариянинг банклари ва фирмалари билан 1,5 миллиард АҚШ долларига яқин суммада ҳукуматлараро 32 та йирик кредит битими тузди ва ҳозир бу битимлар амал қилмоқда.

1994 йил мобайнида республикага 640 миллион АҚШ доллари миқдорида инвестиция кредитлари бериш тўғрисида халқаро молия муассасалари ва

хорижий сармоядорлар билан тузилган битимлар амал қила бошлади, шундан салкам 300 миллион доллари аниқ объектларни кредитлаш тарзида расмийлаштирилди. Чунончи, Тошкентда Халқаро савдо-кўргазма комплекси, Хоразм вилоятида қанд-шакар заводи қурила бошлади, Американинг "Ньюмонт-Майнинг" компанияси билан биргаликда қурилаётган олтин қазиб оладиган қўшма корхона иншоотлари битай деб қолди.

Хорижий ҳамкорлар иштироки билан республикада "Ўздэуавто" ва "Ўздэуэлектроникс" (Корея Республикаси), "Ўзиталмотор" (Италия), "ЎзБАТ" (Буюк Британия) ҳиссадорлик бирлашмалари, Хоразм Ҳиссадорлик ишлаб чиқариш бирлашмаси (Германиянинг "Мерседес-Бенц" фирмаси билан биргаликда), тўқимачилик корхоналари сингари ва бошқа қўшма ишлаб чиқаришларни барпо этишга оид лойиҳалар амалга оширила бошлади. Германия ва Корея Республикасининг фирмалари иштирокида республиканинг телефон тармоғини замонавий усулда янгилашга киришилди.

Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин олишга интилмоқда. Эшикларимиз дунё учун очиқ ва дунё эшиклари ҳам биз учун очиқ бўлишига ҳаракат қиляпмиз.

1. 8. ИШОНЧЛИ ИЖТИМОЙ КАФОЛАТЛАРНИНГ ТАЪМИНЛАНИШИ

Биз туб иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишга киришар эканмиз, бозор муносабатларига асосланган иқтисодиётни барпо этиш қуруқ мақсад эмас, деган аниқ-равшан хулосага келганмиз. Барча ислоҳотларнинг — иқтисодий, демократик, сиёсий ислоҳотларнинг асл мақсади инсонга муносиб турмуш ва фаолият шароитларини вужудга келтиришдан иборат.

Аҳолининг энг ҳимоясиз ва муҳтож табақаларини ўз вақтида қўллаб-қувватлаш эса, ўз навбатида, ислоҳотларни муваффақиятли ўтказишнинг гаровидир, бошланган ўзгариш ва пок-ланиш жараёни орқага қайтишига йўл бер-майдиغان ижтимоий таянчдир.

Бозор муносабатларига қийинчиликларсиз ва ижтимоий зиддиятларсиз, силлиққина ўтиб бўл-маслигини бошқа мамлакатларнинг тажрибаси кўрсатиб турибди. Шу сабабли бозор механиз-мини жорий этишдан аввал одамларни ижтимоий ҳимоялаш бўйича кучли эҳтиёт чора-тадбирлари олдиндан кўриб қўйилиши объектив заруратдир.

Бозор муносабатларига ўтишнинг илк даврида биз бутун аҳолини олдиндан ижтимоий ҳимоялаш йўлидан бордик. Шу қоидага амал қилиб, ҳукуматимиз вазиятни назорат қилиш ва ижти-моий соҳани мустаҳкамлаш юзасидан зарур чо-ра-тадбирларни кўриб қўйди. Бу чора-тадбирлар одамларнинг турмуш даражаси кескин пасайиб кетишининг олдини олишда муҳим роль ўйнади, республикада осойишталик ва барқарорликни сақлаш омили бўлди.

Иқтисодий ислоҳотларнинг биринчи босқичида ишлаб чиқилган ва ўтказилган ижтимоий сиёсат кўзланган мақсадни тўла-тўқис рўёбга чиқарди, деб ишонч билан айтиш мумкин.

Биз бозор муносабатларига яқинлашган сайин ижтимоий сиёсатнинг устувор йўналишлари, аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш чоралари ҳамда воситалари ўзгариб бори-ши керак, деган муҳим сабоқ чиқариб олдик. Ислоҳотлар бошлангич босқичининг ҳар бир аниқ даврига мослаб ижтимоий ҳимоялашга оид чора-тадбирларнинг тегишли тизими ҳам яратилди. Бошқача айтганда, ижтимоий кўникиш чора-тад-

бирларини ўзгариб бораётган иқтисодий шароитларга мослаштиришнинг ўзига хос воситаси яратиб қўйилди.

Бу мақсадга эришмоқ учун давлат йўли билан бошқаришнинг кўпдан-кўп усуллари ва услубларидан фойдаланилди. Жумладан, миқдори мунтазам ўзгартириб турилган иш ҳақи, пенсиялар, стипендиялар, турли нафақалар, компенсация тўловлари тарзидаги бевосита пул тўловлари ҳам, имтиёзлар ва турли дотациялар тарзидаги бавосита тўловлар ҳам кенг қўлланилди. Масалан, энг кам иш ҳақи ва пенсиялардан солиқ олинмайдиган бўлди. Корхоналарнинг ўз ходимларига ижтимоий ёрдам кўрсатиш соҳасидаги харажатларидан бир қисми бюджет маблағлари ҳисобидан қопланиб турди. Кенг истеъмол моллари ва хизматларнинг кўпгина турлари нархларидаги тафовутларнинг ўрни қопланди. Айни вақтда қўшимча ижтимоий имтиёзларнинг бутун бир мажмуи: бошланғич синфлар ўқувчилари ва ёлғиз пенсионерлар учун бепул нонушталар, 2 ёшгача бўлган болалар учун бепул овқат, барча мактаб ўқувчилари ва студентлар учун овқатнинг арзонлаштирилиши каби имтиёзлар амал қилиб турди. Кўпгина тоифадаги фуқароларга турар-жойи шахсий мулк қилиб бепул берилди, баъзи турдаги коммунал хизматлар ҳақини тўлашда енгилликлар жорий этилди ва ҳоказо.

Иқтисодий аҳвол мураккаб бўлишига қарамай, моддий ва молиявий имкониятлар чекланган шароитда ҳам доимо ижтимоий аҳамиятга лойиқ бўлган энг муҳим вазифаларни ҳал этиш учун зарур воситалар қидириб топилди. Ислохотларнинг бутун биринчи босқичи давомида ижтимоий ҳимоялаш харажатлари республика бюджетининг салкам учдан бир қисмини ташкил

этди. Шундай қилиб, қайта тақсимлаш воситаси кенг кўламда ишга солинди, шу туфайли ижтимоий чора-тадбирларни амалга ошириш учун зарур воситаларни сафарбар этиш имконияти вужудга келди.

Ислоҳотларнинг биринчи босқичида орттирилган тажриба асосида инсон ва оила ҳаётининг барча соҳаларини таъминлашга қаратилган ва бир-бирини тўлдирувчи чора-тадбирларнинг бутун бир тизими шаклланди. Бозор муносабатларини қарор топтиришнинг мураккаб даврларида кенг қўлланилган чора-тадбирлар ўз зиммасига юкланган вазифага ва пировард самарага кўра шартли равишда алоҳида йирик йўналишларни ташкил қилади. Зотан, мазкур йўналишлар доирасида ижтимоий қўллаб-қувватлаш шакллари ва воситаларини такомиллаштириш жараёни тинимсиз давом этди.

Нархлар эркинлаштирилиши ва пулнинг қадрсизланиш даражаси ортиб бориши муносабати билан даромадларнинг энг кам ва ўртача даражасини мунтазам ошириш ижтимоий ҳимоялаш чора-тадбирлари тизимидаги энг устун йўналишлардан бири бўлиб келди ва шундай бўлиб қолади. Бу йўналиш аҳолининг истисносиз барча табақаларини қамраб олди ва ислоҳотларнинг биринчи босқичи давомида кенг миқёсда қўлланилди. Бунда биз даромадлар нисбатини ўзгартиришга ўзимизга хос ёндашувни ишлаб чиқдик. Бошқа мамлакатлардан фарқли ўлароқ, Ўзбекистонда даромадлар нисбатини ўзгартириш иш ҳақи, пенсиялар, стипендияларнинг, жамғарма банкларидаги аҳоли омонатлари ставкаларининг энг оз миқдорларини бир вақтнинг ўзида марказлаштирилган тарзда қайта кўриб чиқиш йўли билан амалга оширилди.

1992—1994 йиллар мобайнида иш ҳақи ва пенсияларнинг энг кам миқдори бир неча бор оширилди, уларнинг миқдорлари бу даврда тегишли равишда 428 баравар ва 1230 баравар кўпайтирилди. Биз пенсионерларнинг ижтимоий аҳволини эътиборга олиб, энг кам пенсиянинг мутлақ миқдори иш ҳақининг энг кам миқдоридан ошиқроқ бўлиши йўлини муттасил ўтказиб келдик, зеро бу йўл ижтимоий адолат тамойилларига мос келар эди. Масалан, ҳозирги вақтда иш ҳақининг энг оз миқдори 150 сўм бўлгани ҳолда, қариллик пенсиясининг энг кам миқдори 430 сўмни ташкил этади, ногиронлик пенсияси эса бундан ҳам ортиқдир.

Энг кам иш ҳақи ва бошқа тўловлар одатда, олдиндан кўпайтириб келинди, нарх-наво ўзгариши билан боғлаб олиб борилди, бу эса аҳолининг тўлов қобилияти сақланиб қолишини таъминлади ва турмуш даражаси кескин пасайиб кетишига йўл қўймади.

Даромадлар нисбатини ўзгартириш орқали аҳолини ижтимоий ҳимоялаш чора-тадбирлари тизимида 1993 йилда жорий этилган янги Ягона тариф сеткаси катта аҳамиятга эга бўлди. Бу чора барча тоифадаги ходимларнинг меҳнат ҳақи миқдорларини тариф коэффициентлари орқали, энг кам иш ҳақи воситаси билан бевосита ўзаро боғлаш имконини берди. Шу тариқа биз энг кам иш ҳақини ошириш йўли билан аҳолининг ўртача иш ҳақини, пул даромадларини ҳам ўз-ўзидан кўтара бордик. Бу тизим турли тоифадаги ходимлар меҳнат ҳақи даражаси ўртасидаги энг мақбул нисбатларни таъминлади, иш ҳақини бевосита сарфланган меҳнатнинг миқдори ва сифатига боғлиқ қилиб қўйди, аҳолининг даромадлари даражаларида асоссиз катта тафовут бўлишига ва

аҳолининг ижтимоий жиҳатдан табақаланишига йўл бермади.

Республиканинг ички истеъмол бозорини ҳимоя қилиш ҳамда озиқ-овқат маҳсулотлари ва ноозиқ-овқат моллари асосий турлари истеъмоллини муайян даражада сақлаб туриш чора-тадбирлари кўрилганлиги аҳолини ижтимоий жиҳатдан ҳимоялашнинг иккинчи энг муҳим йўналиши бўлди.

Биз нарх-навони эркинлаштириш соҳасида қўшниларимизга нисбатан бир мунча мўътадил сиёсат ўтказганлигимиз истеъмол бозорини ҳимоя қилиш заруратини келтириб чиқарди. Ўзбекистон рубль минтақасида турган бир пайтда бунинг аҳамияти айниқса кучли бўлди. Аксарияти республика эҳтиёжлари учун валютага харид қилинган ун, ўсимлик мойи, қанд-шакар ва бошқа тақчил маҳсулотлар республика ташқарисига олиб чиқиб кетилиши ҳолларига дуч келдик.

Истеъмол бозори барбод бўлишига йўл қўймаслик учун биз ишлаб чиққан яхлит тизимда ҳаётий муҳим маҳсулотлар экспортини божхоналар орқали қатъий назорат қилиш ва юқори бож тўловлари жорий этиш билан бирга дастлабки босқичда истеъмол молларини сотиб олиш учун бир марта, сўнгра эса кўп марта ишлатиладиган купонларни муомалага киритиш, кундалик зарур товарларнинг чекланган турларини меъёрланган тарзда сотишни ташкил этиш кўзда тутилган эди. Бу тизим ўзини тўла-тўқис оқлади. У бозорни пишиқ-пухта ҳимоя қилибгина қолмай, савдо тармоғига барча зарур озиқ-овқат маҳсулотларини ва кундалик харид молларини мунтазам равишда чиқариб туришни таъминлаш, уларни истеъмол қилиш ҳажмларини камайтирмаслик имконини берди.

Ўтиш даври қанчалик мураккаб бўлмасин, бу тизим республиканинг барча аҳолисига ҳаётий муҳим маҳсулотларни истеъмол қилиш ва хизматлардан баҳраманд бўлиш соҳасида ишончли ижтимоий кафолатларни таъминлаб берди.

Бу тадбирлардан ташқари, 1992—1994 йилларда нон ва нон маҳсулотлари, гўшт ва гўшт маҳсулотлари, сут, қанд-шакар, ўсимлик мойи, кир совун, болаларга керакли айрим моллар, коммунал ва транспорт хизматлари учун дотациялар қисман сақлаб қолинди, шу туфайли даромад даражаси турлича бўлган оилалар бу маҳсулотлар ва хизматлардан бемалол баҳраманд бўлди. Ислоҳотларнинг дастлабки босқичида собиқ Иттифоқнинг кўпгина мамлакатларида аҳолининг асосий оммаси ёппасига қашшоқлашган бир пайтда биз кўрган тадбирлар зўр ижтимоий аҳамиятга эга бўлди ва одамларнинг ислоҳотларни амалга ошириш зарурлигига ишончини кучайтирган қудратли омил бўлиб хизмат қилди.

Айни вақтда республикадаги истеъмолчиларнинг манфаатларини ҳимоя қилишнинг мутлақо янги тизимига ўтишга тайёргарлик ишлари олиб борилди. Янги тизимнинг моҳияти ички нархларни жаҳон нархлари даражасига тез тенглаштириб олиш ва аҳолининг даромадларини шунга мувофиқ равишда ошириш йўли билан ҳимоя чоратадбирларини таъминлашдан иборат. Бу масалани ҳал этишда миллий валютани муомалага киритиш ва унинг ички алмашувини таъминлаш соҳасида амалга оширилган ташкилий ҳамда иқтисодий чора-тадбирларнинг аҳамияти айниқса катта эди.

Биз ички бозорни, халқимиз манфаатларини фақат бақувват миллий валютагина ҳимоя қилиши мумкин, деган қатъий хулосага келдик. Бунинг учун миллий валютаимиз асосан ўзимизда

ишлаб чиқарилган зарур миқдордаги товар билан, кенг экспорт фаолияти ҳисобига салмоқли валюта захиралари билан мустаҳкамланган бўлиши керак эди.

Миллий валюта жорий этилгач, ислоҳотлар биринчи босқичининг охирларига бориб озиқ-овқат маҳсулотларини меъёрланган тарзда сотишдан бутунлай воз кечиш ва эркин нархларга ўтиш имконияти туғилди. Меъёрлаш тизимига барҳам бериш тадбирлари аҳоли таъминотини ёмонлаштирмасдан, унчалик қийинчиликларга йўл қўймасдан ўтказилди. Эркин нархларга эса "эсанкирашларсиз" ўтишга муваффақ бўлинди. Буни Ўзбекистондаги иқтисодий ислоҳотлар биринчи босқичининг муҳим натижаси деса бўлади.

Илк босқичда аҳолининг кам таъминланган табақаларини ижтимоий ҳимоялаш ва қўллаб-қувватлаш борасида кучли чора-тадбирлар ўтказилганлиги фаол ижтимоий сиёсатни амалга оширишнинг учинчи жуда муҳим йўналиши бўлди. Биз аҳолининг ижтимоий жиҳатдан ночор табақалари — пенсионерлар, ногиронлар, кўп болали ва кам даромадли оилалар, ишсизлар, ўқувчи ёшлар, шунингдек қайд этилган миқдорда даромад олувчи кишиларни ҳимоя қилиш давлатнинг муқаддас бурчидир, деган қоидага асосланиб иш тутдик.

Иш ҳақини ошириш билан бирга, барча тоифадаги мактабларнинг муаллимлари, болалар уйлари, мактабгача ва мактабдан ташқари муассасалар тарбиячилари, олий ва ўрта махсус ўқув юр்தларининг профессор-муаллимлари ва илмий ходимлари, ижодий ва тиббий ходимларни ижтимоий ҳимоялаш ва уларнинг меҳнатини рағбатлантириш мақсадида уларга қўшимча моддий неъматлар — квартира ҳақи ва коммунал тўловлар соҳасида им-

тиёзлар берилди, якка тартибда уй-жой қуриб олиш учун ер участкалари биринчи навбатда ажратиладиган бўлди ва ҳоказо.

Бозор муносабатларига ўтилгач, ўзгаларнинг қаровига муҳтож бўлган ёлғиз пенсионерлар айниқса оғир аҳволда қолди. Улар дуч келган қийинчиликларни ҳисобга олиб, шу тоифадаги пенсионерларни турар-жой ва коммунал хизматлар учун ҳақ тўлашдан озод этиш тўғрисида қарор қабул қилинди. Улар дори-дармонлар ва энг зарур молларни белгиланган меъёрда бепул олиш ва жамоат транспортида текин юриш ҳуқуқидан фойдаланадиган бўлдилар. Уларга мадад бериш учун республикада махсус ижтимоий ёрдам бўлимлари тузилди. Бу бўлимлар ёлғиз пенсионерлар ва ногиронларнинг уйида ижтимоий-маиший хизмат кўрсатишни уюштирмоқда.

Ўқувчи ёшларни ижтимоий ҳимоялашга, уларга ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда ўқиб, билим олиш учун зарур моддий шароит яратишга доимо эътибор берилмоқда. Олий ўқув юртлари талабаларининг, техникумлар ва ҳунар-техника билим юртлари ўқувчиларининг, аспирантларнинг стипендиялари бир неча марта оширилди.

Ёшларни ижтимоий ҳимоялашнинг бошқа шакллари — овқат нархининг бир қисмини қоплайдиган қўшимча тўловлар, мактаб ошхоналари ва тамадди хоналари қўшимча харажатларининг бир қисмини бюджет маблағлари ҳисобидан қоплаш, хусусий хонадонларда яшаётганлар учун қўшимча тўловлар, жамоат транспортида арзон ҳақ тўлаб юриш ва бошқа енгилликлар жорий этилди. Миллий анъаналарни назарда тутиб, биринчи бор никоҳдан ўтаётган келин-куёвлар учун мебель ва гилам маҳсулотлари сотиб олишнинг имтиёзли тартиби белгиланди.

Кўрилган чора-тадбирлар туфайли иқтисодий ислоҳотларнинг биринчи босқичида аҳолининг энг муҳтож, ижтимоий жиҳатдан ночор табақалари манфаатларини пишиқ-пухта ҳимоя қилиш мумкин бўлди, бу эса аҳолининг муайян бир қисми қашшоқлашувининг олдини олиш, фуқаролар тинчлиги ва аҳиллигини таъминлаш имконини берди.

Ўзбекистонда иқтисодий ислоҳотларнинг биринчи босқичи аҳолини ижтимоий ҳимоялашнинг бутун тизимини аста-секин кучайтириб, уни оқилона йўлга қўйиш нияти билан ўтди, аҳолини ижтимоий ҳимоялашнинг кам самарали шакллари тугатилиб, турлари ўзгартириб борилди, ижтимоий ҳимоя мақсадларида қилинадиган харажатлар бюджет имкониятларига боғлиқ равишда ўтказилди.

Шу билан бирга ижтимоий ҳимоялашнинг мавжуд тизими чуқур таҳлил этилганда унинг камчиликлари, исрофгарчиликка йўл қўйилаётганлиги ва ижтимоий самараси етарли эмаслиги аён бўлиб қолди.

Бундан ташқари, дотациялар, нафақалар ва имтиёзларнинг мавжуд тизими маблағларни ижтимоий ёрдамга чиндан ҳам муҳтож бўлган аҳоли гуруҳларини ижтимоий қўллаб-қувватлаш учун жамлашни, муҳтожлик омилини кўзда тутмас, балки бутун аҳолига мўлжалланган эди. Бошқача айтганда, кам даромадли оилалар ҳам, ўзига тўқ фуқаролар ҳам баб-баравар миқдорда ёрдам олар эди. Бунинг устига кундалик зарур молларнинг асосий турларига белгиланган дотациялар миқдори ҳамда аҳоли турли тоифаларининг шу моллар ва хизматлардан фойдаланишидаги ҳақиқий

ҳолатни ҳисобга олганда, ижтимоий ёрдамга камроқ муҳтож бўлган фуқаролар ундан анча кўп фойдаланаётганлиги маълум бўлиб қолди.

Бутун аҳолини қамраб олишга уринадиган, ҳақиқий ижтимоий самараси паст, текисчилик усулидаги тақсимлаш воситасига эга бўлган жуда бесўнақай тизим вужудга келган эди. Ижтимоий ёрдамнинг бу шакли аниқ ижтимоий таянчга эга эмас ва аҳолининг муайян қатламларини назарда тутмас эди.

Фақат республика бюджети йўли билангина 30 та турли соҳа ва йўналишлар бўйлаб ижтимоий ҳимоя амалга ошириб келинганини, бу эса маблағлар сочилиб кетишига олиб келганини ва ёрдамга кўпроқ муҳтож бўлган, айтиш кам даромадли фуқароларни моддий қўллаб-қувватлаш имконини бермаганлигини кўрсатиб ўтиш зарур.

Аҳолининг кўпчилик қисми онгига сингиб кетган боқимандалик кайфиятини бутунлай ўзгартириш лозим эди, у иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришга жуда халақит берар эди.

Ижтимоий сиёсатни амалга оширишда, ижтимоий ҳимоя воситасини кучайтиришда сифат жиҳатдан янги босқич зарурлиги объектив эҳтиёж бўлиб қолди. Шу муносабат билан ялпи ижтимоий ҳимоялаш тизимидан ишончли ижтимоий кафолатлар ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш тизимига изчиллик билан ўтиш мақсадга мувофиқ деб топилди.

Адолат тамойилларига изчиллик билан риоя этиш қондаси янгиланган ижтимоий сиёсат қўрилишига асос қилиб олинди. Бу қонданинг моҳияти шундан иборатки, давлат томонидан

қўллаб-қувватланишга ҳақиқатан муҳтож бўлган аҳоли табақалари тоифасини белгилашда амал қилиниши лозим бўлган мезонлар ҳам, бу маддани уларга етказиш воситаси бўлган омиллар ҳам аҳолига равшан, жуда содда ва аҳоли наздида адолатли бўлиши лозим. Ижтимоий кафолатлар ва қўллаб-қувватланишга муҳтож бўлган шахсларни аниқлашда, уларга бериладиган ёрдамнинг аниқ тури ва миқдорини белгилашда субъектив нуқтаи назардан иш қилиш имкониятлари истисно этилиши керак. Бутун тизим тенгчилик ва боқимандалик кайфиятини тугатишга қаратилган бўлиши лозим.

Мана шуларнинг ҳаммаси ижтимоий кўмаклашишнинг мавжуд усулларини, уларни пул билан таъминлаш манбаларини тубдан ўзгартиришни талаб қилади.

Ижтимоий ҳимоя аниқ мақсадли ва аҳолининг аниқ табақаларини қамраб оладиган бўлиши керак. Ижтимоий ҳимоя тизимининг энг муҳим хусусияти аҳолининг турли қатламларига қатъий табақалаштирилган тарзда ёндашувдан иборат бўлмоғи лозим. Бу иш ҳақиқатан ҳам давлатнинг моддий ёрдамига муҳтож бўлган жамият аъзоларига йўналтирилган бўлиши, аниқ мақсадни кўзлаб амалга оширилиши керак.

Аҳолининг аниқ табақаларини қамраб олган ёрдам тизимини фақат кам таъминланган ва меҳнатга лаёқатсиз фуқароларга нисбатангина қўлланиш зарур. Бу эса болаларга бериладиган нафақалар ва тўловларнинг мавжуд турлари ҳамда шаклларини бир хил ҳолга келтиришни талаб этади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш, кишиларнинг моддий аҳволини яхшилаш вазифаларини ҳал

^ ^

^ ^

^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^

^ ^

^ ^
^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^
^ ^

^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^

^ ^
^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^

рилган тизим бўлиб қолди. Ҳозирги тизимнинг моҳияти шундан иборатки, мамлакатимизнинг келажаги ҳисобланмиш болалар ва кам даромадли оилалар бу ёрдамдан баҳраманд бўлувчи асосий кишилар бўлиб қолди. Энди ҳамма нафақалар ва моддий ёрдам фақат оила орқали етказиб берилмоқда. Шу тариқа ижтимоий кўмак беришнинг ҳозирги тизимида оила асосий мавқега эга бўлиб қолди. Бундай ёндашув умуминсоний қоидаларга, миллий анъаналарга ва руҳиётга мос келади, фуқаролар жамиятининг ижтимоий ташкилоти тизимида оила эгаллайдиган ўринга мувофиқ келади.

Ижтимоий кўмаклашувнинг янги тизимида фарзанд туғилганида бир йўла бериладиган тўловлар сақлаб қолиниши билан бирга нафақалар ва имтиёзларнинг қуйидаги турлари ҳам мавжуд.

Биринчидан, бола боқувчи оналарга нафақа тўланади. Бунда тўланаётган нафақанинг миқдори кўпайтирилишидан ташқари, унинг муддати ҳам узайтирилади. Мазкур нафақа илгари бир ярим йилгача тўланган бўлса, энди бу муддат икки йилгача узайтирилди. Ишловчи оналар ҳам, ишламайдиган оналар ҳам бу нафақадан баҳраманд бўлмоқдалар. Оналарга нисбатан ижтимоий адолат тикланди ва бу нарса кўпгина оилалар учун муҳим мадад бўлди.

Иккинчидан, ўн олти ёшгача болалари бўлган оилаларга ягона нафақа жорий этилиб, болаларга илгари бериб келинган ҳамма нафақа ва имтиёзлар бекор қилинди. Болаларга бериладиган тўловлар тизими такомиллаштирилди. Болаларга бериладиган йигирмадан зиёд турли нафақалар

ўрнига 1994 йилнинг сентябридан бошлаб барча болали оилалар учун ягона нафақа жорий этилди, унинг миқдори нафақа олувчи оиланинг таркиби билан бевосита боғлиқ қилиб қўйилди. Айни вақтда болалар нафақасининг миқдорлари бугунги ҳақиқий аҳволга мувофиқлаштирилди ва энг кам иш ҳақининг ўзгаришига чамбарчас боғлиқ қилиб қўйилди.

Шуни таъкидлаш зарурки, 16 ёшгача болалари бўлган оилалар учун нафақалар ота-онасининг ва умуман оиланинг даромадлари миқдоридан қатъи назар, барча оилаларга тўлана бошлади. Бошқача айтганда, 16 ёшгача бўлган болалар, турли дастлабки омиллар ва сабаблардан қатъи назар, тўғридан-тўғри давлат ёрдами бериладиган объектга айланиб бормоқда.

Давлат болаларни боқиш ва тарбиялашга қилинадиган сарф-харажатларнинг бир қисмини оилаларга компенсация тарзида бериб турибди, айни вақтда ота-оналарнинг масъулияти кучайтирилди. Бешта ва ундан кўпроқ болали оила учун нафақанинг энг кўп миқдори аввалига энг кам иш ҳақининг ярми миқдорида, ҳозир эса энг кам иш ҳақининг тўла ставкаси даражасида белгилаб қўйилди.

Учинчидан, 1994 йилнинг октябридан давлат кам даромадли оилаларга фаол ёрдам бера бошлади — фармонга биноан айни мана шундай оилаларга моддий ёрдам жорий этилди. Республикада кам даромадли оилаларга нафақа жорий этилиши аслида мисли кўрилмаган иш бўлди.

Ўзбекистонда таркиби ҳар хил оилалар улусининг катталиги бу ҳудуддаги оилалар таркибининг ўзига хос хусусиятидир. Бу ерда битта

тураржой майдонида яқин қариндош бўлган бир неча оила яшайди, уларнинг рўзғори ва оилавий бюджети ҳам битта бўлади.

Мана шундай шароитда оилаларни кам даромадли оилалар тоифасига ўтказиш мезони ва уни чамалаш воситасини танлаб олиш жуда мураккаб бўлди. Даромадларни эълон қилиш каби маълум усуллар Ўзбекистон учун унчалик мақбул бўлиб чиқмади. Оилаларга маълумотномалар асосида махсус идоралар томонидан нафақа берилишидан иборат юзаки йўлдан бориш бундан ҳам хатарлироқ бўлурди. Чунки бунда холисоналикка йўл бермаслик ва адолат мезонларидан чекиниш ҳолатлари муқаррар рўй бериши мумкин эди. Бунинг бир қанча сабаблари бор:

биринчидан, аҳолининг кўпчилиги қишлоқ жойларда яшайди, томорқа хўжалигидан даромад олади, бироқ бу даромадни холисона ҳисобга олиш қийин;

иккинчидан, бу усул одамларни қўшимча даромадларни яширишга ундайди ва боқимандаликни рағбатлантиради. Бизда ҳали уй-рўзғор хўжаликларини ўрганишнинг барча даромад манбаларини ҳисобга оладиган механизми ишлаб чиқилмаган.

Биз бу муаммоларни ҳал этиш калитини ўз тарихимиздан, узоқ ўтмишда шу диёрда мавжуд бўлган, гуллаб-яшнаган қудратли давлатнинг жамиятни ижтимоий ташкил этиш манбаларига муурожаат этиб топдик. Бунда Ўзбекистоннинг туб аҳолиси ҳаётида расм бўлиб келган ўзаро муносабатларнинг азалий анъаналари ҳамда муҳтожларга ёрдам бериш одатлари эътиборга олинди.

Ўрта Осиёда ва, аввало, Ўзбекистонда маҳалла каби ўзини ўзи бошқарувчи ижтимоий ташкилотнинг ноёб шакли азалдан мавжуд бўлган ва шу кунгача ҳам сақланиб қолган. Ўзбеклар учун маҳалла жамоа тушунчасидан кўра кўпроқ маънони билдиради. Маҳалла туфайли туб аҳоли ижтимоий ва иқтисодий хатти-ҳаракати таркиб топиши, ижтимоий қадриятлар ҳурмат қилиниши, ўзаро муносабат одоби тамойилларининг алоҳида қоидалари сақланиб қолди. Бу эса жамият олдидаги мажбурият ва зиммадаги масъулият сўзсиз бажарилишининг кафолатидир. Маҳалла руҳи республикамизда яшовчи ҳар бир киши дилига сингиб кетган.

Айни мана шу руҳнинг мавжудлиги, фуқароларнинг маҳалла шаклидаги ўзини-ўзи бошқариш воситаси орқали одамлар, оилалар ўртасидаги алоқалар пишиқ ва пухта йўлга қўйилганлиги энг муҳтож кишиларга ёрдам беришнинг ижтимоий жиҳатдан адолатли тизимини қайта тиклаш сирларини очиш имконини берди.

Ижтимоий кўмаклашувнинг таъсирчан тизимини ташкил этиш йўллари излаш натижасида биз Ўзбекистонда маҳалла орқали муҳтожларга ёрдам бериш ижтимоий кўмаклашишнинг энг содда, аммо самарали ва очиқ воситасидир, деган фикрга келдик. Маҳаллада турмуш тажрибасидан ақли тўлишган, ҳар бир ишни ўрнига қўя оладиган кишилар яшайди. Халқнинг ўзи сайлайдиган, Қонун асосида ўзини-ўзи бошқариш органи мақомини олган маҳалла оқсоқоллари, уларнинг маслаҳатчилари ва фаоллари маҳаллада яшовчи ҳар бир кишининг моддий ва мулкий аҳволини, ҳар бир оиланинг даромад манбаларини ипидан игнасигача биладилар.

Ижтимоий кўмаклашувнинг янги тизими доирасида кам даромадли оилаларга бериладиган моддий ёрдам одамларга энг яқин турувчи маҳалла аҳолиси йиғинида тайинланадиган бўлди. Ёрдамга муҳтож оилаларни аниқлаш, ҳисобга олиш ва қайд этиш воситасида ёндашув янгилигини алоҳида таъкидлаб ўтмоқ керак. Бу ёндашувга, бир томондан, халқнинг қўшнига ёрдам бериш, унинг аҳволига астойдил ҳамдард бўлишдек асрий анъаналари асос қилиб олинган бўлса, иккинчи томондан, дангасалар ва текинхўрларга нисбатан нафрат ва муросасизлик одати ҳам ўз аксини топган. Натижада давлат хизматчиларининг кўп сонли тўраларча аппаратини вужудга келтирмаган ҳолда биз ялпи ички маҳсулотнинг бир қисмини аҳолининг ўз қарори асосида ҳақиқатан ҳам муҳтож кишилар фойдасига қайта тақсимлаб берапмиз.

Энг муҳими, моддий ёрдам кўрсатишнинг бу усули шундай оила аъзоларининг қадр-қимматини камситишга йўл қўймаслик имконини берди.

Муҳтож оилаларни иқтисодий қўллаб-қувватлаш учун ўзини ўзи бошқариш органларига тайинли ресурслар ажратиб бериш мақсадида маҳаллаларда республика ва маҳаллий бюджет маблағлари, шунингдек корхона ва ташкилотларнинг, тадбиркорлик тузилмалари ва айрим фуқароларнинг ихтиёрий равишда ўтказган маблағлари ҳисобидан махсус жамғармалар ҳосил қилинди. 1994 йилнинг тўртинчи чорагидагина шу мақсадлар учун давлат бюджетидан 360 миллион сўм ажратилди.

Шундай қилиб, Ўзбекистонда халқ анъаналари, ўзимиз ишлаб чиққан илк тамойилларга таяниб,

1994 йилдан эътиборан аҳолининг аниқ тоифаларини ижтимоий ҳимоялашнинг ноёб тизими амалга оширила бошлади. Бу иқтисодий ислохотлар биринчи босқичининг муҳим якунларидан биридир.

Собиқ маъмурий-буйруқбозлик тизими шароитида ходимлар мулкдан, ишлаб чиқариш воситалари ва ўз меҳнати натижаларидан маҳрум бўлган бир пайтда одамларнинг кўпчилиги ўз ғайрат-шижоати ва ижодий имкониятларини тўлатўкис рўёбга чиқариб, самарали меҳнат қилишдан манфаатдор бўладиган ва унумли ишлашга қизиқадиган тизим яратишга эришилмаган эди.

Ҳозир республикамызда рўй бераётган иқтисодий ва ижтимоий жараёнлар инсоннинг турмушга, меҳнат фаолиятига бўлган рағбатини тубдан ўзгартирмоқда. Ҳозирги вақтда аҳолининг энг фаол табақалари шаклланмоқда, уларнинг иқтисодий манфаатлари мол-мулк эгалари ёки шериклари бўлишга интилиш, фойдадан улуш олиш, ишлаб чиқаришни бошқаришда шахсан қатнашиш, ўзи жамғарган сармоядан ўз хоҳишига кўра фойдаланиш имконияти билан бевосита боғлиқдир. Инсон ўзини хўжайин деб ҳис этиши уни меҳнатга рағбатлантирадиган асосий омил бўлиб қолди.

Ҳозирги вақтда меҳнат фаолиятига қизиқишнинг ижобий шакллари ривожланиб, аҳолининг ғайрат-шижоати ва иқтисодий фаоллиги ошиб бораётганлиги иқтисодий ислохотларнинг муваффақиятига умид туғдирмоқда. Меҳнат қилишга рағбатлантирадиган омилларнинг янги тизими шаклланиб, бу нарса одамларнинг иқтисодий майлида ўз ифодасини топмоқда. Моддий манфаат-

лари давлатга қарашли бўлмаган корхоналарда меҳнат қилиш ёки ўз корхонасини очиш истаги билан боғлиқ бўлган фуқаролар сони кўпайиб бормоқда.

Мулкчилик шакллари ўзгартирилиб, кўп укладли иқтисодий шаклланиб бориши билан бирга омма онгининг ҳолатида, меҳнат соҳасидаги қадриятлар ва йўналишларда аста-секин ўзгаришлар рўй бермоқда. Меҳнатга рағбатлантирадиган омиллар ва воситаларнинг янги тузилмаси пайдо бўлмоқда.

Одамларнинг онгида кескин бурилиш рўй бериб, аҳолининг тобора кўпроқ табақалари иқтисодий ислоҳотларни ўтказиш, бозор муносабатларига ўтиш — иқтисодий тангликдан қутулишнинг, қудратли, мустақил давлат қуришнинг бирдан-бир тўғри йўли эканлигини тушуна бошлади.

Бозор муносабатлари вужудга келаётган даврда маориф, соғлиқни сақлаш ҳамда маданият ва санъат соҳалари алоҳида қўллаб-қувватлашга муҳтождир, чунки жамиятдаги маънавий, ахлоқий муҳит, одамларнинг руҳий ва жисмоний ҳолати шу соҳаларнинг нақадар ривожланганлигига боғлиқ бўлади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш соҳасида биринчи босқичда кўрилган чора-тадбирлар иқтисодий муносабатларнинг янги андозасига ўтиш йўлидаги қийинчиликларни бирмунча юмшатди, жадал ўзгариб бораётган иқтисодий вазиятга, янги турмуш шароитлари ва андозаларига тезроқ кўникиш заруратидан келиб чиққан руҳий изтиробни тарқатиб юборишга кўмаклашди.

Иқтисодий ислоҳотларнинг янги босқичига ўтишда аввалги босқичдан чиқарган сабоқлар ва

бой ҳаёт тажрибаси эътиборга олинishi лозим. Асосий сабоқ шундан иборатки, ижтимоий ҳимоя мезонлари ва воситаларини танлашда ижтимоий адолат тамойиллари, ижтимоий кўмаклашувда аҳолининг аниқ табақаларини мўлжаллаб иш тутиш, шу мададнинг имкони борича кўпроқ самарали бўлишига эришиш чоралари тўла-тўқис ҳисобга олинishi лозим. Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш масалалари миллий анъаналар ва урф-одатларга таянган ҳолда бошқа ижтимоий ва иқтисодий соҳаларга доир муаммолар билан узвий равишда боғлаб ҳал этилиши керак.

Давлат аҳолининг муҳтож табақаларини қўллаб-қувватлаш ҳамда ўз кучи ва мулкани гаровга қўйиб, оиласининг фаровонлигини таъминлашга интилувчи ва шунга қодир бўлган бошқа барча кишилар учун тенг шароит ҳамда қулай муҳит яратиш йўли билан ижтимоий барқарорлик ва жамиятдаги иноқликнинг кафили бўлмоғи лозим.

1. 9. ХАЛҚНИНГ МАЪНАВИЙ-РУҲИЙ ТИКЛАНИШИ — ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАРНИНГ ИЖТИМОИЙ НЕГИЗИДИР

Маънавий соҳада ўз ифодасини топган аниқравшан ютуқларни, шубҳасиз, жамиятни янгилаш ва иқтисодиётни ислоҳ қилиш жараёни илк босқичининг жуда катта муваффақияти деб ҳисобламоқ керак. Халқнинг маънавияти ва маданияти, унинг ҳақиқий тарихи ва ўзига хослиги қайта тикланаётганлиги жамиятимизни янгилаш ва тараққий эттириш йўлидан муваффақиятли равишда олға силжитишда ҳал қилув-

чи, таъбир жоиз бўлса, белгиловчи аҳамиятга эгадир.

Халқимиз сарчашмаларининг кўзлари қайтадан очилганлиги, жаҳон маданияти ютуқларига зўр ҳисса қўшган буюк аجدодларимизнинг маданий ва маънавий мероси теранлиги ва чуқурлиги англаб олинганлиги, ҳар бир авлоднинг ўз ўтмишига, олижаноб миллий ва диний анъаналарига ҳурмат билан қараш, уларни асраб-авайлаш руҳида тарбияланаётганлиги, айтиш чоғда ҳозирги замон жаҳон цивилизацияси ва маънавияти қадриятларини ўзлаштириш ва уларга ошно бўлиш зарурлиги равшан англаб етилганлиги — мана шуларнинг ҳаммаси ҳаётбахш бир заминдирки, бизнинг янгилашиш ва халқимизнинг миллий ўзлигини англашини ошириш, аҳолининг сиёсий етуклиги ва фаоллигини кучайтириш борасидаги сиёсатимиз мана шу заминга таянади.

Ҳозир биз демократик адолатпарвар жамият, қудратли иқтисодий салоҳиятга эга бўлган давлат қуриш учун яшаётган ва меҳнат қилаётган бир даврда бозор муносабатларига қандай маънавий-руҳий асосда ўтаётганлигимизга бефарқ қарай олмаймиз. Собиқ социалистик мамлакатлар учун бу нарса айниқса муҳимдир. Уларда бир неча ўн йилликлар даврида сохта ижтимоий тенглик, жамоа руҳияти ва тафаккури қоидалари мафкуравий воситалар билан сингдириб келинган эди. Бозор муносабатларининг қонунлари ва меъёрлари эса анча қатъий ва талабчандир. Кўпчиликнинг фаровонлиги аввало уларнинг ўзига, уларнинг янги шароит ва янги муносабатларга қанчалик тайёрлигига боғлиқ. Ҳар бир кишининг тақдири кўп жиҳатдан унинг касб маҳорати, маънавий

эйтиқоди, жўшқин ўзгариб бораётган янги муҳитга мослаша билиш қобилияти билан белги-ланади.

Бозор муносабатларига ўтиш — ҳаётий етуклик ва сабр-матонатни синовдан ўтказувчи ўзига хос имтиҳондир. Бунда маънавий бўшлиққа ёки кўнглига келган ишни қилаверишга берилишга мутлақо йўл қўйиб бўлмайди. Шу сабабли биз маънавий-руҳий тикланиш ва покланиш муаммо-ларига алоҳида аҳамият беряпмиз. Чинакам ци-вилизациялашган бозор муносабатлари, бозор во-ситалари фақат юксак маънавият негизида, юксак ахлоқилик ва ватанпарварлик негизларида барпо этилиши мумкин. Акс ҳолда бошбошдоқлик ва тартибсизлик ҳукм суради. Афсуски, собиқ Ит-тифоқнинг бир қанча минтақаларида мана шун-дай ҳолат рўй берди. Уларда жинойтлар, по-рахўрлик ва одамларнинг маънавий таназзулга юз тутиши, руҳий инқироз билан қоришиб кетган сохта бозор вужудга келмоқда. Бундай ҳолатга асло йўл қўйиб бўлмайди. Бу масалада "капи-талнинг дастлабки жамғарилиши" деб аталган классик назария талаблари шуни тақозо этади, деган важларни рўкач қилиш мутлақо мумкин эмас.

Биз бу иллатларни деб мустақиллик ва су-веренитетга интилган эмасмиз. Мана шуларни деб туб ислоҳотлар йўлига кирган эмасмиз.

Хўш, ислоҳотларнинг биринчи босқичида бош-дан кечирилган ва қилинган ишлардан қандай муҳим ва зарур маънавий сабоқлар олдик?

Биринчидан, биз танлаб олган ўз янгиланиш ва тараққиёт йўлимиз ҳамда андозамиз тўғрилигини ҳаётнинг ўзи яққол тасдиқлади, ис-

лоҳотларни амалга ошириш соҳасидаги чора-тадбирларимиз одамларнинг манфаатларига мос бўлиб тушаётганлигини исботлади.

Иккинчидан, давлат мустақиллиги ва унинг иқтисодиёти ғойибдан келмай, унга эришиш учун халқнинг тинчлиги, осойишталиги ва бирдамлиги зарур, бир ёқадан бош чиқариб, ташаббус билан меҳнат қилиши зарур. Тинчлик, барқарорлик, миллий аҳиллик, қайси миллатга мансублигидан, насл-насаби ва динидан қатъи назар, барча кишилар қалбини диёримиз билан фахрланиш туйғуларига тўлдирмоқда.

Учинчидан, ижтимоий бозор иқтисодиёти шарқона, исломий турмуш фалсафасининг юксак ғояларига, халқимизнинг тарихий тажрибаси ва ақл-заковатига мос бўлиб тушмоқда.

Тўртинчидан, халқимиз ўз тақдирининг ҳақиқий соҳибидир, унинг донолиги ва аҳиллиги — барқарорлик ва яхшиликка элтувчи ўзгаришларнинг кафолатидир.

Бешинчидан, биз учун энг муҳими шуки, одамларнинг дунёқарашида сифат ўзгаришлари рўй бермоқда, бу ўзгаришлар ҳозирги замон воқелиги талабларига монанд келади, қадриятларга муносабат, ҳаётий мақсадлар ўзгармоқда. Мана шуларнинг ҳаммаси ислоҳотлар биринчи босқичининг алоҳида ажралиб турадиган белгисидир.

Олтинчидан, жамиятимизни ислоҳ қилиш ва янгилаш бошланганлиги туфайли халқимизнинг, миллатимизнинг маънавияти, ахлоқи ва маданияти соҳаларида кенг имкониятлар юзага келмоқда, халқ руҳиятининг бениҳоя мустаҳкамлиги исботланмоқда.

Ўзбекистон халқларининг бой маънавий маданиятига, унинг ноёб тарихий ўтмишига, бебаҳо

фалсафий ва маънавий меросига таяниб, турли маданиятларнинг баҳамжиҳатлиги, алоқаси ва бир-биридан ўзаро баҳраманд бўлиши имкониятларини очдик.

Бағри кенглик ва анъаналар — цивилизациялашган бозор муносабатларини бунёд этиш, илм-фан ва технологияларни ривожлантириш, умуман фан-техника тараққиётини равнақ топтириш жараёнини энг мақбул йўлга сола оладиган омилларнинг таркибий қисмларидир. Ўз истиқлол ва тараққиёт йўлимизнинг моҳияти ва хусусиятлари ана шулардан иборат.

Биз ислохотларга киришганимизда асос қилиб олган қонданинг тўғрилиги ҳозир ғоят ишонарли тарзда тасдиқланди. Бозор муносабатларига ўтиш пайтида объектив шароитни — халқнинг турмуш тарзи, аҳвол-руҳияси, анъаналари, маданиятини эътиборга олмасдан бўлмайди.

Халқимизнинг руҳияти — иқтисодиёт, давлат ва жамиятни бозор муносабатлари асосида қайта қуришнинг энг муҳим таянчидир. Маънавий мустақиллик ва ўзига беклик, эзгулик, қалб саҳийлиги ва бағри кенглик халқимизга хос хусусиятдир. Бу гўзал фазилатлар янги иқтисодий ва турмуш шароитларида синовдан ўтди. Халқимизнинг энг яхши хислатлари, ўз ерига, юртига меҳр-муҳаббати, ватанпарварлиги маънавий бирликни мустаҳкамлайди.

Она заминимиз — бойлигимизнинг, мустақиллигимизнинг ва гўзал келажакка ишончимизнинг асосий манбаидир. Буюк аجدодларимизнинг руҳи нурафшон қилиб турган, бизга илҳом бераётган ва эғнимизни бут, қорнимизни тўқ қилаётган шу муқаддас заминга муҳаббат бамисоли битмас-туганмас чашмадек қайнаб турибди. Инсон бутун вужуди билан шу юртга таъзим

қилади. Шодиёна дамларда, мусибатли онларда ҳам биз ундан мадад оламиз, у бизга янгидан куч беради, янги умидлар бағишлайди. Улкан маданий мерос маскани бўлган заминимизда кўпдан-кўп мустақил цивилизациялар ўз қадр-иятларини авлоддан авлодга ўтказиб, замонларнинг чамбарчас алоқасини, маънавий ва маданий қадр-иятлар давомийлигини вужудга келтиради.

Ҳатто ишлаб чиқарувчи кучлар ривожининг ҳозирги замон имконияти даражасида ҳам бу диёр ҳаммани, ҳозиргидан кўра икки-уч ҳисса кўпроқ кишини боқа олади. Буни турли миллат ва этноқодга мансуб барча кишилар тушуниб олдилар. Бунинг учун тинчлик ва барқарорлик керак.

Биз, озод Ўзбекистон фуқаролари учун мустақилликнинг муқаддас рамзлари — Давлат Герби, Давлат Байроғи, Давлат Мадҳияси азиздир. Улар маънавиятнинг энг муҳим тимсоллари ҳамдир. Улар она-Ватан — Ўзбекистон Республикасига ифтихор ва чексиз ҳурмат туйғусини тарбиялайди. Бизнинг байроғимиз Бирлашган Миллатлар Ташкилотида қатнашувчи бошқа мамлакатларнинг байроқлари қаторида мағрур ҳилпираб, ташқи муносабатларда тенг ҳуқуқлилик ва очиқликнинг рамзи бўлиб турибди.

Давлат мукофотлари, орденлар ва медаллар, фахрий унвонлар таъсис этилганлиги жуда катта ахлоқий, тарбиявий аҳамиятга эгадир. Мустақиллик кашшофлари, Ватан йўлида жасорат кўрсатган фуқаролар шу мукофотларга сазовор бўлишди. Ўзбекистонда одамлар жипслиги, мустаҳкам тинчлик, барқарорлик ва миллатлараро тотувликнинг асосий сабаби ватанпарварликдадир.

Шу юксак туйғуни эҳтиёт қилиб асраш ва янада ривожлантириш, фарзандларимизни эркин

ва демократик Ўзбекистонга муносиб кишилар қилиб тарбиялаш маънавият соҳасидаги ишимизнинг асосий йўналиши бўлиб қолмоғи лозим.

Халқ жамиятдаги барқарорликнинг оила ва маҳалла каби ишончли анъанавий воситалари соҳибидир. Айни оила ва маҳалла руҳиётимиз мустақамлигининг таянчидир. Оила ва маҳалла ҳозирги ўтиш давридаги кўпгина муаммоларни ҳал этишда, азалий яхши одатлар билан фойдали янгиликларни бирга қўшишда аҳолига ёрдам бермоқда.

Пок ва софдил шахсни тарбиялашда, она тилини қайта тиклашда ҳеч ким ва ҳеч нарса оила билан тенглаша олмайди. Биз халқнинг, айниқса ёшларнинг маънавий-руҳий жиҳатдан қайта қад ростлашининг жўшқин ўчоғи бўлган энг олижаноб маънодаги маҳалла, қўни-қўшничилик, ўзаро ёрдамлашувнинг аҳамиятини кўпроқ қадрлай бошладик. Республика "Маҳалла" жамғармасининг яхши ва гўзал халқ байрамларини, анъаналар ва урф-одатларни, маданиятни қайта тиклаш, энг муҳтож оилаларга амалий ёрдам бериш, ёшларни инсонпарварлик ва саховат руҳида тарбиялаш соҳасидаги фаолияти Ўзбекистон аҳолиси ва жамоатчилиги томонидан жуда кенг миқёсда қўллаб-қувватланмоқда.

Аҳоли кенг табақаларининг саховати, дилдан чиқариб қилинадиган хайр-эҳсонни ёлғиз ва ночор қарияларга, ҳақиқатан ҳам муҳтож бўлган кўп болали оилаларга, ногиронларга, ўқувчилар ва талабаларга ёрдам бўлди ва бундан буён ҳам ёрдам бўлаверади. Гўзаллик байрами — "Наврўз" Ўзбекистоннинг бутун аҳолисига шодлик ва қувонч улашмоқда. Биз Иккинчи жаҳон урушида фашизмга ва нацизмга қарши курашганларнинг

муқаддас хотирасини ардоқлаб келяпмиз. Ғалаба байрамига зўр эътиқод билан қараяпмиз. Ватан бахт-саодати йўлидаги жангларда фидокорлик кўрсатган ва меҳнат қилган фахрийларга ҳурмату эҳтиром кўрсатаяпмиз. Ота-оналар, кексаларга чуқур эҳтиром билан таъзим бажо этамиз.

Умумбашарий ва миллатлараро дўстлик кун сайин мустаҳкамланмоқда. Биз давлат миқёсида ўтказаётган тadbирлар, буюк олимлар, саркардалар, шоир ва ёзувчиларнинг хотира кунлари байрами умумхалқ шодиёнасига айланиб кетмоқда, одамларнинг кайфиятини кўтармоқда, улар манфаатларини давлат манфаатларига яқинлаштирмоқда. Бизнинг мақсадимиз битта — Ўзбекистон Республикасида истиқомат қилувчи барча миллатлар ва динларга мансуб кишиларнинг тинчлиги ва равнақини таъминлашдир.

Ҳукуматга қарашли бўлмаган жамоат фондларининг ёш авлод, болалар ва оналар соғлиғини мустаҳкамлаш, кенг маънодаги она-табиат ва экологияни мусалффо сақлаш соҳасидаги фойдали ва йирик ташаббуслари юксак маънавиятнинг ёрқин нишонлари бўлди.

Ёш авлоднинг инсоният даҳолари бўлган буюк аجدодларимизга муносиб бўлиш йўлида тобора кучайиб бораётган интилишини ҳам янгилашнинг салмоқли якуни сифатида алоҳида таъкидлаб ўтмоқ керак. Давлат ва жамиятнинг ёш авлод жисмоний ва маънавий жиҳатдан соғлом бўлишига эътибори ошганлиги ислоҳотларнинг шарофатидир.

Ўзбекистон аҳолиси ўзининг ислоҳотчи давлатига зўр ишонч билан қарамоқда. Бизда ислоҳотларнинг ҳар бир янги қадами, ҳар бир янги қонун лойиҳаси ва ҳукумат қарори инсонийлик,

одамларга фойдалилик нуқтаи назаридан идрок этилмоқда. Тараққиёт учун одатий бўлмаса ҳам зарурий бўлган нарсаларга республикамиз аҳолиси ишонч билан, онгли равишда ёндашмоқда.

Мамлакат ҳаётининг барча соҳаларини ислоҳ қилиш билан халқнинг маънавияти ва руҳиятини янгилашнинг бирлиги қондаси ўзининг ҳаётийлигини тўла-тўқис исботлади. Биз Шарқ цивилизацияси ва маданиятига мансублигимиз билан фахрланамиз. Шарқ цивилизацияси ва маданияти эса доимо халқни бўлғуси ўзгаришларга маънавий ва руҳий жиҳатдан тайёрлашга интилиб келган.

Фақат маънавий соғлом, кучли жамиятгина ислоҳотларга тайёр бўлиши мумкин. Халқимиз ўтиш даврининг қийинчиликларини муносиб равишда уддаламоқда. Ўзбекистон аҳолиси, барча фуқароларининг битмас-туганмас маънавий ва ахлоқий улуғворлигини бутун дунё кўриб турибди. Шунинг учун ҳам хорижликлар бизга тенглик назари билан қараб ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилишга тайёр эканликларини билдирмоқдалар.

Бозор иқтисодиёти эзгу маънавий мақсадларни кўзлайдими? Ҳозир мана шу муҳим масалага тўла асос билан ижобий жавоб берса бўлади. Тобора кўпроқ кишиларимиз фойдали тадбиркорлик соҳасида ташаббус, омилкорлик, маҳорат кўрсатмоқдалар. Тобора кўпроқ ёшлар мусобақа ва рақобатга асосланган эркин меҳнатда муваффақиятга эришиш учун зарур бўлган иқтисодий билимларни ва ишлаб чиқариш маҳоратини эгаллаб олишга интиломоқдалар. Мамлакатимиз тадбиркорлари фойда олишга интилибгина қолмай, аини вақтда халқаро иқтисодий алоқаларда

Ўзбекистоннинг обрў-эйтиборини янада баланд кўтаришга ҳам ҳаракат қилмоқдалар.

Мулкдорлик ҳуқуқи ва тадбиркорлик туйғуси мамлакат аҳолиси орасида тобора кенг ва чуқур ёйилмоқда, одамлар руҳияти ва феъл-атворида катта ўзгаришларга сабаб бўлмоқда. Тайёрга айёрлик ва ялқовлик майллари дарров бўлмасда, баъзан қийинчилик билан бўлса-да, барҳам топмоқда. Ўқимишлилик тушунчаси янги маъно касб этмоқда.

Иқтисодий жиҳатдан эркин меҳнатни тиклаш турмушимизда аста-секин қайтадан қарор топаётган ахлоқий ҳолатдир. Аввало, ишбилармонлар, ўз истеъдоди билан тобора қадр-қиммати ошиб бораётган кишилар бу ҳолатни қайта тикламоқдалар. Бозор иқтисодиётига ўтиш босқичида ўғирлик, порахўрлик, муттаҳамлик ва бошқа ғайриахлоқий кирдикорлар билан боғлиқ бўлган турли муаммолар келиб чиқиши мумкинлиги равшан. Аммо бу иллатлар айрим кишиларнинг маънавий қашшоқлиги, жамият тақдирига бефарқлиги оқибатидир.

Биз ўзбек тилининг халқ ва давлат турмушидаги асосий аҳамияти ва ўрнини қайта тикладик, аммо Ўзбекистонда истиқомат қилувчи барча миллатларнинг тилларига ҳам ҳурмат билан қараймиз. Шу тариқа миллатнинг қадр-қиммати, мустақил давлатимизнинг қадр-қиммати қайта тикланди ва мустаҳкамланди. Ахборот технологиялари асри бўлиб қоладиган XXI асрга мамлакатимиз фан, техника, иқтисодиёт соҳаларида ҳам, маориф, маданият, очиқ инсоний ўзаро алоқалар соҳасида ҳам ҳар томонлама мулоқотларни жуда фаол ривожлантириш учун яхши негизларга эга бўлган ҳолда киради.

Ўзбек халқининг бутун маданий дунёда маълум ва машҳур бўлган Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Имом ал-Бухорий, ат-Термизий, Баҳоуддин Нақшбанд, Хожа Аҳмад Яссавий каби буюк аждодлари ижодий мероси ва ҳаёти жасоратини ҳурмат билан эсга олиш жамият турмушидаги одат ва миллий шон-шараф манбаи бўлиб қолди. Уларнинг шарафига маҳобатли ҳайкаллар қўйилди, саройлар, мадрасалар ва мақбаралар қайта тикланди, кўпгина шаҳарлар ва манзилгоҳлардаги майдонлар ҳамда кўчаларга уларнинг ёмлари берилди. Қадимий шаҳарларимиз яна жаҳон маданияти марказлари сифатида аҳамиятга эга бўлиб қолди, бу жойларда Шарқ ва Ғарбнинг атоқли олимлари иштирокида йирик илмий анжуманлар ва машваратлар ўтказилмоқда.

Биз тарихимиз, маданиятимизни ўзимиз учун ва бутун дунё учун ҳам қайта тикляймиз. Бу якунни буюк ютуқ деб дадил айтиш мумкин.

Мамлакатимиз давлат мустақиллиги билан тараққиёт ва демократияга содиқлигини мустаҳкам уйғунлаштириши туфайли дунё маданиятида катта обрў қозонмоқда. ЮНЕСКОнинг қарорига биноан Парижда буюк фалакиёт олими ва давлат арбоби Муҳаммад Тарағай Улуғбекнинг 600 йиллик юбилеи байрам қилинганлиги халқимизнинг инсоният цивилизациясига қўшган ҳиссасининг эътирофи этилиши бўлди.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон олдида турган вазифаларни ҳамда уни ривожлантириш истиқболларини ҳисобга олиб, "Маънавият ва маърифат" жамоат Марказини тузиш тўғрисида қарор қабул қилинганлиги эътиборга лойиқ. Ҳамма жойда унинг бўлимлари иш бошлаб юборди; тобора

кўпроқ маҳаллалар, меҳнат жамоалари, ўқув юртлири, шаҳар ва қишлоқларнинг аҳолисини маънавий-маърифий ишга жалб этилмоқда. Китоб нашр қилиш ва оммавий ахборот воситалари сақлаб қолинди ҳамда давлат томонидан қўллаб-қувватлаб турилибди. "Тафаккур" ойномасининг дастлабки, қизиқарли сонлари ўқувчилар қўлига этиб борди.

Илғор зиёлилар, олимлар, ёзувчилар, санъат ва маданият арбоблари, руҳонийлар ислоҳ қилиш сиёсатини астойдил ёқлаб чиқмоқдалар. Шу боисдан ҳам бизнинг маънавий ҳамда ақлий имкониятларимиз беқиёс мустаҳкамланди. Мамлакатда умуммиллий ақлий ва маданий макон вужудга келтирилмоқда. У қудратли жозиба кучига эга бўлиб, юртимизда яшаётган, янги уйимизни барпо этаётган барча кишиларни ирқи, миллати, диний этиқоди ва сиёсий қарашларидан қатъи назар, инсонпарварлиги ва улугворлиги, неқбинлиги ва ишонч-этиқоди билан ўзига мафтун қилмоқда.

Ўзбек халқининг миллий тотувлиги 130 дан ортиқ миллатни ўз қадрдонларидек бағрига олган юртимизда миллатлараро тотувликнинг энг муҳим шартидир. Мамлакатимиздаги мустақиллик, тинчлик ва барқарорлик фақат ўзбек халқи учунгина эмас, балки шу билан бир қаторда ўлкамизда яшовчи бошқа барча миллатларнинг вакиллари учун ҳам бебаҳо бойлик ҳисобланади. Тобора кўплаб кишилар ўз она тилида маълумот олиш, фарзандларини миллий руҳда тарбиялаш имкониятига эга бўлмоқдалар. Миллий маданият марказлари ҳам маданий ва маънавий уйғониш борасида фойдали иш қилмоқдалар. Айни маҳалда улар Ўзбекистонга нисбатан умумхалқ

ватанпарварлик муносабатида бўлишнинг мустақамланишига кўмаклашмоқдалар.

Ҳуқуқ ва иқтисодиёт барча учун тенг имкониятлар яратмоқда. Инсонийлик, яхшилик, меҳр-шафқатли ва ўзаро муносабатларда сабр-тоқатли бўлиш, азалдан ҳаммага маълум "ўзбекчилик"—ўзбекларнинг бир-бирларига ҳурматда бўлиши ва ҳамдардлиги эса инсонийлик ҳамда ишонч муҳитини вужудга келтирмоқда.

Умумбашарий қадриятларга интилиш билан бир қаторда, ҳаётимизда шарқ фалсафаси муносиб ўрин эгалламоқда. Биз мусулмончиликнинг улуғ маданий қадриятлари ҳуқуқини қайта тикладик. Бинобарин, қалбимиз бу бебаҳо хазинани чуқурроқ идрок қила боргани сайин, халқнинг ҳаёти маънавий жиҳатдан бойроқ ва ахлоқий жиҳатдан покизароқ бўла боради.

Ота-боболаримиз эътиқод қилиб келган ислом динининг инсон ва унинг оиласи ҳаётидаги, адаб-ахлоқ ва хайр-саховат ишидаги аҳамиятини юқори кўтариш давлатимизнинг дунёвий йўлдан ривожланиши ҳамда виждон эркинлиги билан уйғун тарзда қўшилиб кетмоқда.

Ўзбекистонда бутун жамият давлат мустақиллиги ва иқтисодий равнаққа эришишнинг олий мақсадлари теварагида маҳкам жипслашди. Бизда инсон манфаатларига хизмат қилувчи тинчлик ва тотувлик, барқарорлик ва яратувчилик ҳукм сурмоқда. Аҳолининг маънавий ва маданий талаблари, билим олишга, иқтисодиёт асосларини тушуниб етишга бўлган эҳтиёжи бениҳоя ошди. Халқ ўзининг маънавий эркинлигини, эътиқоди ва ғурурини ҳимоя қила олди, порлоқ келажак йўлида янада улкан ишлар қилишга қодир бўлиб қолди.

Яратувчиликнинг биринчи босқичи давомида бир қанча истиқболли шарт-шароитлар вужудга келтирилдики, улар ислоҳотларнинг янги босқичида мазмун жиҳатдан ўзини янада кўпроқ намоён қилмоғи лозим бўлади. Ҳозир таркиб топаётган умумхалқ миллий мустақиллик мафкурасини шундай кенг кўламли ҳодисалар жумласига киритмоқ лозим. Ҳеч қандай мафкура давлат мафкураси даражасига кўтарилмаслиги керак — биз ўзимиз учун шундай хулоса чиқариб олдик.

Халқимизнинг асрлар оша яшаб келган анъаналари, урф-одатлари, тили ва руҳи негизига қурилган миллий мустақиллик мафкураси умуминсоний қадриятлар билан маҳкам уйғунлашган ҳолда келажакка ишонч туйғусини одамлар қалби ва онгига етказиши, уларни Ватанга муҳаббат, инсонпарварлик руҳида тарбиялаши, ҳалолликни, мардлик ва сабр-бардошлиликни, адолат туйғусини, билим ва маърифатга интилишни тарбиялаш йўлида хизмат қилмоғи лозим. У давлат фуқароларининг буюк мақсад йўлида маънавий яқинлашувига кўмаклашмоғи керак.

Янги мафкуранинг асл маъноси эскича ақидалардан холи бўлган, мустақил ва янгича фикрловчи кишиларни тарбиялашдан иборатдир.

Жамият ислоҳотларнинг биринчи босқичидан цивилизациялашган, инсон сари йўналтирилган бозор иқтисодиётини маънавият, ахлоқийлик ва маданиятнинг мустақкам пойдеворига қуриш зарур деган хулоса чиқарди. Булар — Ўзбекистонда тинчлик, барқарорлик ва миллатлараро тотувликнинг ҳаётбахш манбаларидир. Улар энг катта бойлигимиз ҳисобланади. Биз уларни асраб-авай-

лаш, кўпайтириш, ана шу маънавий хазинадан мумкин қадар кўпроқ одамларни баҳраманд этиш нечоғли муҳим эканлигини яхши англаб етдик.

Файласуфлардан бири, маънавият — инсонийликка олиб борадиган йўлдир, деган экан. Бинобарин, мустақил Ўзбекистон бугунги кунда ўз келажагига худди шу йўлдан, эзгулик ва инсонийлик йўлидан одим ташламоқда.

1. 10. ИҚТИСОДИЙ ВА ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ БАРҚАРОРЛИКНИНГ ТАЪМИНЛАНИШИ — ИСЛОҲОТЛАР БИРИНЧИ БОСҚИЧНИНГ ЭНГ АСОСИЙ ЯКУНИ

Ислоҳотлар йўлининг изчиллик билан амалга оширилиши иқтисодиётни қайта қуриш, уни эркинлаштириш ва жаҳон ҳамжамияти учун очиш соҳасида сезиларли натижалар берди. Хўжалик юритишнинг бозор механизмига ўтиш учун чинакам шарт-шароит яратилди.

Ислоҳотлар йўлидан аниқ мақсадни кўзлаб ва босқичма-босқич илгарилаб бориш кўп укладли иқтисодиёт негизларини, бозор инфраструктураси ҳамда валюта бозорини, шунингдек ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантиришнинг бошқа энг муҳим жиҳатларини таркиб топтириш имконини берди. Бу эса, шакшубҳасиз, ислоҳотлар биринчи босқичининг энг муҳим якунидир. Бироқ бугина эмас.

Ислоҳ қилишнинг биринчи босқичи мақсадларини белгилаш чоғида иқтисодий тангликка барҳам бериш, иқтисодий ва молиявий барқарорликка эришиш вазифалари устувор йўналишлар жумласига киритилган эди. Биз бугунги кунда бу вазифа умуман муваффақиятли

ҳал этилди, деб айтишга ҳақлимиз. Иқтисодиётдаги кучайиб бораётган пасайишни, етакчи, таркибий жиҳатдан ҳал қилувчи тармоқларда ишлаб чиқариш ҳажмининг камайишини тўхтатиб қолишга эришилди. Бюджетни ва пул муомаласини барқарорлаштиришга, пулнинг қадрсизланиши даражасини анча қисқартириш, аҳоли турмуш даражаси кескин пасайишининг олдини олишга муваффақ бўлинди.

Шуни рўй-рост айтиш керак — мустақилликни қўлга киритган Ўзбекистоннинг, республика аҳолисининг зиммасига 1991 йил охирлари ва 1992 йилда оғир ва жиддий синовлар тушди. Биз сиёсий ва давлат етуклиги, ўз тақдиримизни ўзимиз мустақил равишда ҳал қилиш қобилиятига эгалгимиз, ўз мустақиллигимизни, ўз озодлигимизни ҳимоя қила олиш лаёқатига эгалгимиз бўйича имтиҳондан ўтдик.

СССР парчаланиб кетиши, анъанавий хўжалик алоқаларининг бузилиши билан республика молиявий ва стратегик жиҳатдан муҳим хом ашё ресурсларининг ниҳоятда тақчиллиги исканжасида қолди. Бошқа минтақалар ва мамлакатлардан маҳсулот етказиб берилишига боғланиб қолган йирик корхоналаримиз тўхтаб қолиш арафасида турарди. Аҳолининг моддий аҳволи энг паст даражадалиги, озиқ-овқат маҳсулотлари, доридармонларнинг энг муҳим турларини четдан олиб келишга ортиқ даражада боғлиқ бўлиб қолинганлиги, структуравий ва нарх белгилаш соҳаларида чуқур номуносибликларнинг мавжудлиги аҳволни яна ҳам мушкуллаштирганди.

Биз иқтисодий ислоҳотлар ўтказиш соҳасида ўз стратегиямизни ишлаб чиқиб, уни амалга оширишга киришар эканмиз, Ўзбекистон даст-

лабки босқичда ҳам, Россия, Украина, Белорусга нисбатан ғоятда ноқулай шароитда эканлигини холисона баҳолай олдик. Болтиқ бўйи мамлакатлари ҳақида эса гапирмаса ҳам бўларди. Аммо бундай аҳвол бизнинг иқтисодий ислоҳотларни муваффақиятли амалга оширишга бўлган ишончимизни сўндира олмади. Аксинча, бутун кучгайратимизни ва ички резервларимизни сафарбар қилишимизни талаб этди, ўткир ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ҳал этишнинг энг қулай йўлларини излашга мажбур қилди.

Эндиликда ҳар бир мамлакат ўзи ишлаб чиққан ислоҳотлар стратегиясининг, уни амалга ошириш тамойилларининг тўғрилигини, ислоҳотларни амалга ошириш қандай бораётганини баҳолашига имкон берадиган етарлича вақт ўтди.

Бир қарашда бунда кескин тафовутлар бўлиши мумкин эмасдек туюлади. МДҲ га кирган барча мамлакатлар бошқарувнинг маъмурий-буйруқбозлик тамойилларига эга марказлаштирилган режа тизимидан бозор иқтисодиётига олиб борадиган йўлни босиб ўтишлари керак. Барча мамлакатларда бозор муносабатларини шакллантиришга қаратилган қонунлар қабул қилинди, тегишли суратда ташкилий тузилмалар вужудга келтирилди, иқтисодий бошқарувнинг бозор муассасалари ташкил қилинди, давлат мулкани хусусийлаштириш жараёни амалга оширилди. Бироқ ислоҳотнинг биринчи босқичи натижалари турлича бўлди.

Бунинг сабаби нимада?

Авваламбор ислоҳ қилиш йўлларини, тамойилларини танлашда. МДҲ га кирган кўпгина мамлакатлар халқаро иқтисодий ва молиявий

ташкилотларнинг берган тавсияларига амал қилиб, бозор йўлига ўтиш соҳасидаги ўз иқтисодий сиёсатининг марказига нархларни ва ташқи савдони тезроқ эркинлаштириш масалаларини қўйдилар.

Пулнинг қадрсизланишидан иборат тобора кучайиб бораётган муаммони ҳал қилишни эса амалда анчайин қаттиққўл пул-молия сиёсатини ўтказиш билан боғлиқ деб билдилар. Яъни макроиқтисодий бошқарувнинг соф монетар усулларини ўзларига асосий дастак қилиб олдилар. Бу усуллар яхши маълум — банклараро валюта савдо-сотигида Марказий банкларнинг валюта ташлашини кучайтириш эвазига бюджетдаги етишмовчиликни камайтириш, кредитга пул чиқаришни қисқартириб, миллий валютанинг амал қилишини барқарорлаштиришдан иборат. Бюджетдаги етишмовчиликни ўзига мақбул даражада сақлаб туриш учун давлат харажатларини тушаётган даромадларга мувофиқ ҳолга келтириш мақсадида уларни давлат фойдасига жиловлаб туриш сиёсати мунтазам равишда олиб борилади.

Бунда ривожланган мамлакатларда яхши сигналган монетар сиёсат усуллари МДҲ мамлакатлари иқтисодиётида ҳам улардаги каби натижа беришига умид боғладилар. Бу ўринда ривожланган мамлакатларда монетар сиёсатни етарли даражада самарали қиладиган бозор иқтисодиёти тартиблари ҳали ўзларида амалда йўқлиги эътиборга олинмади.

Шундан келиб чиққан ҳолда пулнинг қадрсизланиши даражасини 1—3 фоизга қадар пасайтириш, бюджетдаги етишмовчиликни кескин қисқартиришни кўзда тутувчи макроиқтисодиётни

барқарорлаштиришдан иборат баландпарвоз дастурлар ишлаб чиқилди. Чунончи, Россияда 1994 йил охирига келиб пулнинг қадрсизланиши кескин кучайди ва ойига 16 фоиздан ошди, бюджетдаги етишмовчилик ялпи ички маҳсулотга нисбатан 13 фоизни ташкил қилди, рублнинг қиймати тез тушиб бормоқда. Қирғизистонда саноат, қишлоқ хўжалиги, кишиларнинг моддий фаровонлиги ўз валютасини барқарорлаштириш йўлида қурбон қилинди. Айтилганларнинг ҳаммаси қўйилган мақсадларга эришилмаганлигидан яққол далолат бериб турибди.

МДҲ га кирган қатор мамлакатларнинг тажрибаси ислоҳ қилишнинг илк босқичида қаттиққўллик билан ўтказилган пул-кредит сиёсати ўз ҳолича фақат биргина самарага олиб келиши — ишлаб чиқариш кескин пасайиб кетиши мумкинлигини кўрсатди.

Ишлаб чиқариш ҳажмларининг камайишини, айниқса, саноатнинг асосий тармоқларида бу катта миқдорни ташкил қилишини МДҲ мамлакатлари халқ хўжалигидаги тангликнинг умумий, бизнинг назаримизда, энг хатарли кўриниши дейиш мумкин. Чунончи, Россияда сўнгги уч йил мобайнида ялпи ички маҳсулот 39 фоизга қисқарган. Украинада — 40, Қозоғистонда — 43, Қирғизистонда — 48 фоизга камайган. Саноат ишлаб чиқариши ҳажми тегишли равишда Россияда — 44, Украинада — 38, Қозоғистонда — 48 ва Қирғизистонда 58 фоиз камайиб кетди. Иқтисодий ўсишнинг негизини ташкил қилувчи фан билан боғлиқ тармоқларда айниқса оғир аҳвол юзага келди. Истеъмол молларини саноат йўли билан ишлаб чиқариш кескин қисқарди. Бу мамлакатларда саноатнинг издан чиқиш тенденцияси

кўзга ташланмоқда. Қишлоқ хўжалиги, капитал қурилиш ҳам жуда тез суръатлар билан пасайиб кетмоқда.

Шундай қилиб, ушбу мамлакатлар аҳолиси турмушини таъминлашнинг моддий, ижтимоий ва маънавий негизларининг бузилиш жараёни сезиларли даражада тезлашди. Улардан кўплари ўзида ҳатто оддий такрор ишлаб чиқаришни ҳам таъминлашга қодир эмас, бу ҳол иқтисодийнинг амал қилишида умумий самарадорликнинг пасайишига, кўпгина корхоналарнинг тўхтаб қолишига, ишсизликнинг ўсишига сабаб бўлмоқда. Меҳнат омилларигагина эмас, балки одамлар ўртасидаги муносабатларнинг анъанавий тизими ҳам путур етиб, шакли ўзгармоқда.

Бугунги кунда танглик чуқурлашиб бораётганлигининг кўпгина сабаблари айтилмоқда. Улардан энг муҳимлари қуйидагилардир.

Биринчидан, ана шу ислохотларнинг меъморлари ҳисобланганларнинг ўзлари эътироф этишларича, буларнинг барчаси бозорга ўтишга етарли даражада тайёргарлик кўрилмаганлигининг оқибати, халқаро экспертларнинг тавсиясига учиб, давлат монополиясидаги иқтисодийда нархлар қўққисдан ва пухта ўйланмасдан, путурдан кетказадиган даражада эркинлаштирилганлигининг натижасидир.

Бундай эркинлаштириш иқтисодийни ислох қилишдаги бошқа йўналишлардан — иқтисод таркибидаги ўзгаришлардан, институционал қайта тузишлардан, хусусийлаштириш жараёнларидан, энг асосийси эса аҳолини ижтимоий ҳимоялашнинг таъсирчан воситаларидан узилган ҳолда амалга оширилди.

Иккинчидан, макроиқтисодиётда амалга оширилган монетар сиёсат уни кичик доирада амалга оширишнинг айнан бир хил воситаларига эга эмасди. Шу боисдан таклифни кенгайтириш ўрнига, талабни чеклашга кўпроқ эътибор берилди. Натижада, қарзни тўламаслик ҳоллари кўпайди ва ишлаб чиқариш кескин даражада пасайиб кетди. Бунда фақат пулнинг қадрсизланишини камайтириш иқтисодиётни соғломлаштириш аломати бўла олмаслигини назардан қочириб қўйилди.

Учинчидан, ижтимоий ишлаб чиқаришнинг пасайиши узоққа чўзилганлиги ва тобора кучайганлигининг бош сабаби, қайта қуриш раҳбарларининг ўзлари эътироф қилишларича, иқтисодий жараёнларга давлатнинг таъсири бўшаштириб юборилганлигида, ҳамма даражаларда ва ҳўжалик фаолиятининг барча соҳаларида давлат ва меҳнат интизомининг ҳаддан ташқари паст даражада эканлигидадир.

Тўртинчидан, аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш юзасидан амалий тадбирлар қабул қилишга аслида эътибор берилмади. Уларнинг ижтимоий таянчи амалда ислоҳотлардан узиб қўйилди. Устига-устак, пулнинг қадрсизланишини сунъий тарзда бир даражада ушлаб туришнинг гоҳо инсон ҳуқуқлари бузилишигача олиб борадиган ғайритабиий усулларида (иш ҳақи, нафақалар ва бошқа тўловларни узоқ вақт тўламаслик) фойдаланиш муқаррар суратда ижтимоий оқибатларга, ижтимоий портлашларга олиб келиши мумкин.

Ҳамдўстликдаги қатор давлатлардан фарқли равишда Ўзбекистонда ишлаб чиқаришнинг ялпи

таназули, аҳоли турмуш даражасининг кескин пасайиши рўй бермади. Биз собиқ Совет Иттифоқи парчаланиб кетганидан кейин бошқа минтақаларни чулғаб олган иқтисодий ва сиёсий тартибсизликларни четлаб ўта олдик. Қолаверса, республикада ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий барқарорлик, барча ижтимоий кучларнинг амалга ошириладиган йўлни қўллаб-қувватлаш учун жипслашуви мустаҳкам сақланиб турибди.

Бу ўзаро келишилган иқтисодий ва ижтимоий сиёсатнинг амалга оширилиши ҳисобига таъминланмоқдаки, у иқтисодиётни ва жамиятнинг барқарорлигини издан чиқаришга йўл қўймапти, иқтисодиётни бошқаришнинг давлат механизмини сақлаш, мураккаб ўтиш даврида кишиларнинг манфаатларини ишончли тарзда ҳимоя қилиш имконини бераётир.

Танлаб олинган иқтисодий ислоҳотлар йўлига амал қилиш, бозор муносабатларини давлат томонидан тартибга солиш механизмини босқичма-босқич, қадам-бақадам сайқаллаб бориш, иқтисодиётни эркинлаштириш ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш макроиқтисодий кўрсаткичлар ёмонлашиб боровининг олдини маълум даражада олиш имконини берди.

Макроиқтисодий барқарорлик соҳасида ишлаб чиқариш суръатларининг пасайишини секинлаштиришга мойиллик кўзга ташланди, айрим кўрсаткичлар бўйича эса ўсишга эришилди. 1994 йилда ишлаб чиқарилган ялпи ички маҳсулот 96,5 фоизни, ҳосил қилинган миллий даромад эса — 92,6 фоизни ташкил этди.

Ялпи ички маҳсулотнинг камайиши ҳоллари асосан таркибий ўзгаришлар, шунингдек айрим

тармоқларда — бинокорлик материаллари саноатида, химия, металлургия саноатида, трактор-созлик ва қишлоқ хўжалиги машинасозлигида, қурилиш ва бошқа тармоқлар маҳсулотига нисбатан талабнинг қисқариши туфайли ишлаб чиқаришнинг пасайиши оқибатида содир бўлди.

Ишлаб чиқариш бирмунча пасайганлигини даврий ҳодисалар жумласига киритиш мумкин бўлиб, бу одатда 5 фоиздан 15 фоизгача бўлган миқдорни ташкил қилади ва тузилмаларга уларни издан чиқарадиган даражада жиддий таъсир кўрсатмайди. Аксинча, бундай пасайиш муқаррар, чунки у авваламбор ишлаб чиқариш таркибининг қайта тузилиши, янги хўжалик механизмининг шакллантирилиши билан боғлиқ.

1994 йилда республикада саноат маҳсулоти ҳажми 1993 йилги даражага нисбатан 101 фоизни ташкил қилди. Саноатда муайян ижобий таркибий ўзгаришлар кўзга ташланди. Етакчи асосий тармоқларнинг барқарор ривожланиб бориши ҳисобига республиканинг ёқилғи-энергетика мустақиллигини таъминловчи, пировард маҳсулот ишлаб чиқарувчи ва аҳоли эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган ишлаб чиқаришларнинг салмоғи ортди. Ишлаб чиқаришнинг умумий ҳажмида пировард истеъмол маҳсулотларининг улуши 35,2 фоизга қадар ўсди.

Агар собиқ Иттифоқда ҳосил қилинадиган энергия ресурсларининг асосий қисми ўз улушига тўғри келадиган МДҲ мамлакатларида кейинги йилларда ишлаб чиқаришнинг доимий пасайиши кузатилган бўлса, масалан, нефть қазиб олиш биргина 1994 йилнинг ўзида Россияда 10 фоиз ва Қозоғистонда 12 фоиз камайган, табиий газ қазиб чиқариш Россияда

2 фоиз, Туркменистонда 45 фоиз пасайган бўлса, Ўзбекистонда уларни қазиб чиқариш муттасил ўсиб бормоқда. Кейинги йиллар мобайнида республикада нефть ва газ конденсати қазиб олиш икки барабар, биргина 1994 йилнинг ўзида 40 фоиз ортди. Табиий газ ишлаб чиқариш эса 1994 йилда 5 фоиз кўпайди.

Авваллари биз четдан тўрт миллион тонна нефть сотиб олардик. Эндиликда уни ўзимизда қазиб олиш ҳисобига четдан харид қилиш ҳажми йилдан-йилга камайиб бормоқда. 1995 йилда у 750 минг тоннани ташкил қилади. Биз келгуси икки-уч йил ичида галла мустақиллигига ҳам шу тариқа эришишимиз лозим. Бу фақат иқтисодий вазифагина эмас, балки катта сиёсий вазифа ҳамдир.

Умумиттифоқ бюджетидан маблағ тушириш тўхтаб қолганлигига ва амалда ишлаб чиқариш ҳажми камайганлигига қарамай, биз молиявий аҳволнинг барқарорлигини таъминлай олдик, амалда давлат сарф-харажатларини чеклашга эришиб, республикада давлат бюджетида етишмовчиликнинг ўсишига йўл қўймадик. Бунинг учун қатъий молиявий ва солиқ сиёсати ўтказилди.

Бир неча йилдан буён давлат бюджетидagi етишмовчилик ялпи ички маҳсулотнинг 4 фоизидан паст даражада бўлиб келмоқда. Бюджетдан маблағ ажратиш ойма-ой амалга оширилди ва бу фақат тушган маблағлар доирасида бўлди.

Қайта молиявий таъминлаш ставкалари 40 фоиздан 225 фоизга қадар оширилди, банкларнинг резерв маблағлари 10—30 фоизга қадар кўпайтирилди, кредит ва нақд пул эмиссияси кескин камайтирилди.

Ишлаб чиқаришнинг моддий ҳажмлари ўсиб боришига қараб иш ҳақи фондини тартибга солиб боришнинг жорий қилиниши, аҳолининг шахсий ҳисоб рақамлари бўйича депозит ставкаларининг оширилиши пул массаси ортиб боришининг секинлашувига олиб келди. Биргина 1994 йил давомида унинг ўсиши 1,7 баравар камайди.

Пул эмиссиясининг олдини олиш дастури амалга оширилиши натижасида нақд пулларнинг ҳаракатсизлик даражаси 1994 йилнинг биринчи ярмида ўрта ҳисобда 30 фоизни ташкил қилган бўлса, 1995 йил бошларига келиб 17 фоизга қадар камайди. Шу билан бир вақтда республика ички истеъмол бозорини тўлдириш, етакчи тармоқлар ва корхоналарнинг узлуксиз ишлаши, уларнинг бозор шароитларига тезроқ мослашиши учун қўшимча маблағ ва ресурслар қидириб топилди.

Ислохотларнинг илк босқичи давомидаги умумиқтисодий вазият нархларни эркинлаштиришнинг кучли таъсири остида кечди. 1994 йил охирига келиб эркин бозор нархларига ўтиш жараёни асосан ниҳоясига етди. Деярли барча турдаги саноат маҳсулотларига, озиқ-овқат ва ноозиқ-овқат молларига эркин шартнома нархлари белгиланди. 1995 йилда пулнинг пинҳоний қадрсизланишига сабаб бўлиши мумкин бўлган омилларга барҳам берилди.

Пулнинг қадрсизланишига қарши таъсирчан чоралар кўрилганлиги 1994 йилнинг иккинчи ярмида пул қадрсизланишининг ўртача ойлик даражасини 31,7 фоиздан 15,1 фоизга қадар камайтириш имконини берди, муомаладаги пулнинг айланиш тезлиги эса уч баравар ошди. Иккинчи ярим йилда пулнинг қадрсизланиш да-

ражаси пасайишига миллий валютанинг муомалага чиқарилганлиги кучли таъсир қилди.

Нархларнинг эркинлаштирилиши шароитида пулнинг қадрсизланиши даражасининг пасайиши ўтказилаётган иқтисодий сиёсатнинг яққол ва салмоқли натижаси дейиш мумкин. Пулнинг қадрсизланишига қарши кураш бобида қўлга киритилган ютуқларни мустаҳкамлаш яқин келажакдаги энг муҳим вазифалардан биридир. Агар ҳозирга қадар нархлар бир неча марта оширилганлиги эътиборга олинадиган бўлса, бу вазифа айниқса муҳим эканлиги ўз-ўзидан аён бўлади.

Муассасалар ва тизимларни қайта тузишнинг асосий ислоҳотчиси бўлмиш давлатнинг пухта ўйлаб амалга ошираётган бошқарувчилик сиёсати Ўзбекистонда нисбатан иқтисодий барқарорликка эришишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлди.

Ҳозирги кунда МДҲдаги кўпгина мамлакатларда бизнинг янгиланиш ва тараққиёт йўлимизни гоъят диққат билан кузатиб бормоқдалар, ислоҳотларни, аҳолини ижтимоий ҳимоялашга йўналтирилган кучли тадбирлар билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ўтказиш усулини чуқур ўрганмоқдалар. Белорусда ҳам, Украинада ҳам бизнинг ислоҳ қилиш соҳасида орттирган тажрибамиздан кенгроқ фойдаланиш истаги йўқ эмас.

Шу билан бирга босиб ўтилган босқичдан баъзи сабоқлар ҳам чиқардикки, бозор иқтисодиёти сари бундан буён қиладиган ҳаракатимизда уларни ҳисобга олиш зарур.

1. Ўзини ўзи бошқариш шароити ҳали яратилмаган бир вақтда, ташқи иқтисодий алоқалар чекланган бир шароитда, талаб ва таклифнинг

ҳамда маҳсулот ишлаб чиқарувчиларнинг эркин рақобатчилиги таъсири остида иқтисодиётнинг давлат йўли билан бошқарилишидан кенг кўламда воз кечиш нархлар анча ошиб, пулнинг қадрсизланиши кучайишига имкон туғдиради.

2. Ўтиш даврида аҳоли даромадларини давлат йўли билан тартибга солишнинг бирон-бир шакллари билан воз кечиш уларнинг иқтисодий шароитларга номувофиқ ҳолда кўпайишига ёрдам беради, даромадларни моллар билан қоплашда номуносибликни келтириб чиқаради, бундай ҳол пулнинг қадрсизланиш жараёнини, яна ҳам кўпроқ кучайтиради.

3. Қатъий солиқ сиёсати, биринчи галда маҳсулот ишлаб чиқарувчиларга нисбатан бундай солиқ сиёсатини ўтказиш давлат бюджетига етишмовчиликка барҳам беришни таъминламайди ва шу билан бир вақтда маҳсулот ишлаб чиқарувчиларнинг инвестиция борасидаги имкониятларини камайтиради, пулнинг қадрсизланиши жараёнининг давом этиши эса ишлаб чиқарувчиларни ўзлари олган соф маҳсулотнинг каттагина қисмидан истеъмол учун фойдаланишга мажбур этади.

4. Ишлаб чиқариш тузилмалари юқори даражада монополиялашганлигича қолмоқда, рақобатчилик муҳити яратилишига халал бермоқда.

5. Ўзаро манфаатли ташқи иқтисодий алоқалар ўрнатмай ва уларни ривожлантирмай, хорижий шериклар билан ишлаб чиқариш кооперациясига уюшмай туриб, иқтисодиётда барқарорликка эришиб бўлмайди.

6. Иқтисодиётни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини аниқса савоатнинг асосий тар-

моқларида қўллаб-қувватлаш, бунинг учун ҳам ички, ҳам ташқи инвестиция ресурсларини жалб этиш ниҳоятда муҳим.

Қабул қилинаётган қарорларнинг натижаларини доимий равишда кузатиб бориш ва иқтисодий ислоҳ қилишнинг асосий йўналишларини амалга ошириш усулларига йўл-йўлакай тегишли тузатишлар киритиш орқали барча марказий иқтисодий идораларнинг ишини бир-бирига мувофиқлаштириш зарурлиги англаб етилганлиги биринчи босқич берган муҳим сабоқ бўлди.

Иқтисодий барқарорликка эришиш билан бирга аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тадбирлари кўрилганлиги республикада барқарор ижтимоий-сиёсий вазиятни таъминлаш имконини берди.

Туб ўзгаришларнинг бошланғич босқичида асосий озиқ-овқат маҳсулотлари ва ноозиқ-овқат молларини истеъмол қилиш кескин камайишининг, оммавий ишсизлик пайдо бўлишининг олдини олишга, ижтимоий соҳалар — соғлиқни сақлаш, таълим, фан ва маданият тармоқлари доимий ишлашини таъминлашга муваффақ бўлинди.

Амалда вужудга келган шарт-шароитлардан, этник-психологик андозалардан келиб чиқилган ҳолда қишлоқ аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш, улар шахсий томорқа ерларида ҳамда тез кенгайиб бораётган деҳқон (фермер) хўжаликларида иш билан банд бўлишлари учун қулай шарт-шароит яратиб бериш муаммоларига алоҳида эътибор берилди.

Натижада жамиятнинг кескин ижтимоий табақаланишига йўл қўймакликка муваффақ

бўлинди, акс ҳолда бу муқаррар равишда жамиятда ижтимоий кескинликнинг ортишига олиб келган ва, бунинг оқибати ўлароқ, Россия, Украина, Белорусдагига ўхшаган сиёсий тангликлар келтириб чиқарган бўлур эди.

Иккинчи томондан, ислоҳотлар йўлини изчиллик билан амалга ошириш учун ижтимоий шарт-шароитлар вужудга келтирилди.

Ижтимоий қўллаб-қувватлаш Ўзбекистоннинг мустақиллигини ўрнатиш ва мустаҳкамлаш, миллий ўзлигини англашни тиклаш, тил ва миллий анъаналарни сақлаб қолиш ҳамда ривожлантириш, шу ерда яшаб турган бошқа миллатларга мансуб кишиларнинг ижтимоий ҳуқуқлари ва кафолатларини таъминлаш, жамият маънавиятини ривожлантиришга йўналтирилган сиёсий тадбирлар мажмуи билан биргаликда амалга оширилди.

Кўп миллатли жамиятимизда ижтимоий-сиёсий барқарорлик, фуқаролар ўртасида тинчлик ва миллатлараро тотувлик сақланганлиги мустақил Ўзбекистоннинг бунёд бўлиши ва ривожланишининг биринчи, бошланғич босқичида қўлга киритилган энг асосий ютуқ бўлди.

Мустақил Ўзбекистоннинг сиёсий хусусияти унинг барқарорлигида, турли сиёсий оқимларнинг ижобий тарзда ўзаро ҳамжиҳат бўлиб ҳаракат қилишида, синфий, ижтимоий ва диний белгиларига қараб бир-бирига қарама-қарши турган турли сиёсий гуруҳларга бўлинишнинг йўқлигида намоён бўлмоқда. Баъзи бировлар чинакам демократия сиёсий тўқнашувларда туғилади, деб ўйлашади — бу хилдаги фикрларни эшитиб, лол қоласан киши. Ҳатто оддий мулоҳазадан ҳам шу

нарса равшан: носоғлом онадан соғлом бола туғилмайди.

Республикада жаҳоннинг илғор тажрибасига ҳамда ўз ватанимиз тажрибасига, халқнинг маънавий дунёсига ва умум томонидан тан олинган инсон ҳуқуқларига тўла мувофиқ келадиган ижтимоий-сиёсий тизим барпо қилинмоқда. Биз тоталитар якка партиявийлик тизимидан, ижтимоий сиёсат давлат монополиясидан бутунлай воз кечдик.

Ислохотчи-давлат мамлакат сиёсий ҳаётининг хилма-хил томонларига ёрдам бераётир. Сиёсий кўп партиявийлик йўлидан дастлабки қадамлар қўйилди, бу Асосий Қонун — Конституцияда мустаҳкамланган бўлиб, унинг асосида илк бор олий ҳокимият органи — Олий Мажлисга сайловлар бўлиб ўтди.

Бизнинг жамиятимиз демократик қурилишнинг яна бир мураккаб вазифасини шараф билан удалади. Ҳуқуқий ва фуқаролик етуклиги, ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг янги, янада юқорироқ поғонасига кўтарилди.

Яна шуни ҳам унутмаслигимиз керакки, халқимиз асрлар давомида маҳалла йиғинлари, оқсоқоллар кенгашлари орқали жамоатчилик фикрини аниқлашнинг ҳамда бирдамлик кўрсатишнинг ўзига хос усулларини шакллантириб келган. Маҳалла ҳамда фахрийлар соғлом жамоатчилик фикрига эга бўлишда энг катта куч ҳисобланади. Фуқароларнинг маҳаллий ўзини ўзи бошқарувига қонун асосида берилган ҳуқуқ ва эркинликлардан фойдаланиш барқарорликни мустаҳкамлашга, давлат ишларини аҳолининг эҳтиёжлари, кайфиятлари билан мувофиқ ҳолда олиб боришга самарали таъсир кўрсатмоқда.

Ўтган давр мобайнида энг муҳим сиёсий сабоқ ўзлаштириб олинди. Бизда иқтисодий жиҳатдан мустақил фуқаролар нечоғли кўп бўлса, қонуний-ҳуқуқий демократия ҳамда етук сиёсий муносабатлар учун шунча мустаҳкам шарт-шароит юзага келади.

Барқарорлик, тинчлик, тотувлик — булар давлатчилигимизнинг янги биноси барпо қилинадиган пойдевордир. Бу бизнинг эртанги порлоқ кунимизга олиб борадиган йўлдир.

Ҳаёт, Ўзбекистон мустақил ривожланиб борган дастлабки йиллар тажрибаси босиб ўтилган йўлдан қуйидаги хулосаларни чиқаришимизга имкон беради:

Биринчидан, жамиятда амалга оширилаётган ўзгаришлар нечоғли теран, мураккаб ва кенг кўламли бўлса, барқарорлик, тинчлик ва унинг аъзолари ўртасида тотувлик шунча мустаҳкам бўлиши керак. Миллий мансублиги, дини, сиёсий эътиқодидан қатъи назар, барча кишиларнинг бир-бирига қарама-қарши бориши эмас, балки жипслашиши зарур. Яхши қўшничилик ва ўзаро ҳурмат — бизга оталаримиз ва боболаримиздан мерос бўлиб қолган, халқимизнинг миллий руҳи, маънавий дунёсининг моҳиятини ташкил қилувчи ана шу азалий ҳақиқатлар жамиятимиз равнақининг асосий негизи ва гаровидир.

Иккинчидан, сиёсат, иқтисодиёт, ижтимоий соҳадаги ҳар қандай, энг катта ўзгаришлар ҳам яратувчилик аҳамиятига эга бўлмоғи лозим. Энг асосийси — олдин ўтган авлодларнинг меҳнати, пешона тери ва қони эвазига вужудга келтирилган барча нарсаларни бузиш эмас, балки сақлай билишдир. Жамият биносини асосларигача обдон бузиш билан уни обод қилиб бўлмайди.

Учинчидан, сиёсий декларациялар, баландпарвоз гаплар, шиорлар ва фаровон келажак ҳақидаги панду насиҳатлар эмас, балки бозор муносабатларига йўл очиб берувчи ҳуқуқий меъёрларни ишлаб чиқиш устида кун сайин тер тўкиб ишлаш керак. Қабул қилинган қарорларни изчиллик билан амалга ошира бориш, кишиларнинг турмуш шароитини яхшилаш лозим. Республикамиз миллий ва ижтимоий тараққиёт йўлидан олға бориши учун олдинда турган аниқ вазифаларни амалда ҳал этиш зарур — аҳолининг барча қатламлари, бутун халқ ҳокимият ва бошқарув органларидан шуни кутмоқда ҳамда талаб этмоқда. Бундай ишончни оқлашдан ҳам кўра олий хизмат йўқ. Бундай ишончни пучга чиқаришдан кўра оғирроқ гуноҳ ҳам йўқ.

Ниҳоят, тўртинчидан, жамият ва халқни экстремистлардан, сиёсий бузғунчилардан асраб-авайлаш, душманлик ва қарама-қаршилик уруғини сочишга ҳар қандай уринишларнинг пайини қирқиш керак. Биз тинчлик, тотувлик, ўзаро ёрдам орқали ҳар қандай қийинчиликларни енгиб ўтамин.

Тинчлик, хотиржамлик ва тотувлик — булар ҳаётбахш чашмалар бўлиб, ҳозирги кунда ҳаёт кечираётганларда, уларнинг фарзандлари ва авлодларида эртанги кунга, порлоқ ва бахтли-саодатли келажакка умид ва ишонч уйғотади. Тинчлик ва барқарорлик — булар халқаро ҳамжамият билан бирлаштирувчи воситадир. Инсонпарварлик, яхшилик, софдиллик сингари умминсоний қадриятларни қабул қилган ва биргалликда баҳам кўрган мамлакатгина, халқгина бутун дунё халқларига яқин ва тушунарли бўлиши, жаҳон ҳамжамиятига қабул қилиниши мумкин.

Фақат улар билан тенг ҳуқуқли, ўзаро манфаатли муносабатлар ўрнатилиши мумкин.

Фақат тинчлик ва хотиржамлик шароитидагина жамиятни, бутун иқтисодиётни изчиллик билан, оқилона, босқичма-босқич қайтадан қуриш мумкин.

Ислоҳ қилишнинг ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий томонлари ўзаро боғлиқ бўлиб, бир бутунни ташкил қилиши бизнинг янгилавиш ва тараққиёт йўлимизнинг энг муҳим ютуғи, биз ишлаб чиққан бозор иқтисодиётига ўтиш моделининг амалда рўёбга чиқишидир. Бинобарин, биз ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий барқарорликни мана шу йўлнинг стратегик яқуни деб билемиз.

2 - қисм

ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАР ИККИНЧИ БОСҚИЧНИНГ ВАЗИФАЛАРИ ВА УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

Биз республикада вужудга келган вазиятга ҳақиқий баҳо берар эканмиз, Ўзбекистон ўз давлатчилик-сиёсий ва иқтисодий қурилишида сифат жиҳатидан янги босқичга қадам қўйганлигини алоҳида таъкидлашга ҳақлимиз.

Ислоҳ қилишнинг биринчи босқичи натижалари шундан яққол далолат бериб турибдики, Ўзбекистоннинг кўп миллатли халқи манфаатлари, миллий анъаналари ва маънавиятига мос келадиган сиёсий ва давлат тизимларини вужудга келтириш бобида дастлабки салмоқли қадамлар қўйилди.

Ижтимоий-сиёсий барқарорлик, фуқаролар ўртасида тинчлик ва миллатлараро тотувлик шароитида янги иқтисодий муносабатларга, энг аввало бозор иқтисодиёти талабларига жавоб берадиган мулкчилик муносабатларига асос солинди. Иқтисодиётнинг давлатга қарашли бўлмаган, хусусий сектори тобора кучга тўлиб бормоқда ва ўзига берилган ҳуқуқлари ила тобора кўпроқ мустақамланмоқда. Бошқарув таркибида ва хўжалик юритиш усулларида туб ўзгаришлар содир бўлди. Улар корхоналарнинг иқтисодий мустақиллигига эркинлик берди, ташаббускорлик

ва омилкорликни ривожлантиришни рағбатлантирмоқда.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодий тангликка, ишлаб чиқаришнинг пасайишига барҳам бериш, иқтисодиётдаги таркибий бузилишларни тўғрилаш муаммоларини ҳал этиш соҳасида анча илгарилаб кетди. Иқтисодий ва ташкилий шарт-шароитлар вужудга келтирилди ва миллий валюта — "сўм" муомалага чиқарилди. Молия, солиқ ва пул-кредит тизимлари қатъиян такомиллаштирилди. Пул эмиссиясининг олдини олишни бошқариш ва пулнинг қадрсизланиш даражасини пасайтиришга қаратилган таъсирчан чоралар амалга оширилди. Ижтимоий ёрдам беришнинг қатъиян янги тизими вужудга келтирилиб, у ўтиш даврида аҳолининг, айниқса ижтимоий жиҳатдан яхши ҳимояланмаган қатламлари ва болали оилаларнинг манфаатларини ишончли тарзда ҳимоя қилди, ишсизлик кучайишининг олдини олди.

Иқтисодиётда ва ижтимоий соҳада юз берган туб ўзгаришлар унинг ўз тараққиётида кейинги, сифат жиҳатдан янги босқичга ўта бошлаши учун мустаҳкам шарт-шароит ҳозирлади.

Биз ўтиш даври давомида ҳал қилиниши лозим бўлган вазифаларнинг гоят кенг кўламлилиги ва теранлиги ислоҳотлар жараёнини босқичма-босқич амалга ошириб бориш зарурлигини белгилаб берганлигини бир неча бор таъкидлаб ўтган эдик. Биз ишлаб чиққан ислоҳотлар стратегияси — иқтисодиётни бошқа ҳолатга ўтказиш ва бозор муносабатларига ўтишнинг умумий мафкурасидир. Шу билан бирга ҳар бир босқичнинг ўз стратегик мақсадлари ва устувор йўналишлари белгилаб олинади. Иқтисодий сиё-

сатни амалга оширишнинг тегишли шакл ва усуллари, уни амалга оширишнинг аниқ омиллари ва воситаларини ишлаб чиқишни талаб этувчи ўзига хос аниқ йўл-йўриқлар шакллантирилади.

Бизнинг бозорга ўтиш йўлимизнинг фарқ қилувчи хусусияти ҳам худди ана шунда бўлиб, бунда бир босқич охирига етгач, зарур шарт-шароитлар вужудга келтирилиши билан тараққиётнинг янги босқичига, янги поғонасига изчиллик билан ўтилади. Ҳар бир босқичнинг муддати муайян чегара билан белгиланмайди, улар мутлақо турлича бўлиши мумкин, аммо ҳал қилиниши лозим бўлган муаммолар кўламига боғлиқ бўлади.

Ҳозир республика жамиятни ислоҳ қилишнинг навбатдаги босқичига изчил сурада қадам қўйди. Иккинчи босқич — бу қонуниятли ва бизнинг бош стратегиямиздан мантиқан келиб чиқадиган тараққиёт ва янгиланиш йўлидан олға томон илгарилаб бориш давридир. Бу жамиятимиз иқтисодий ва ижтимоий ҳаётининг ҳамма томонларини ислоҳ қилиш жараёнини кенг қамраб олиш давридир. Бу янада чуқур таркибий ва ташкилий ўзгаришлар, етук бозор муносабатларини ва ишлаб чиқариш воситаларининг ҳақиқий мулкдорлари қатламини шакллантириш давридир.

Иккинчи босқич бозор тизимларининг шаклланиши тугалланадиган давр бўлиб, солиқ, молия ва пул-кредит сиёсатини янада такомиллаштиришни, бутун ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштиришни кўзда тутди. У ёш давлатимизнинг иқтисодий тизимини мустақамлашга, иқтисодий мустақилликка эришишга ҳамда миллий

валютанинг муомаласи ва ички алмашинуви барқарорлигини таъминлашга йўналтирилган. Бу шундан кейинги босқичларда инвестиция фаолиятини кучайтириш, чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва шунинг негизида иқтисодий ўсишни таъминлаш ҳамда жаҳон иқтисодий тизимига кенг миқёсда қўшилиш, унда ўз мавқеларини мустақкамлаш учун мустақкам негиз яратиладиган даврдир.

Иқтисодий ислохотларнинг иккинчи босқичи мақсад-муддаоларидан келиб чиққан ҳолда кучгайратларимиз ва ресурсларимизни сафарбар этишимиз керак бўлган асосий вазифалар орасида қуйидагиларни алоҳида кўрсатиб ўтмоқ лозим.

Биринчи ва, эҳтимолки, асосий вазифа давлат мулкларини хусусийлаштириш соҳасида бошланган ишни охирига етказишдан иборат.

Бу ишнинг асосий моҳияти мулкларни чинакам мулкдорлар қўлига топширишни тезлаштиришдан, уларнинг эгаларида ҳақиқий хўжайинлик туйғусини шакллантиришдан иборат.

Давлат мулкани хусусийлаштириш, тадбиркорлик фаолиятини кенг қўллаб-қувватлаш, кичик хусусий корхоналар ташкил қилишни рағбатлантириш ҳисобига ижтимоий ишлаб чиқаришда давлатга қарашли бўлмаган секторнинг улушини анча ошириш зарур.

Ислох қилишнинг ҳозирги босқичидаги иккинчи энг муҳим вазифа — ишлаб чиқаришнинг пасайишига барҳам бериш ва макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, ҳам корхоналар, тармоқларнинг, ҳам умуман давлатнинг иқтисодий ва молиявий барқарорлигига эришишдан иборат.

Бу эса ишлаб чиқаришни барқарорлаштириш ва юксалтириш учун қулай шарт-шароитлар яратишни, ишлаб чиқариш фаолиятини рағбатлантиришни назарда тутлади. Шу нарсани аниқ-равшан англаб олиш зарур — ўз ишлаб чиқаришимизни тиклаб олмай ва иқтисодиётни юксалтирмай туриб, цивилизациялашган бозор сари амалда илгарилаб бориш, ўз мустақиллигини, суверенитетини иқтисодий жиҳатдан ҳимоя қилиб қолиш, Ўзбекистоннинг кўп миллионли аҳолиси учун ишончли ижтимоий кафолатларни вужудга келтириш ва муносиб турмуш даражасини таъминлаш мумкин эмас.

Учинчи муҳим вазифа — миллий валюта — сўмни яна ҳам мустаҳкамлашдан иборат.

Иқтисодиёт барқарорлигининг ўзига хос кўрсаткичи, белгиланган ислоҳотларни муваффақиятли амалга оширишнинг асосий мезони бўлган ўз валютамизни мустаҳкамлаш мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинггина эмас, балки ижтимоий ислоҳотларнинг ҳам энг устувор йўналишидир. Қачон миллий валюта кучли ва обрўли бўлса, иқтисодиёт ўшандагина мустаҳкам бўлади.

Унинг конвертациясига, қатъий валюталарга эркин суратда алмаштирилишига бутун чоралар билан эришмоқ лозим. Бунга эса пулнинг қадрсизланишига қарши таъсирчан чораларни амалга ошириш, ўзимизда истеъмол моллари ишлаб чиқаришни кўпайтириш ҳамда ички бозорни шундай моллар билан тўлдириш, корхоналарнинг четга мол чиқаришини кенгайтириш ҳисобига валюта захираларини мустаҳкамлаш йўли билан эришилади.

Бундай дастурнинг ишлаб чиқилиши ва амалга оширила бошланиши — иқтисодий ислоҳотлар иккинчи босқичининг устувор вазифасидир.

Биз шуни аниқ-равшан тушуниб олмоғимиз керакки, корхоналарни энг янги технологиялар ва ускуналар билан жиҳозлашга, ходимларнинг малакасини оширишга кўмаклашишга ва миллий ишчи ходимларга эга бўлишга интилгандагина, ишлаб чиқаришни бошқаришни ташкил этишнинг замонавий, жаҳон даражасига мос келадиган усулларини жорий этгандагина, рақобатга бардошли маҳсулот ишлаб чиқаришни ривожлантиришни рағбатлантириб ва уни сотиш учун бозор топгандагина давлатимизнинг тараққий этишини таъминлай оламиз, бахт-саодатга эришамиз.

Ўтиш даврининг иккинчи босқичида аҳолининг кам таъминланган қатламларини ижтимоий ҳимоялашни кучайтириш, уларга тегишли ёрдам кўрсатиш борасида илгари тутилган йўл давом эттирилиши керак. Бу бизнинг устувор йўналишимиздир. Ислоҳотлар давомида кишилар ўз меҳнат ва ақлий имкониятларини амалга оширишлари, қилган меҳнатларига муносиб ҳақ олишлари учун Конституцияда кўзда тутилган тенг ижтимоий кафолатлар ва имкониятларни таъминлаш зарур. Ташаббускорлик ва омилкорлик бутун чоралар билан рағбатлантирилиши лозим. Ҳақиқатан ёрдамга муҳтож аҳолини аниқлаб, шунга қараб уларни ижтимоий қўллаб-қувватлашга ўтиш жараёнини кучайтириш зарур. Бунда айрим кишиларнинг тайёрга айёрлик кайфиятидан тезроқ халос бўлишларида ёрдам бериш муҳим аҳамиятга эга. Айтилганларнинг барчаси пировард натижада одамларнинг дунёқарашини ўзгартириш, уларда бозор муносабатлари

руҳиятини шакллантириш зарурлигини назарда тутати.

Бизларнинг ҳаммамиз бир нарсани яхши англаб олоғимиз керак. Ҳаёт ривожланаверади, вазият ўзгараверади — демак, биз янгича ёндашувларни, ноанъанавий ечимларни излаб толоғимиз лозим. Иқтисодий ислохотлар иккинчи босқичининг моҳияти ҳамда талаби ана шундан иборат.

2. 1. ХУСУСИЙЛАШТИРИШ ЖАРАЁНЛАРИНИ ЧУҚУРЛАШТИРИШ ВА РАҚОБАТЧИЛИК МУҲИТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ — ИҚТИСОДИЙ ИСЛОХОТЛАР ИККИНЧИ БОСҚИЧИНING АСОСИЙ ВАЗИФАСИ

Иқтисодиётни ислох қилишнинг стратегик мақсадларидан келиб чиққан ҳолда иккинчи босқичда давлат мулкини хусусийлаштириш ва ижтимоий йўналтирилган кўп укладли иқтисодиётни шакллантириш юзасидан бошланган иш давом эттирилади. Бу иккинчи босқичнинг устувор вазифасидир. Биз давлат мулкини дастлабки хусусийлаштиришни тугаллаш, чинакам мулкдорлар қатламини шакллантириш, уларни ҳақиқий мулк эгаси қилиш, давлатга қарашли бўлмаган сектор ҳукмрон мавқени эгаллайдиган ижтимоий ишлаб чиқариш таркибини тубдан ўзгартириш вазифасини ўз олдимизга қўймоқдамиз.

Айни вақтда хусусийлаштириш жараёнини иқтисодий ислохотларнинг бирдан-бир мақсади деб қарамаслик керак. Хусусийлаштириш бизга тоталитар, давлат тўла ҳукмрон бўлган тизимдан мерос қолган иқтисодий ва ижтимоий соҳалардаги барча иллатларни даволай оладиган

бирдан-бир дори эмас. Шу сабабли хусусийлаштириш жараёнининг ўзини мутлақлаштирмаслик, қанча корхона қанча муддат ичида ўзининг мулк шаклини ўзгартирганлигини унинг асосий натижаси деб қарамаслик керак. Бу юзаки, жуда жўн ёндашув бўлур эди.

Иқтисодий муносабатларнинг бутун тизимини тубдан ўзгартирувчи, жуда катта, чинакам ислоҳ қилиш қудратига эга, мураккаб ҳисобланган хусусийлаштириш жараёнини енгил-елпи давлат тасарруфидан чиқариш кампаниясига айлантириш ислоҳотларни чуқурлаштиришга ёрдам бермайди. Балки, аксинча, хусусий мулкчиликка, шахсий меҳнат ташаббускорлигига асосланган ишлаб чиқаришнинг иқтисодий афзаллиги тўғрисидаги ғоянинг ўзини обрўсизлантиради. Биз бошқа мамлакатлар тажрибасидан жадаллик билан олиб борилган оммавий хусусийлаштириш иқтисодиётни жонлантиришда амалда кутилган натижаларни бермаганлигини кўрсатувчи талай мисолларни биламиз. Устига-устак, у етарли тайёргарлик кўрмасдан ўтказилди. Хусусийлаштирилган даврда корхоналарни қўллаб-қувватлашнинг таъсирчан механизми вужудга келтирилмади. Оқибатда, иқтисодий танглик чуқурлашиб кетди. Давлат тасарруфидан чиқарилган корхоналардан кўплари синиш даражасига келди. Ишсизлар оммаси кўпайди, кишиларнинг мулкий ва ижтимоий табақаланиши кучайди. Бу хилда хусусийлаштириш ишловчи аҳолининг катта қисми орасида ижтимоий таянчга эга бўлолмаганлиги, балки порахўрлик, жиноий тил бириктиришлар манбаи бўлиб қолганлиги ажабланарли ҳол эмас.

Биз шу нарсани аниқ-равшан англаб олишимиз керакки, хусусийлаштириш иқтисодий ис-

лоҳот натижаси бўлмай, унинг йўналишларидан бири, уни амалга оширишнинг энг муҳим йўлларидадир. Хусусийлаштириш натижасида камида иккита асосий вазифа ҳал қилиниши керак.

Биринчидан, бизнинг ихтиёримиздаги мулк ўзининг ҳақиқий хўжайинига эга бўлиши керак. Мулкни ҳақиқий хўжайинлари қўлига топшириш, тадбиркорлик фаолияти олиб боришлари учун уларга кенг имкониятлар бериш — ўтказилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг асосий мазмуни ана шундан иборат.

Шуни таъкидлашни истардимки, бу ерда гап мулкдорни шунчаки алмаштириш — давлатни жамоа, акционер, хусусий мулкдор билан алмаштириш ҳақида бораётгани йўқ. Бу ерда гап мулкни тежаб-тергаб, ишнинг кўзини билган ҳолда тасарруф қила оладиган мулкдорга бериш ҳақида бормоқда. Бу ерда гап ўзига теккан мулкни шамолга совурмасдан ёки шахсий бойлик орттириш манбаига айлантириб юбормасдан, балки ана шу мулкни кўпайтира биладиган, техника билан қайта жиҳозлайдиган ва замон талабларига мувофиқ такомиллаштира оладиган, унинг негизида рақобатга бардошли маҳсулот чиқаришни йўлга қўя оладиган мулкдор ҳақида бораётир. Шунингдек, иш билан банд бўлмаган аҳолини иш ўринлари билан таъминлайдиган, ўзига ҳам, ишловчиларга ҳам, давлатга ҳам даромад келтирадиган ишлаб чиқаришни ташкил қила оладиган мулкдор ҳақида бораётир.

Бунга эса давлат мулки янги мулкдорга текинга берилмасдан, балки унга сотилган тақдирдагина эришиш мумкин. Шу нарса яхши маълумки, текин нарса чинакамига қадрланмайди

ҳам, эҳтиёт қилинмайди ҳам. Шу сабабли биз бундан буён ҳам хусусийлаштиришни пул тўлаш асосида, уни бунёд қилишга илгари сарфланган харажатларни қоплаш асосида ўтказиш тартибини қўллайверамиз. Бунинг учун хусусийлаштиришнинг акциялаш, объектларни танлов бўйича ва ким ошди савдосига қўйиб сотиш каби усуллари билан кенг фойдаланаверамиз.

Ҳақиқий хўжайин туйғусини ҳис этишнинг афзаллиги нимада ва бу амалда қандай манфаат беради? Авваламбор иқтисодий муносабатларнинг хусусияти тубдан ўзгаради. Ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва кенгайтиришга маъмурий-буйруқбозлик йўли билан мажбур этиш учун зарурат қолмайди. Ҳақиқий ишлаб чиқарувчи эркинликка чиқмоқда, юқоридан бериладиган буйруқ билан ишлашдан халос бўлмоқда. Хусусий тадбиркорлик билан бошқарувнинг буйруқбозлик-кўрсатма бериш принципи асло сиғишолмайди. Ишлаб чиқарувчини сифат жиҳатдан янги рағбатлар ва ташаббуслар, ўз фаолияти натижаларини амалда ҳис этиш туйғуси ҳаракатга келтиради, иқтисодий жавобгарлик ҳам кучайтиради.

Ўзини мулкдор, мулк хўжайини, ўз меҳнатининг ва ишлаб чиқарган маҳсулотининг хўжайини деб ҳис этиш инсоннинг яширин кучгайратини юзага чиқаради. Унинг ақлий ва ижодий имкониятларини, ташкилотчилик қобилиятларини намоён этади, уни ташаббускор ва омилкор қилади. Ҳақиқий хўжайин раҳбарлик қилаётган корхонанинг ривожланиш истиқболлари ҳамиша ёрқин ва аниқ-равшан, ишлаб чиқариш самарадорлиги ҳаммадан кўра юқори, оладиган фойдаси ҳам, ходимларнинг иш ҳақи ҳам анча юқори. Бизда ҳақиқий, мустақил мулк-

дорлар қанча кўп бўлса, барча кишиларнинг ўз меҳнатлари эвазига юқори иш ҳақи олишларига имкон берадиган иқтисодий шарт-шароитни шунча тез вужудга келтирамиз.

Хусусийлаштириш давомида ҳал қилинадиган иккинчи муҳим вазифа — кўп укладли иқтисодиётни ва рағбатлантирувчи рақобатчилик муҳитини вужудга келтиришдан иборат.

Рақобатчилик муҳитини вужудга келтиришда хусусийлаштиришнинг иштироки турличадир. Энг аввало, бу мулкнинг давлат монополияси эканлигига барҳам бериш ва фаолиятнинг шунга ўхшаш турлари билан шуғулланувчи ёки бир хил маҳсулот ишлаб чиқарувчи, хизмат кўрсатувчи, аммо мулкчиликнинг турли шакллари — давлат, жамоа, акциядорлик, хусусий ва бошқа шаклларига асосланган кўпдан-кўп корхоналар ташкил қилишдан иборат. Хусусийлаштириш айрим корхоналар ва фаолиятнинг бутун бир соҳаларига нисбатан мавжуд яккаҳоқимликни тугатиш, эркин иқтисодиёт ва рақобатчилик муҳитини вужудга келтириш учун шароит яратиш имконини беради. Ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги, хом ашё ва материаллар, сармоя бозори, ўз маҳсулотини сотадиган бозор учун иқтисодий беллашув юзага келади.

Мулкчилик шаклларида қатъи назар, корхоналар учун қонун йўли билан вужудга келтириладиган тенг иқтисодий шароитлар доирасида ишлаб чиқаришнинг у ёки бу шакллари афзалликларини ҳолисона баҳолаш имкониятлари пайдо бўлади. Мулкчилик шакллари турлича бўлган корхоналар ўртасидаги рақобатчилик кураши уларни ишлаб чиқаришни бошқаришнинг ички ташкилий тизимларини такомиллаштириш-

га, техника билан қайта қурулантиришга, фан ва техника соҳасидаги янги ютуқларни қўллашга мойил бўлишга, кам сарф-харажат қилган ҳолда янада юқори сифатли ва энг арзон нархда маҳсулот ишлаб чиқаришга ундайди. Пировард натижада бу иқтисодий ва илмий-техникавий тараққиётнинг қудратли воситаси бўлиб хизмат қилади.

Хусусийлаштириш жараёнида фақат мулкчилик шакллари ўзгарибгина қолмайди. Шу билан бирга, энг муҳими, ягона халқ хўжалиги комплекси шароитида таркиб топган тор ихтисослашган тармоқ монополия тузилмаларига ҳам барҳам бериш имконияти туғилади. Шуни назарда тутиш керакки, хусусийлаштириш чоғида республика бозорида муҳим роль ўйнайдиган айрим ишлаб чиқаришлар ва корхоналарнинг яккаҳокимлик мавқеи сақланиб қолганда соладиган хавф давлат корхонаси бўлиб қолганида соладиган хавфга нисбатан каттароқ бўлади.

Монополия қилиб олинган, давлатга қарашли бўлмаган корхоналар давлатнинг бевосита назоратидан чиқиб, ўтиш даврида барча ишлаб чиқариш чиқимларини қоплашга ва монополия имкониятидан фойдаланиб, нархларни кўтариш ҳисобига юқори иш ҳақи тўланишини таъминлашга интилоқдалар. Бу эса пулнинг қадрсизланиши ортиб бориши сабабларидан биридир. Шу боисдан монополиялаштирилган тузилмаларни хусусийлаштириш чоғида, технология цикли имкон берган жойларда, ишлаб чиқаришнинг ўзини нисбатан ихчамлаштириш, уни яккаҳокимликдан чиқариш чораларини кўриш зарур. Ўзгаришга анча мойил, ихчам ишлаб чиқаришлар, одатда, бозор талабларига тезроқ ва яхшироқ мослашади. Уларни қайта

қуришга йўналтирилган инвестициялар ва маблағлар анча қисқа муддатда қопланади. Хусусийлаштирилиши чекланган корхоналар сонини қисқартириб, уларни энг кам даражага келтириш зарур. Бунда монополияга қарши бошқарув чораларини кучайтириш, монополия туфайли ортиқча олинган фойдага солиқ солишда ўсиб борувчи ставкаларни жорий қилиш талаб этилади.

Зарур ҳолларда ишлаб чиқариш структурасини диверсификациялаш хусусийлаштиришнинг давлат тасарруфидан чиқарилган корхоналарнинг рақобатга бардошлилигини таъминловчи энг муҳим томони ҳисобланади. Илгари хусусийлаштирилган корхоналардан маълум давр давомида аввалги фаолияти соҳасини сақлаб қолишлари талаб қилинар эди. Энди бундай чеклашлар бекор қилинди. Бу эса мулкчилик шаклларини ўзгартириш билан бир вақтда чиқарилаётган маҳсулот таркибини ҳам тубдан ўзгартириш, талаб катта бўлган, ички ва ташқи бозорларда рақобатлаша оладиган маҳсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш учун янги имкониятлар очади.

Хусусийлаштирилгандан кейинги даврда корхоналарнинг барқарорлигини таъминлаш мақсадида уларнинг молиявий имкониятларига баҳо бериш керак. Бозор талабларини ҳисобга олган ҳолда, ишлаб чиқариш таркибини қайта қуриш лозим. Бунда корхоналарни техникавий, технологик ва ташкилий-иқтисодий жиҳатдан қайта ўзгартириш лойиҳаларини ишлаб чиқишни назарда тутиш зарур.

Давлатга қарашли бўлмаган ва янгидан дунёга келаётган тузилмаларни ривожлантиришга фаол ёрдам кўрсатиш ҳам рақобатчилик муҳитини вужудга келтиришга, бозор муносабатларини янада

ривожлантиришга кўмаклашмоғи лозим. Хусусийлаштириш иқтисодиётнинг давлатга қарашли бўлмаган секторини шакллантиришнинг ягона йўли эмас. Ташаббускорлик тариқасида якка тартибдаги хусусий мулкчиликка асосланган, шунингдек турли хил кооперативлар, ширкатлар, масъулияти чекланган жамиятлар кўринишидаги янги кичик ва ўрта корхоналарни ташкил қилиш — иккинчи қудратли жараён ҳисобланади. Бозор муносабатлари ривожланган мамлакатларда барча корхоналарнинг ярмидан кўпроғи мана шундай кичик корхоналарнинг улушига тўғри келади.

Бу ҳар бир кишига ўз ишини ташкил қилишда ўзини синаб кўришга, истеъдодини ва бор имкониятларини намоён қилишига имкон берувчи ғоятда муҳим манбадир. Бу манба шарофати билан катта сармоя сарф қилмасдан ҳам жуда кўп миқдорда ишчи ўринларини вужудга келтириш, шаҳарларда ҳам, шунингдек қишлоқ жойларда ҳам аҳолининг иш билан бандлиги муаммосини ҳал этиш мумкин. Ихчам технология ускуналари билан жиҳозланган кичик корхоналарни ривожлантириш ҳисобига қисқа муддат ичида рақобатга бардошли маҳсулот ишлаб чиқаришни авж олдириш, бу билан ички бозорни тўлдириш мумкин. Натижада бугунги кунда йирик, ихтисослаштирилган ишлаб чиқариш корхоналари етказиб бера олмайдиган товарларни тайёрлаб, бутун такрор ишлаб чиқариш циклидаги бўш жойларни тўлдириш имкони яратилади.

Шунинг учун ҳам давлат кичик ишлаб чиқаришларни ривожлантиришга бутун чоралар билан ёрдам кўрсатиши керак. Бунинг учун уларни ташкил қилиш ва рўйхатдан ўтказиш тартибини мумкин қадар соддалаштириш, улар

учун энг имтиёзли солиқ тизимини вужудга келтириш даркор. Шунингдек уларнинг кредитлар ва моддий ресурслардан фойдаланишлари учун кенг имконият туғдириш, тадбиркорлик ва ташқи иқтисодий фаолият юритишда уларга эркинлик бериш лозим. Давлат тасарруфидан чиққан кичик корхоналар қонун орқали ва давлат ижроия ҳокимиятининг бутун кучи билан қаттиқ ҳимоя қилиниши даркор. Биз иқтисодиётнинг барча соҳаларида кичик бизнесни ривожлантириш ва уни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг яхлит дастурини ишлаб чиқишимиз ва асосан иккинчи босқичдаёқ амалга ошира бошлашимиз зарур.

Биз кичик бизнесга, хусусий тадбиркорликка нисбатан республикамызни иқтисодий жиҳатдан жадал ривожлантиришни таъминлайдиган омил деб қарамоғимиз лозим.

Айни шу хусусий сектор энг ҳаракатчан, энг ташаббускордир. Агар хусусий секторнинг ривожланиши учун қулай шарт-шароитлар яратиб берилса, у иқтисодиётимизни тангликдан олиб чиқишга қодир локомотив бўлиб хизмат қилади. Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг асосий қисмини хусусий, давлатга қарашли бўлмаган сектор берадиган бўлган тақдирдагина иқтисодиёт ҳақиқий эркинлик олди ва ўз келажагига эга бўлди, деб дадил айтиш мумкин бўлади.

Табиийки, иқтисодиётнинг давлат корхоналари сақланиб қолиши керак бўлган бошқа соҳалари ҳам мавжуд. Франция, Япония, Италия ҳамда бозор иқтисодиёти ривожланган бошқа мамлакатларнинг тажрибаси давлат сектори бозор шароитида ҳам сезиларли роль ўйнайверишидан далолат беради. Аслини олганда, давлат секто-

рининг роли сезилмайдиган мамлакат йўқ деса бўлади.

Бинобарин, биз хусусийлаштириш дастурини ишлаб чиқар эканмиз, бир томондан, хусусийлаштирилмайдиган корхоналар доирасини аниқравшан белгилаб олишимиз, бунда уларни жиддий суратда камайтириш йўлидан боришимиз зарур. Иккинчи томондан, мазкур корхоналар учун уларнинг бозор шароитларига таркибан мослашувига имкон берадиган хўжалик юритиш механизмини ишлаб чиқиш талаб қилинади. Давлат корхоналари иқтисодий жиҳатдан иложи борича эркин бўлиши зарур. Уларнинг фаолияти эса тижоратлаштирилган бўлиши лозим. Улар мулкчилик шаклига кўра давлат корхоналари бўлиб қолишлари даркор. Айни вақтда, хўжалик юритиш механизми, фойдани тақсимлаш ва моддий рағбатлантириш шартларига кўра давлатга қарашли бўлмаган корхоналардан кам фарқ қилишлари керак. Аксинча, республика учун принципиал янги ишлаб чиқариш турларини барпо этиш билан боғлиқ соҳалар учун муайян имтиёзлар берилиши ҳам эҳтимолдан холи эмас. Бу бозорни қайта ўзгартириш соҳасида биз ўтказаетган йўлга асло зид келмайди. Қолаверса, у республиканинг иқтисодий ва миллий мустақиллигини мустаҳкамлашга йўналтирилгандир.

Ишлаб чиқилган, хусусийлаштириш жараёнининг негизини ташкил қилувчи принципиал қондалардан келиб чиқиб ҳамда орттирилган тажрибани ҳисобга олиб:

— хусусийлаштириш миқёсларини кенгайтириш ҳамда ана шу жараёнга амалда иқтисоди-

ётнинг барча тармоқлари ва соҳаларидаги ўрта ва йирик корхоналарни киритиш;

— яккаҳоким ишлаб чиқариш-хўжалик тузилмаларини ихчамлаштириш ва улар учун рақобатли бозор муҳитини яратиш;

— республика аҳолисининг кенг қатламлари, хорижий юридик ва жисмоний шахсларнинг мол-мулкни давлат тасарруфидан чиқаришда қатнашувини таъминлайдиган хусусийлаштириш механизмини такомиллаштириш;

— давлат тасарруфидан чиқарилган корхоналар хусусийлаштирилгандан кейинги даврда уларга ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш;

— қимматли қоғозлар ва кўчмас мулкнинг росмана бозорини вужудга келтириш республикада давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнларини янада чуқурлаштиришнинг асосий мақсадлари саналади.

Танлаб олинган мақсадларга мувофиқ қуйидагилар хусусийлаштириш жараёнини янада ривожлантириш ва чуқурлаштиришнинг асосий йўналишлари бўлиши лозим:

Биринчидан, бундан буён ҳам давлат корхоналарини мулкчиликнинг бошқа шакллариغا ўтказиш махсус ишлаб чиқилган тармоқ ва минтақавий хусусийлаштириш дастури асосида амалга оширилиши керак.

Республикада 1995 йилда салкам 2 мингта объектни хусусийлаштиришни таъминлаш бўйича дастурлар ишлаб чиқилган ва амалга оширилмоқда. Шундан тахминан ярми — тармоқ дастурлари бўйича, қолганлари — маҳаллий дастурлар бўйича хусусийлаштирилади. Шу жумладан, бу иш саноат, қурилиш, транспорт ва алоқада, агро-саноат комплексида, шунингдек ижтимоий соҳада

ва фаолиятнинг бошқа соҳаларида амалга оширилади.

Иккинчи босқичда саноатнинг асосий тармоқлари: ёқилғи-энергетика, кон саноати, машинасозлик ва пахтани қайта ишлаш комплексларида давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёни кенг тус олади. Чунончи, "Ўзбекнефтгаз" корпорацияси тизимида 1995 йилда 11 объектни, Энергетика вазирлигида —17, "Ўзмашсаноат" ассоциациясида 22 объектни давлат тасарруфидан чиқариш назарда тутилади. Иқтисодиётнинг бошқа тармоқларида ҳам хусусийлаштириш кенг кўламда амалга оширилади.

Транспорт корхоналарини, шу жумладан автобус ва таксомотор паркларини ҳам, транспорт воситаларини хусусий мулк қилиб сотиш орқали давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёни давом этади.

Бухоро, Самарқанд, Хива, Тошкент шаҳарларидаги саёҳатчиларга хизмат қилувчи комплексларни тендер асосида сотиш, акциядорлик жамиятлари қилиб қайта ташкил этиш, хорижий шериклар иштирокида корхоналар ташкил қилиш йўли билан уларни хусусийлаштиришга катта эътибор берилади.

Иккинчидан, хусусийлаштириш бўйича барча ишларнинг маркази тармоқ, умумреспублика даражасидан ҳудудий даражага кўчирилади. Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш дастурларининг амалга оширилиши учун ҳудудий идораларнинг мақомини ошириш, улар ҳуқуқларини кенгайтириш ва жавобгарлигини кучайтириш зарур.

Учинчидан, йирик ва ўрта корхоналарни кенг кўламда акциядорликка ўтказиш, уларнинг неги-

зида очиқ ҳиссадорлик жамиятлари тузиш хусусийлаштиришнинг асосий йўналиши бўлмоғи лозим. Шу билан бирга илгари тузилган ёпиқ турдаги акциядорлик жамиятлари очиқ турдаги жамиятлар қилиб қайта тузилиши керак.

Акциядорликка ўтиш жараёни республика аҳолисининг кенг қатламлари учун, шунингдек хорижий жисмоний ва юридик шахслар учун очиқ бўлиши лозим. Ўз маблағларининг бир қисмини йирик корхоналарнинг акцияларига қўйишни истаган ҳар бир киши шундай имкониятга эга бўлиши керак. Бунинг учун қимматли қоғозларнинг очиқ савдосини ўтказиб туриш, фонд биржасининг фаолиятини кенгайтириш, инвестиция компаниялари, инвестиция фондлари, клиринг ва агентлик тармоқларини ташкил қилиш орқали қимматли қоғозлар бозори инфраструктурасини вужудга келтириш зарур. Ҳар бир корхонанинг акциядорликка ўтиш жараёни очиқ ва ошқора бўлиши даркор. Акцияларни жойлаштириш шартларини ва улар бўйича дивидендларни тўлаш тартибини аҳоли орасида кенг тушунтириш зарур.

Тўртинчидан, хусусийлаштириш ишининг муваффақияти у қишлоқда қандай ўтказилаётганига кўп жиҳатдан боғлиқ. Деҳқон хўжалиklarини керагича ташкил қилиш ва уларнинг барқарор ишлаши учун шароит яратиш — шу куннинг муҳим вазифасидир. Бунинг учун деҳқон хўжалиklarини ривожлантиришнинг давлат инвестиция дастурини ишлаб чиқиш керак. Бу дастурда қишлоқ хўжалигида хорижий инвесторларнинг қатнашиши, ер деҳқонларга умрбод фойдаланиш учун берилиши кўзда тутилиши зарур.

Хусусийлаштириш учун ва хусусийлаштирилган савдо ҳамда хизмат кўрсатиш соҳаси объеклари фойдаланиши учун ер участкалари сотишни кенгайтириш, ишхоналар, тураржойлар, кичик корхоналар, дўконлар ва хизмат кўрсатиш объеклари қуриш учун ер участкалари сотиш керак. Қишлоқ хўжалиги ерларини мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан умрбод фойдаланишга бериш бўйича ким ошди савдолари ва танловларни тез-тез ўтказиб туриш лозим.

Ўтган даврда ер участкаларини оммавий суратда сотиш ишини бошлашга муваффақ бўлинмади. Ривожланган мамлакатларнинг таърибаси ер бозорисиз бозор хўжалиги бўлиши мумкин эмаслигини кўрсатади. Ким ҳам ўзига қарашли бўлмаган ерда мустақкам уй, кичик корхона қуради, дейсиз? Биз одамларни ер билан таъмин этмай туриб, уларда келажакка ишонч туйғусини уйғота олмаймиз, уларнинг меҳнатлари самарасидан фарзандлари ва набиралари фойдаланишлари мумкинлигига ишонч туғдира олмаймиз.

Иккинчи босқичда хусусийлаштириш механизмининг ўзини янада такомиллаштиришга алоҳида эътибор берилиши керак. Аҳолининг хусусийлаштиришда қатнашадиган қисми кўпайиб боришини таъминлайдиган оммавий тарзда хусусийлаштириш механизмини ишлаб чиқиш ҳамда жорий этиш, унинг қимматли қоғозлар бозорига кириши учун кенг имкониятлар очиб бериш зарур. Хусусийлаштирилаётган корхоналар барча акцияларининг ярмидан кўпроғи эркин сотувга қўйилиши керак.

Хусусийлаштиришнинг бевосита хорижий инвестициялар ва технологияларни жалб этишни

рағбатлантира оладиган механизмини ишлаб чиқиш лозим. Бунинг учун тендерлар ва ким ошди савдолари, махсус инвестициялар савдо-соштиги, турли хил танловларни ўтказиш механизмини такомиллаштириш ва уларни кенг суратда ўтказиш зарур. Танловлар ва ким ошди савдолари ислохотларнинг иккинчи босқичида мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ҳамда хусусийлаштиришнинг энг асосий усули бўлиши лозим.

Фонд биржаси ва кўчмас мулк биржаси фаолиятини янада ривожлантириш зарур. Давлат тасарруфидан чиқариш суръатлари жадаллаштирилиши, очиқ турдаги акциядорлар жамиятлари тузилиши билан улар олдида сифат жиҳатидан янги истиқболлар очилди. Кўчмас мулк ва қимматли қоғозлар билан савдо қилувчи бирламчи бозорларни ташкил қилган ҳолда асосий эътибор иккиламчи бозорларни яратиш ва ривожлантиришга қаратилиши лозим. Айни шу иккиламчи бозорлар давлат мулки ҳисобланган акциялар ва пайлар улушини кескин камайтиришга, зарар келтирадиган ва банкротга учраган корхоналарни тугатишга, қимматли қоғозларнинг табиий ҳаракати ва айланишига, уларнинг қадр-қиммати ошишига имкон туғдирши керак.

Иккинчи босқичда хусусийлаштирилган корхоналарнинг унумли ишлаши учун зарур шарт-шароитлар яратишга, тадбиркорликни фаол қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор берилиши лозим. Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш натижасида олинган маблағлардан биринчи галда янги хусусийлаштирилган корхоналарни қўллаб-қувватлаш мақсадида фойдаланиш керак. Бундан ташқари, бу маблағларни энг кўп самара берадиган инвестиция лойиҳаларини амалга оши-

ришга, фан билан боғлиқ ишлаб чиқаришларни ривожлантиришга сарфлаш даркор. Шунингдек, уларни хусусийлаштирилган корхоналарни бозордаги талабга мувофиқ равишда маҳсулот ишлаб чиқаришга қайта ихтисослаштиришга йўналтириш мақсадга мувофиқдир.

Хусусийлаштириш жараёнини чуқурлаштириш ва рақобатчилик муҳитини вужудга келтириш юзасидан белгиланган тадбирларнинг амалга оширилиши бозор иқтисодиётини таркиб топтириш йўлида олға томон яна бир амалий қадам ташлашимизга имкон беради.

2. 2. МАКРОИҚТИСОДИЁТНИ БАРҚАРОРЛАШТИРИШГА ЭРИШИШ — ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ ДАВРДАГИ СТРАТЕГИЯСИ УСТУВОР ВАЗИФАСИДИР

Иқтисодий ислоҳотларнинг янги босқичида иқтисодий ва молиявий барқарорлик таркибий ўзгартиришлар, иқтисодиётни жонлантириш, сўнгра уни бир маромда, мувозанатни сақлаган ҳолда ривожлантиришнинг асосий шарти сифатида биринчи даражали аҳамият касб этади. Иқтисодиётни барқарорлаштириш — бозорни шакллантириш йўлидаги қонуниятли ва муқаррар жараён. У энг аввало танглик ҳодисаларига барҳам беришга қаратилган. Барқарорлаштирувчи чоратадбирларнинг самарадорлиги биз иқтисодий танглик ва барқарорлик тушунчасига қандай маъно беришимизга, уларни қандай идрок қилишимизга, қайси мезонларга кўра баҳолашимизга кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Бизни бир неча ўн йиллар давомида бизда иқтисодий тангликларга ўрин йўқ, танглик капиталистик тузумнинг иллатидир, дея тарбиялаб, ана шундай ақидаларни онгимизга сингдириб келдилар. Социализм шароитида ишлаб чиқариш муносабатлари ишлаб чиқарувчи кучларнинг гуркураб ўсишидан орқада қоладиган, натижада маълум номутаносибликлар келиб чиқадиган вазиятлар содир бўлиши мумкин, дедилар. "Доно" Давлат План қўмитаси, ундан юқориорқада эса партия Марказқўми қатъий иродаларини ишга солиб, маъмурий йўл билан, режа-директив қарорлар тизими орқали ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиш даражаси билан ишлаб чиқариш муносабатларининг хусусияти ўртасида сунъий мувозанатни тикларди.

Ҳақиқатан ана шундай ҳодисалар мавжуд тизимнинг иллатлигини белгилаб беради. Бунда ишлаб чиқарувчи кучлар билан ишлаб чиқариш муносабатлари даражаси ўртасида мувофиқлик бўлишига иқтисодий қонунлар орқали эришилмасди. Балки сунъий тарздаги қарорлар, қўшимча моддий сарф-харажатлар, мутаносиблик ҳақида ёлгон тасаввур ҳосил қилиш учун қўшимча маблағ йўналтириш орқали эришилди.

Пировард натижада ишлаб чиқаришни ҳар қандай йўл билан бўлса-да ўстириш қуруқ мақсадга айланиб қолди. У талаб бўлмаганлиги сабабли, сотиш учун бозор топилмаган, ҳеч кимга кераги йўқ маҳсулот ишлаб чиқаришга ундарди. Давлат, социалистик тузум шароитида ишлаб чиқарилган ҳар қанақа маҳсулот ижтимоий жиҳатдан фойдалидир, деган сунъий тасаввур ҳосил қилиб, бу билан ишлаб чиқарувчиларнинг иқтисодий масъулиятсизлигини келтириб

чиқарарди, ишлаб чиқаришда ортиқча сарф-харажат кўпайиб кетишига сабаб бўларди. Иқтисодиёт ўзини ўзи ютувчи кучга айланиб қолганди. Шунинг натижасида моддий ва хом ашё ресурсларининг етишмаслиги энг ўткир муаммога айланди. Бу ресурсларни экстенсив ривожлантириш табиий ресурсларнинг тугаб битишига, шунингдек улардан самарали фойдаланилмаслигига олиб келди.

Ҳақиқатда эса бундай танглик ҳолатлари, танглик юз беришидан олдинги кутиш кучли, огоҳлантирувчи сигнал, туртки бўлувчи воситадир. У бутунлай инқирозга учрашга чап бериш учун ишлаб чиқариш ва чиқарилаётган маҳсулот таркибини ўзгартириш юзасидан олдини олиш чора-тадбирларини кўришга ундайди. Ишлаб чиқариш харажатларини камайтиришга ҳаракат қилишга, маҳсулотнинг сифати ва истеъмол хоссаларини яхшилашга, унинг рақобатга бардошлилигини оширишга мажбур қилади. Ишлаб чиқаришнинг чуқур тангликка йўлиқилишини четлаб ўтишга интилиш корхонани фан ва техниканинг, илғор технологиянинг энг янги ютуқларини излаш ва жорий этишга ундайди. Буларнинг барчаси пировард натижада кескин рақобатчилик шароитида ишлаб чиқаришнинг барқарорлигига эришишга, инқирознинг олдини олишга йўналтирилган. Бу, кенгроқ қараганда, бозорда талаб билан таклиф ўртасида қулай мувозанат таъминланишига олиб келади.

Бизга капиталистик ишлаб чиқариш усулининг энг катта нуқсони, илллати сифатида тарғиб қилиб келинган нарсалар аслида, ҳақиқий ҳаётда иқтисодий тараққиётнинг ва иқтисодий муносабатлар-

ни такомиллаштиришнинг қудратли омилига айланмоқда.

Барқарорлаштириш дастурини ишлаб чиқишда танглик ҳодисаларининг олдини олиш, иқтисодиётнинг ҳолатини ифода қилувчи мезон бўлиб хизмат қиладиган кўрсаткичларни яхшилашга, шу билан бирга мамлакатни тангликка олиб келган ички сабабларни чуқур ўрганиш, чалғишлар ва номутаносибликлар бўлиши мумкинлигига ўз вақтида эътиборни қаратиш, танглик ҳодисалари келиб чиқишининг олдини олиш тадбирларини фаол амалга ошириш гоят муҳим.

Барқарорлаштириш сиёсати — энг аввало, бу макроиқтисодиётда мувозанатни сақлаш, ишлаб чиқаришнинг кескин даражада пасайишига ва оммавий ишсизликка йўл қўймасликдир. Шунингдек, у пул қадрсизланишининг, пул эмиссиясининг бошқарилишини таъминлаш, тўлов балансини бир меъёрда сақлаш соҳасида аниқ мақсадни кўзлаб олиб бориладиган давлат сиёсатидир.

Барқарорлаштириш сиёсатининг мақсади бошқариб бўлмайдиган, иқтисодий пасайишга олиб келиши мумкин бўлган ички ҳам ташқи мувозанатсизликни четлаб ўтишдан, зарур бўлган тақдирда эса, уни тўғрилашдан иборат.

Жаҳон тажрибасида барқарорлаштириш сиёсатини амалга оширишда принцип жиҳатдан ўзаро бир-биридан фарқ қилувчи бир неча хил ёндашувлар таркиб топган бўлиб, улардан қуйидагиларни алоҳида кўрсатиш мумкин:

биринчиси — монетар ёндашув деб аталиб, пулнинг қадрсизланиши даражасини пасайтириб туришга, пул массасини ҳамда тўловга қодир бўлган жами талабни кескин камайтириш

ҳисобига пул муомаласини барқарорлаштиришга асосланган. Бу хил ёндашув чуқур иқтисодий қайта ўзгартиришларни таъминламайди, аксинча, кўпинча ишлаб чиқаришнинг моддий ҳажмлари камайишига, инвестиция фаолияти тўхтаб қолишига олиб келади;

иккинчиси — ишлаб чиқаришни ва тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришни рағбатлантиришга, таркибий қайта ташкил қилишларни амалга оширишда кўмаклашишга, иқтисодиётда номутаносибликларга барҳам беришга асосланган ёндашув. Бунда бир меъёردа қаттиқ молиявий ва пул-кредит сиёсати ўтказилади, товар билан қоплашнинг иложи бўлмаган ортиқча талабларни чеклаш бўйича тадбирлар билан узвий боғлаб олиб борилади.

Бизнинг ёндашувимиз эса ўзимиз дучор бўлган тангликдан, узоққа чўзилган чуқур тангликдан ижтимоий ларзаларсиз ва портлашларсиз эсон-омон чиқишдан иборат бўлиб, бунга фақат ишлаб чиқаришга таянган ҳолдагина, моддий бойликларни бевосита яратаётганларга суянган ҳолдагина эришиш мумкин. Маҳсулот ишлаб чиқараётганлар, ерни ишлаётганлар, бинолар, иншоотлар қураётганлар ва янги ишлаб чиқариш қувватларини бунёд қилаётганлар бизнинг таянчларимиздир.

Кейинги вақтларда, айниқса, МДҲ мамлакатларида: энди сўнгги чорамиз қолди, бурилиш қилиш палласи келди. Ё макроиқтисодиётда монетар қарашлар, биринчи навбатда, пулнинг қадрсизланишига қарши кескин чоралар устунлик қилади, ҳукмрон бўлади, ўз ҳукмини ўрнатади, ўз талабларини ўтказди. Шунинг негизда барқарорлаштиришнинг энг муҳим натижаси

бўлмиш пулнинг қадрсизланиши даражасини 1-2
фоизга камайтиришга эришилади. Ёхуд иқтисодиёт ва жамият бутунлай барбод бўлиш, завол топиш йўлига киради. Шу икки йўлдан бирини танлаб олиш фурсати етди, деган қарашларга берилиш ҳоллари кенг тус олди. "Эсанкиратиш" ўзи билан олиб келаётган хавфни яна бир карра ҳис этиш, кучли ижтимоий сиёсат олиб борилмаса, ислоҳотлар бадном қилиниши, барбод бўлиши, ижтимоий портлашга олиб келиши мумкинлигига яна бир карра ишонч ҳосил қилиш ўрнига, бошқача фикрлашяпти — бизлар сиёсий мулоҳазаларга берилиб кетиб, эркинлаштириш билан боғлиқ бўлган айрим жиҳатларга ҳаддан зиёд узоқ кўз тикдик ва ўзимиз ҳалокат ёқасига келиб қолдик, деб афсусланаётгандек бўлишяпти. Афтидан, собиқ Иттифоқ мамлакатлари учун ислоҳотлар ўтказишнинг икки-уч йиллик тажрибасини англаб етадиган, мағзини чақадиган пайт келди. Бу тажриба эса улар иқтисодиётининг шакли ўзгарганлиги, юқори даражада монополиялашганлиги ва тор ихтисослашганлиги, аҳоли асосий қисмининг турмуш даражаси пастлиги сабабли бир ёқлама монетар ёндашув мувофиқ келмаслигини кўрсатди.

Янги иқтисодий сиёсатнинг бу хил мафкурачилари бозорга ўтиш ҳақидаги гап-сўзларга берилиб кетиб, ўз мамлакатлари иқтисодиётини издан чиқадиган даражада пасайишга дучор қилдилар, айирбошлашни натурали қилишга (ҳатто иш ҳақини натура билан тўлаш оммавий тус олди), бозор айирбошлашини бемаънилик даражасигача олиб бордилар ва, эндиликда эса, мазкур усул пулнинг қадрсизланишига чек қўйиши, тараққий қилган тузумни бунёд этиши, ишлаб

чиқаришнинг жонланишини таъминлаши мумкин, демоқдалар.

Бироқ бунда тўғридан-тўғри зиддият бор — макроиқтисодий сиёсат деб аталган сиёсат ўтказганда ишлаб чиқаришда жонланиш бўлиши мумкин эмас. Бу — ғирт бемаъниликдир. Ишлаб чиқаришни пулнинг қадрсизланишига қарама-қарши қўйиб бўлмайди.

Таркибий ўзгаришларни таъминлаш учун муқаррар бўлган доирадагина ишлаб чиқаришнинг пасайишига йўл қўйилиши мумкин, лекин унинг издан чиқишига асло йўл қўйиб бўлмайди. Бошқача айтганда, бу ишлаб чиқаришнинг илғор тузилмасига эришиш, демакдир. Яна соддароқ қилиб айтадиган бўлсак, бу — рақобатга бардош бера оладиган ва харидорларнинг истеъмол талабларини қондиришни таъминлайдиган маҳсулот ишлаб чиқариш демакдир.

Фақат ишлаб чиқаришнинг бу пасайишини марказлашган буйруқбозликка асосланган планли тизимдан бошқа тизимга — эркин бозор иқтисодиётига ўтиш даврининг белгиларидан бири сифатида изоҳлаш мумкин.

Бозор қонунлари амал қила бошлаши, рақобатчилик муҳити таркиб топиши ва эркин тадбиркорлик учун ҳамма йўллар очилиши билан айна қонунларга риоя қилган ҳолда ишлаб чиқариш таркибан ўзгартирилади ҳам. Бу нарса фақат рақобатга бардош беришга интилиш бор жойдагина юз беради. Рақобатга бардош бериш учун ишлаб чиқаришни доимий равишда янгилаб боришга тадбиркорлар ўзлари мажбур бўладиган шароит вужудга келади.

Ўтиш даврида давлат ўз иқтисодий сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш чоғида шуни

этиборда тутиши керакки, у устувор, катта истиқболга эга бўлган тармоқлар ва ишлаб чиқаришларни ҳар томонлама рағбатлантириши, яъни энг муҳим бўғинларни аниқлаши (нефть — нефть мустақиллиги, энергетика — энергетика мустақиллиги, дон — ғалла мустақиллиги, пахта- ни қайта ишлаш саноати ва ҳоказо) ва шу орқали иқтисодиётни таркибан қайта ташкил қилиш бўйича изчил сиёсат ўтказиши керак.

Биз ана шу устувор йўналишлар асосида таркибан қайта ташкил қилишни — фақат айтиб ўтилган соҳаларни ривожлантиришнинггина эмас, балки уларнинг ички тузулишини қайта ўзгартиришни таъминлаш учун ҳам уларга маблағ сарфлашимиз лозим. Бусиз иқтисодиётда тўла тартибсизлик ҳукм суради. Устувор ҳисобланган етакчи асосий тармоқлар белгилаб олинмаса, бозор муносабатлари шароитида уларнинг шаклланишига ёрдам кўрсатилмаса, иқтисодий стратегия бой берилади. Шу билан бирга, ишлаб чиқаришни сифат жиҳатидан янги даражага олиб чиқиши лозим бўлган қайта ташкил қилишларнинг мантиқий изчиллиги ҳам таъмин этилмайди. Ҳақиқий бозор шароитлари вужудга келтирилиши билан уларнинг ўзлари ишлаб чиқаришни рағбатлантирадиган ва йўналтирадиган бўладилар, бунинг натижаси ўлароқ эса — ишлаб чиқаришнинг ўсиши таъминланади.

Бинобарин, монетаризм ҳеч қачон ишлаб чиқаришни тангликдан олиб чиқишга қодир бўлган ягона йўналтирувчи ва ҳал қилувчи куч бўлган эмас. Барқарорлаштириш дастурини ишлаб чиқиш чоғида ана шу қаттиқ монетаризмга таянмаслик керак. Балки мувозанатга келти-

рилган монетар сиёсатни асосий тармоқларни ва ишлаб чиқаришни таркибан қайта ташкил қилишни қўллаб-қувватлаш сиёсати билан бирга қўшиб олиб бориш зарур. Энг асосийси, аниқлаб олинган устувор йўналишлардан келиб чиқиб, бош стратегик йўлни белгилаб олишдан ва макроиқтисодий сиёсатни шу йўлга қўйишдан иборат.

Биз тараққиётнинг устувор йўналишларини макроиқтисодий мувозанатга қурбон қилиш ниётида эмасмиз. Биз ислохотлар ўтказиш билан бир вақтда давлат мустақиллиги ва иқтисодий мустақилликни таъминлашга ҳаракат қиламиз.

Ана шу қоидалардан келиб чиқилса, иқтисодий барқарорликка эришишнинг асосий мезонлари қуйидагилардан иборат бўлади:

— агар ишлаб чиқариш ҳажмининг қисқариши таркибий ўзгаришлар ва ишлаб чиқаришни техника билан қайта қуроллантириш билан боғлиқ бўлмаса, унинг камайишига йўл қўймаслик;

— устувор тармоқларда ишлаб чиқаришни юксалтириш учун қулай шароитларни вужудга келтириш, ишлаб чиқариш фаолияти рағбатлантирилишига кўмаклашиш. Ўз ишлаб чиқаришини қўллаб-қувватламасдан ва ички резервлардан фойдаланиш эвазига иқтисодиётни ичдан ривожлантирмасдан туриб, молиявий ҳамда ижтимоий барқарорликка умид боғлаш мумкин эмас;

— давлат бюджети ва корхоналар молиявий аҳволининг барқарорлигини мумкин бўлган доирада таъминлаш;

— пулнинг қадрсизланиши жараёнларини тўхтатиб қолиш. Пулнинг қадрсизланишига қарши таъсирчан чоралар кўриш йўли билангина миллий валютани мустаҳкамлашга эришиш, узоқ

муддатга мўлжалланган инвестициялар ички бозорини жонлантириш, аҳоли турмуш даражасининг барқарорлигини сақлаш;

— тўлов баланси ва давлат валюта резервларининг ҳолатини яхшилаш учун барча мавжуд имкониятлардан фойдаланиш ва шунинг негизида Ўзбекистоннинг ташқи иқтисодий муносабатларда тутган ўрнини мустаҳкамлаш. Шунингдек чет эл қаттиқ валюталарига нисбатан "сўм"ни айирбошлаш курсининг барқарорлигини сақлаш;

— ижтимоий аҳволни барқарорлаштириш учун кучли ижтимоий сиёсат мувозанатлаштирилганлигини таъминлаш, аҳолининг турмуш даражасини мумкин қадар тутиб туриш ва яхшилаш.

Шунга мувофиқ равишда ислохотларнинг иккинчи босқичида республика давлат бюджетдаги камомадни (дефицитни) йўл қўйилган энг кам даража доирасида (ялпи ички маҳсулотнинг 3-4 фоизи атрофида) чеклашга йўналтирилган қатъий молия сиёсатини биринчи навбатда ўтказиш иқтисодиётни барқарорлаштириш соҳасида амалга ошириладиган энг муҳим ва биринчи галдаги тадбирлар бўлиши керак. Бюджет интизомига риоя қилиш — барқарорлаштиришнинг ҳал қилувчи омилларидан биридир. Бюджетдаги камомаднинг ортиши ҳамма вақт ташвишли воқеа сифатида қабул қилинмоғи лозим.

Ислохотларнинг иккинчи босқичида бюджет сиёсатининг энг муҳим вазифаси иқтисодиётни бюджет камомадини чеклаш ҳисобига барқарорлаштириш вазифаларини ҳал этишдан иборат. Шу орқали иқтисодий фаолиятни жонлантиришни рағбатлантирувчи ижтимоий аҳамиятга эга бўлган жорий харажатларга маблағ ажратиш ва камомад ўртасида энг мақбул мутаносибликни

таъминлашдир. Кундалик истеъмом учун ва иқтисодиётни қайта қуриш учун зарур бўлган давлат харажатларини бундан буён ҳам кескин қисқартириш ёрдамидагина бюджетдаги мувоzanатни сақлаш йўлидаги уриниш иқтисодий аҳволнинг мушкуллашувига ва ислоҳот жараёнининг чўзилиб кетишига олиб келиши мумкин.

Ислоҳотларнинг ҳозирги босқичида зарур таркибий ўзгаришларни ўтказиш билан бир қаторда ишлаб чиқаришнинг орқага кетишига барҳам бериш энг асосий мақсад бўлиб қолмоқда. Давлат харажатлари, уларнинг таркиби шундай ташкил этилиши керакки, улар айна ана шу мақсадларга эришишга қаратилган бўлиши ва бу ҳол бозорга ўтиш жараёнига ҳар томонлама кўмак бериши лозим.

Солиқ сиёсатини такомиллаштириш иқтисодиётни барқарорлаштиришга ва молиявий аҳволни мустаҳкамлашга оид муаммоларни ҳал қилишда муҳим аҳамият касб этади. Бозор муносабатларига ўтиш шароитида солиқлар иқтисодий сиёсатни амалга оширишда энг муҳим бошқарувчи омил бўлиб қолади. Солиқ тизими ислоҳот жараёнининг таркибий қисми, унинг ички ҳаракатлантирувчи омили бўлгани ҳолда, иқтисодий ислоҳот мақсадларига энг кўп даражада мувофиқ келиши шарт. Аввало солиқ тизими ўзига хос вазифани — фискал (хазинани тўлдириш), қайта тақсимлаш ва рағбатлантириш вазифасини тўла даражада бажариши керак.

Солиқлар хазинани тўлдириш сиёсатининг асосий унсури бўлиб, давлат бюджетининг даромад қисми энг муҳим умумдавлат, халқ хўжалиги

вазифаларини ҳал этиш учун зарур бўлган миқдорда шаклланишини таъминлаши лозим.

Солиқ тизими аниқ мақсадга қаратилган молиявий сиёсат билан биргаликда, ялпи миллий маҳсулотнинг бир қисмини қайта тақсимлайди ва шу тарзда иқтисодиёт тузилишини ўзгартиришда, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш кафолатини таъминлашда бевосита иштирок этади.

Солиқ тизимининг энг муҳим вазифаси — ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, моддий-хон ашё, табиий, молиявий ва меҳнат ресурсларидан, тўпланган мол-мулкдан самарали фойдаланишга рағбатлантирувчи таъсир кўрсатишдир.

Ислоҳотнинг иккинчи босқичида иқтисодий барқарорликни ва таркибий ўзгаришларни таъминлаш биринчи навбатдаги вазифага айланган чоғда солиқ тизими биринчи галда рағбатлантирувчилик вазифасини бажариши керак. Бу эса амалдаги бутун солиқ тизимини анчагина ислоҳ қилишни талаб этади.

Солиқ тизимини ўзгартиришда асос қилиб олинган бош тамойил — корхоналар зиммасидаги солиқ юкини кескин камайтиришдир. Даромад солигининг юқори бўлиши корхоналарни ўз маблағларини ўз ишлаб чиқаришини ривожлантиришга, техника билан қайта қуроолантиришга, ўз айланма маблағларини тўлдиришга сарфлаш имкониятидан маҳрум қилади. Бу эса оқибат натижада ишлаб чиқаришнинг пасайишига олиб келади. Бунинг устига оғир солиқ юки узоқ муддат зиммада туриши натижасида инфляция (пулнинг қадрсизланиши) юксак даражада бўлишини билвосита қўллаб-қувватлаш хавфи вужудга келади. Бунинг сабаби шуки, ишлаб

чиқариш пасайиб бораётган бир пайтда солиқ миқдори корхона даромадларининг инфляцияси кучайиб бориши натижасидагина оширилиши мумкин. Бу эса молия тизимининг барбод бўлишига, ишлаб чиқаришнинг орқага кетиши, ижтимоий муаммоларнинг кескинлашувига олиб келади.

Даромад солиғидан фойдадан ундириладиган солиққа ўтиш солиқ юкни камайтиргани ҳолда, ишлаб чиқариш ва тадбиркорлик фаолиятини кучайтириш имкониятини яратади. Корхона ихтиёрида қоладиган фойда миқдорининг ортиб бориши уларнинг молиявий аҳволини мустақамлабгина қолмай, балки уларнинг инвестиция фаолиятини жонлантиришга ҳам олиб келади. Бу нарса ишлаб чиқаришни таркибий ўзгартириш учун ишлаб чиқариш ва технология жиҳатидан асос бўлиб хизмат қилади.

Корхоналарга кўпроқ иқтисодий эркинлик берилиши фойданинг ишлаб чиқаришни кенгайтиришга қаратиладиган умумий миқдорини кўпайтиришга олиб борибгина қолмай, айни вақтда меҳнаткашлар иш ҳақини кўпайтириш имконини ҳам яратади. Фаол меҳнатга рағбатлантирувчи, ҳар бир кишига ўз имкониятларини амалга ошириш ва меҳнатдаги ўз иштирокига яраша даромад олиш имкониятини берувчи иқтисодий муҳит яратилади. Бундай шароитда жисмоний шахслардан олинadиган солиқлар, бир томондан, ходимларни ўз меҳнати билан ижтимоий ишлаб чиқаришда фаол иштирок этишга рағбатлантириши, иккинчи томондан, иш ҳақи даражаси сарфланган меҳнат самарасига мутаносиб бўлишига ёрдам кўрсатиши, меҳнаткаш-

ларнинг даромадларидаги тафовут асоссиз равишда катта бўлишига олиб келмаслиги лозим.

Корхоналар зиммасидаги солиқ юкининг енгиллаштирилиши, қўшилган қийматдан олинмаган солиқ ставкасининг камайтирилиши оқибат натижада ишлаб чиқаришни жонлантиришга олиб келиши лозимки, бу нарса иқтисодиётни барқарорлаштириш муаммосини ҳал этишда ғоят катта аҳамиятга эга.

Янги солиқ сиёсати доирасида солиқ тушумлари таркибини тубдан ўзгартириш, ресурслар, мол-мулк солиғининг ролини ошириш, жисмоний шахслардан солиқ ундиришнинг прогрессив тизимини жорий этиш вазифаси қўйилади.

Афсуски, кейинги пайтларгача бизда ер ости бойликлари, ер, сув ва қайта тикланмайдиган бошқа табиий ресурслардан солиқ ундириш тамомила тан олинмай келинади. Бунда корхоналарга табиатдан фойдаланиш ва атроф муҳитни экологик жиҳатдан муҳофаза қилиш қонунлари билан ҳисоблашмасдан бебаҳо, ўрни тўлдирилмайдиган табиий бойликлардан ваҳшиёна фойдаланиш имкони берилар эдики, бу билан биз ўзимизнинг ҳақимизга ҳам, авлодларимизнинг ҳақиға ҳам хиёнат қилиб келардик.

Ўтган йилларда йўл қўйилган хатоларни такрорламасдан, табиий ресурсларни қайта тиклаш йил сайин тобора қийинлашиб бораётган пайтда биз бу ресурсларга кўпроқ эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлишимиз зарур. Бунинг учун биз иқтисодий омиллардан кенгроқ фойдаланишимиз, солиқлар орқали ҳаммани табиий ва хом ашё ресурсларидан энг кўп наф кўрадиган тарзда фойдаланишга ўргатмоғимиз керак.

Бу муаммонинг яна бир жиҳати бор. Хом ашё ва материаллардан фойдаланишнинг ортиб боришини солиқлар орқали чеклаб, бу билан биз харажатларни ва ишлаб чиқариладиган маҳсулот таннархини пасайтиришга рағбатлантирамиз, экологик жиҳатдан мусаффо илғор технологияни ва, энг муҳими, чиқитсиз технологияни рағбатлантирамиз. Шу тарзда ресурслар учун тўловнинг оширилиши айтилиши вақтда бир неча мақсадни кўзда тутди, фан-техника ва ижтимоий тараққиётни кенг маънода рағбатлантиради.

Муайян бюджетларни шакллантириш манбалари бўлган республика солиқлари билан маҳаллий солиқлар ўртасида аниқ чегара ўтказиш солиқ тизимини такомиллаштиришнинг энг муҳим йўналишидир. Давлат бюджети даромадларининг катта қисмини жойларга бериш, маҳаллий бюджетларни мустаҳкамлаш зарур. Бу эса минтақалар мустақиллигини ошириш, уларнинг ташаббускорлигини, бюджетнинг ижросидан манфаатдорлиги ва бу борадаги масъулиятини ошириш имконини беради. Бундан ташқари, бу нарса маҳаллий бюджетларга тушумларнинг янги манбаларини қидириб топишга рағбатлантиради, жойларда бюджет интизомини мустаҳкамлайди.

Шу тариқа, солиқ тизимининг ислоҳ қилиниши иқтисодиётни барқарорлаштиришнинг, ишлаб чиқариш ва меҳнат фаолиятини кучайтиришнинг қудратли омилларини вужудга келтириш, ислохотнинг иккинчи босқичидаги асосий вазифаларни амалга оширишнинг қудратли воситаси бўлиб хизмат қилиши керак.

Бюджетдаги мутаносибликни кучайтириш мақсадида, солиқ сиёсатини такомиллаштириш билан бир қаторда, корхоналарнинг молия ин-

тизомини мустаҳкамлаш, тўлов оборотини бир меъёрга келтириш, тўламасликнинг, дебиторлик ва кредиторлик қарзларининг салбий оқибатларини тугатиш катта аҳамиятга эга.

Ҳозирги кунда кўпгина кишилар ишлаб чиқаришнинг орқага кетишини эски хўжалик алоқалари бузилганлиги, МДХ бошқа мамлакатларидаги корхоналар билан ўзаро ҳисоб-китобларда тўловлар инқирозга учраганлиги, божхона чегаралари ўрнатилганлиги билан боғламоқдалар. Бу — ҳақиқатдан узоқ бўлган соддаларча ёндашувдир. Вужудга келган чегаралар транспортга оширилган тарифларнинг ўрнатилиши, божнинг баланд қўйилиши орқалигина алоқаларга салбий таъсир кўрсатди.

Вужудга келган чегаралар ўзаро тўловлар ўз вақтида бажарилмаётганлигининг сабаби деб ҳисоблаш ҳам хатодир. Хом ашё, бутловчи материаллар ва маҳсулотлар етказиб беришнинг қисқариши хўжалик ва кооперация алоқалари узилиши билан айтарлик боғлиқ эмас. Чегаралар вужудга келиши оқибатида юзага келган оғир аҳволнинг асосий сабаби хўжалик алоқаларининг узилиши, деган қоидага асосланиладиган бўлса, Россиянинг ўзида маҳсулотлар етказиб берилмаётганлиги ва тўловлар ўз вақтида бўлмаётганлигини, у ерда тўловларнинг ўз вақтида етиб келмаётганлиги жуда авжига чиққанлигини нима билан изоҳлаш мумкин.

Бунинг асл сабаби нимада? Гап шундаки, эски тузум пайтида бир корхонанинг иккинчи корхонага маҳсулот етказиб бериши, уларнинг қайси ҳудудда жойлашганлигидан қатъи назар, марказлаштирилган тарзда амалга оширилар ва бунинг

учун маблағлар ва фондлар ажратилар эди. Сўнгра, бу фондларни ҳаммага керакли ва ҳар бир корхона ҳаётини белгиловчи Давлат таъминот қўмитаси муайян корхоналарга биркитар ёки, янада соддароқ қилиб айтганда, марказдан туриб, масалан, Узоқ Шарқдаги қайси корхоналар Москвадаги қайси истеъмолчиларга ўз маҳсулотини етказиб беришини белгилаб қўяр эди ва, аксинча. Бунда маҳсулотнинг сифати ва техникавий даражаси ҳеч қандай рақобатга дош бермаслигининг мутлақо аҳамияти бўлмас эди.

Республикалар ўртасида ҳам маҳсулотлар мана шу тарзда қайта тақсимланар эди. Бошқача қилиб айтганда, маҳсулот керакми ёки керак эмасми, унга талаб борми ёки йўқми, халқаро талабларга мос келадими ёки йўқми, бундан қатъи назар, у бутун Иттифоқ бўйича мол етказиб берувчилар ва истеъмолчиларга тақсимланиб чиқилар эди. Биркитилган истеъмолчи эса бу маҳсулотни олиши ва, ўз навбатида, ўз маҳсулотини бошқа корхоналарга етказиб бериши шарт эди.

Ўзаро маҳсулот етказиб берганлик учун ҳақ мазкур марказлаштирилган тизим кучлари билан амалга оширилар эди. Банклар белгиланган тартибга мувофиқ марказлаштирилган тарзда корхоналар ҳисобидан маблағ олиб, ана шу етказиб берилган маҳсулотлар учун ҳақ ўтказар эди. Йилнинг охирида вужудга келган дебиторлик ва кредиторлик қарзлари, яъни мол етказиб берувчилар билан истеъмолчилар ўртасидаги қарзлар, одатда, марказлаштирилган тартибда амалга ошириладиган идоралараро ўзаро ҳисоб-китоблар йўли билан ҳал этиларди. Кредиторлик ва дебиторлик қарзларини узиш учун кредитлар

марказлаштирилган тарзда ажратилар, улар ўзаро қарзларни узиш учун муайян мақсад бўйича кетарди.

Янги йилдан ҳамма иш яна бошидан бошланар ва ўша тарзда давом этаверарди. Бундай тизимда рақобат, талаб ва таклифни бозор асосида мутаносиблаштириш тушунчаси мутлақо йўқ эди ва, энг муҳими, ҳар бир корхона керакли бўлган ва рақобатга бардош бера оладиган маҳсулот ишлаб чиқариши учун шароит яратилмас эди.

Ягона халқ хўжалик комплекси деб аталадиган мажмуанинг ташқи алоқалари, Иттифоқ доирасида, аввало, марказлаштирилган валюта жамғармаси ва нефть, газ, ёғоч-тахта, олтин, минерал-хом ашё ресурслари, пахта, шунингдек қурол-яроғ сотишдан олинадиган нақд пул ҳисобидан ҳал этилар эди. Буларнинг бари марказдан бошқариларди. Оқибат натижада, юқори даражада марказлашган тизим вужудга келиб, у ҳамма нарсани — Иттифоқнинг чекланган тизими доирасида, ҳақиқий талабни ҳисобга олмаган ҳолда, нимани ва қанча миқдорда ишлаб чиқариш кераклигини белгилаб берар эди.

Буларнинг ҳаммаси қачондир тугаши керак эди, чунки хом ашё ресурслари чекланган бўлиб, ёпиқ тизимда ишлаб чиқаришни ички ресурсларга асосланган ҳолда ривожлантириш узлуксиз давом этиши мумкин эмас эди. Бу нарса иқтисодий ҳаётда турғунликкагина эмас, балки техника тараққиёти айнишига ҳамда фан ва техника ютуқларини, илғор технологияни қабул қила олмасликка, жаҳон иқтисодиётида

рўй бераётган жараёнлардан орқада қолишга ҳам олиб келди.

Бу тизимда ҳамма нарса — қайси минтақа хом ашё етказиб бериши, қайси минтақаларда бу хом ашё қайта ишланиши ва қаерга етказиб берилиши белгилаб қўйилган эди. Ўзбекистонга пахта, газ, олтин, рангли ва нодир металлар, сабзавот ва мева етказиб беришда асосий роль ажратилган эди. Буларнинг ҳаммаси меҳнат сарфи ҳамда ана шу хом ашё ва материалларга жаҳонда ўрнатилган нарх ҳисобга олинмаган ҳолда, сунъий равишда пасайтириб белгиланган нархларда етказиб берилар эди.

Бошқача қилиб айтганда, ана шу ёпиқ тизимда Ўзбекистоннинг роли қатъий белгиланган бўлиб, биз бу биқик доирадан чиқиш имкониятига эга эмас эдик. Масалан, экологик жиҳатдан зарарли ҳамда ғоят хавfli ишлаб чиқаришга эга бўлган Чирчиқ ва Навоий химия комбинатларида Ўзбекистон газидан олинадиган капролактан ва нитрон маҳсулотларини чуқур қайта ишлашнинг ва улардан тайёр маҳсулот олишнинг иложи йўқ эди, чунки бундай ишни бажарадиган корхоналар, умумиттифоқ меҳнат тақсимотига кўра, Белоруссия, Россия, Украина ва бошқа минтақаларда қурилган бўлиб, биз умумиттифоқ меҳнат тақсимотига кўра, уларни хом ашё билан таъминлашимиз керак эди. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Шуни назарда тутиш керакки, собиқ Иттифоқ давлатларининг мустақилликни қўлга киритиш жараёнлари маҳсулотни қайта тақсимлашнинг ўзини оқламаган, марказлаштирилган маъмурий-буйруқбозлик тизимидан ҳамма жойда воз кечиш ҳамда эркин бозор иқтисодиётига ўтиш билан

боғлиқ. Аслини олганда, биз бугун бозор қонунларига асосланувчи янги иқтисодиёт яратаяпмиз. Бунда маҳсулот талаб ва таклифни ҳисобга олган ҳолда, рақобатбардош бўлиши ва у умум қабул қилинган стандартларга жавоб беришини назарда тутган ҳолда ишлаб чиқарилиши лозим. Бозор иқтисодиёти йўлига ўтган бирорта ҳам корхона шу бозорда вужудга келадиган вазиятни ва рақобатни ҳисобга олмасдан келажagini қура олмайди. Ҳар бир корхона кооперация алоқаларини йўлга қўйган ва маҳсулоти лоақал бутловчи маҳсулотларни етказиб берадиган жойда талаб қилинган тақдирдагина истиқболга эга бўлиши мумкин.

Ўз маҳсулотининг муайян қисмини бошқа минтақаларда, аввало эркин алмаштириладиган валютага сотиш ҳамма учун қоида бўлиб қолиши керак. Корхона ҳисобидаги бу валюта ускуналарни ва бутловчи материалларни харид қилиш, технологияни янгилаш бўйича харажатларни тўлашнинг молиявий базаси бўлади. Фақат ана шундай базагина ўзаро манфаатли нормал кооперацияни таъминлаш, корхонанинг ривожланиши учун ҳам, унинг жамоасининг ҳам турмуш даражаси ўсиши учун ишончли асос бўлиши мумкин.

Корхона раҳбарлари шуни узил-кесил билиб олишлари керакки, ўз ҳисобида валюта тушумлари бўлгандагина ҳар қандай бутловчи ускуна ва материалларнинг хоҳлаган минтақадан, дунёнинг хоҳлаган бурчагидан етказиб берилишини таъминлаш мумкин. Фақат ана шундай истиқболгина бизни кризис ҳолатидан олиб чиқиши, ишлаб чиқаришнинг ўсишини таъмин-

лаши мумкин. Шундагина турлича тенгсиз айир-бошлаш операцияларини амалга ошириш учун корхоналар, бутун-бутун уюшмалар ва корпорацияларга алмаштириш мумкин бўлган хом ашё ресурслари — пахта ва ундан тайёрланган маҳсулот, рангли металл ва бошқаларни беришни илтимос қилиш зарурати бекор бўлади. Шунда хўжалик алоқаларининг узилишини, тўловлар етиб келмаётганлигини ва ҳамма ўз ҳолича мустақил бўлиб кетганлигини рўкач қилиш учун ҳеч қандай зарурат бўлмайди.

Ўз-ўзидан маълумки, моллар, капитал, иш кучининг ҳудуддан ҳудудга ўтиб туриши йўлидаги сунъий тўсиқлар ва чегараларни бартараф этиш, қўл-оёқни боғлаб қўядиган божларни ва юқори транспорт тарифларини пасайтириш масалалари, ҳар ҳолда ҳал этилиши зарур. Аммо ана шу тўсиқлар гўё ишлаб чиқаришнинг пасайишида, корхоналар тўхтаб қолишида, тўловлар етиб келмаётганлигида асосий сабаб бўлаётир, деган нотўғри фикрдан воз кечиш керак.

Энг асосий сабаб — ишлаб чиқаришни таркибан ўзгартириш ҳамда маҳсулоти ҳеч кимга керак бўлмай қолаётган ишлаб чиқаришларни тугатиш зарурлигидир.

Иқтисодий ислоҳотларнинг ҳозирги босқичида кредит-банк тизимини, пул муомаласини мустаҳкамлаш, валюта муносабатларини тартибга солиш жуда катта аҳамият касб этмоқда.

Барқарорлаштириш дастурлари соф ички қарз беришни анча қисқартиришга қаратилиши лозим. Банкларнинг қарзлари биринчи навбатда стратегик жиҳатдан муҳим маҳсулот, халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқаришни кўпайтиришга қодир

бўлган, қарзга олинган маблағларни ўз вақтида қайтара оладиганларга берилиши лозим. Айни вақтда асосланмаган кредит эмиссиясига, қарз учун ажратилган маблағларнинг сочиб юборилишига йўл қўймаслик зарур.

Биз ҳаммамиз битта ҳақиқатни англаб олишимиз лозим — халқ истеъмоли моллари ва бошқа ҳаётий муҳим маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтиришга қодир бўлмаганларга кредит берилиши пул қадрсизланиши жараёнини кучайтиради, миллий валюта барқарорлигига путур етказди. Шу сабабли муомалага чиқарилган ҳар бир сўм тегишли товар билан қопланган бўлиши керак.

Пул-кредит сиёсати соҳасидаги ислоҳотлардан кўзланган асосий мақсад пулнинг қадрсизланишини изчиллик билан камайтириш, ишлаб чиқаришнинг барқарорлиги учун шарт-шароит яратиш йўли билан кризисни бартараф этиш ва миллий иқтисодиётни соғломлаштириш учун зарур замин яратишдан иборатдир.

Пулнинг қадрсизланиш даражаси устидан қатъий назорат ўрнатиш ҳамда пулнинг қадрсизланишига қарши самарали тадбирлар қўллаш зарур. Пул қадрсизланиши суръатларининг анча пасайтирилиши ҳозирги босқичда барқарорлаштириш сиёсатининг ўзагидир.

Бунда пулнинг қадрсизланишидаги мақбул суръатни танлашга пухта ўйлаб ёндашиш зарур. Пул қадрсизланишининг сунъий паст суръатларига эришиш ва бунинг учун ҳаммаша ҳам мақбул бўлмаган ва, айниқса, иқтисодиётнинг орқага кетишига олиб борадиган ҳар қандай восита ва услублардан фойдаланиш тўғри бўлмайди. Пулнинг қадрсизланишини келтириб

чиқарувчи сабабларни аниқламаган ҳолда унинг суръатини сунъий равишда пасайтириш бу иллатнинг илдизи чуқурлашиб кетишига олиб бориши, бу эса кейинчалик ушбу жараённинг қайта бошланишига, кризиснинг бартараф этилишига эмас, балки унинг яна ҳам чуқурлашувига сабаб бўлиши мумкин.

Шуни айтиш муҳимки, пулнинг қадрсизланиши устидан назорат ўрнатилиши барқарорлаштириш дастури муваффақиятли амалга оширилишининг далили бўла олмайди. Пулнинг қадрсизланиши — иқтисодиётда чуқур номутаносиблик вужудга келганлигининг кўрсаткичи бўлиб, бу аҳволни дарҳол ўнглаб олиш керак бўлади.

Ҳар қандай инфляциянинг негизида асосий иқтисодий мувозанатларнинг бузилиши ётади. Шу сабабли инфляцияга қарши кураш — уни шунчаки бостириш эмас, балки иқтисодиётда вужудга келган номутаносибликни бартараф этишга қаратилган бақувват структура сиёсатини амалга оширишдир. Бир қатор чет мамлакатларнинг инфляцияга қарши кураш тажрибаси шуни кўрсатадики, улар инфляция билан иқтисодиёт структурасининг бузилиши бир-бирига чамбарчас боғлиқ эканлигини англаган ҳолда, муомала соҳасини қатъий бошқариш ва тўловга қобилиятли ортиқча умумий талабни бартараф этиш билангина чекланмадилар. Муайян мақсадларга қаратилган йирик инвестиция дастурларини ишлаб чиқдилар ва амалга оширдилар. Бу дастурлар ана шу номутаносибликни тугатиш ва, бинобарин, инфляцияни келтириб чиқарувчи сабабларни бартараф этиш имконини берди.

Макроиқтисодий барқарорлик биз учун қуруқ мақсад эмас. Бу нарса иқтисодиётни жонлантириш ва унинг таркибини янгилаш, инвестиция фаолиятини жадаллаштириш, иш жойлари сонини ошириш, рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш, аҳолининг реал даромадларини ошириш учун тегишли шарт-шароит яратишнинг ҳаётий зарур босқичи сифатида муҳимдир.

2. 3. МИЛЛИЙ ВАЛЮТА ҚАДРИНИ ОШИРИШ — ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАР ИККИНЧИ БОСҚИЧНИНГ ҲАЛ ҚИЛУВЧИ МУАММОСИ

Ёш давлатимиз амалга ошираётган иқтисодий ислоҳотлар стратегиясида ўз миллий валютамизни жорий этиш ва унинг барқарор муомалада бўлиши муаммосини ҳал этишга ғоят катта аҳамият берилаётир. Миллий валюта — миллий ифтихор, давлат мустақиллигининг рамзи, суверен давлатга хос белгидир. Бу республикага тегишли умумий бойлик ва мулкдир.

1994 йил 1 июлдан Ўзбекистон республикаси ҳудудида тўла қийматли миллий валюта — ягона қонуний тўлов воситаси бўлган сўмнинг муомалага киритилиши ҳақиқатан ҳам инқилобий қадам бўлди. Бу бутун иқтисодиёт ислоҳотида сифат жиҳатидан янги босқич бошланганлигидан дарак берди. Биз бирор кишининг иродасига боғлиқ бўлмаган, Ўзбекистон халқининг манфаатларига мос молиявий, пул-кредит сиёсатини ва умуман бутун иқтисодий сиёсатимизни амалга оширишнинг аниқ механизмига эга бўлдик. Бу тадбирларни амалга оширишга биз узоқ вақт

пухта тайёрландик. Миллий валюта муомалага киритилган дастлабки ойлар тажрибаси у иқтисодий барқарорликнинг, корхоналар ва тармоқлар молиявий аҳволини мустаҳкамлашнинг, республика аҳолисини ижтимоий ҳимоялашнинг ва истеъмол бозорининг кучли омили бўлиб қолганини кўрсатди.

Бугунги энг муҳим вазифа — валютаминизни бақувват, дунёда обрўли валютага айлантиришдир. У юксак қийматга ва катта кучга эга бўлиши лозим. Сўмнинг барқарорлигини таъминлаш ва қадрини ошириш — умуммиллий вазифа. Республикамиздаги барча фуқароларнинг фаровонлиги ана шу вазифанинг ҳал этилишига боғлиқдир. Шу сабабли ислохотлар иккинчи босқичининг стратегик жиҳатдан устувор вазифаси сўмнинг қувватини тобора ошириб боришдир. Унинг ички алмашувига, бақувват валюталар билан эркин алмашинувига эришмоқ лозим. Ҳар биримизнинг, республикадаги ҳар бир кишининг, барча корхоналар аҳволининг яхшилиги миллий валютанинг муомаладаги барқарорлигига боғлиқ.

Миллий валютанинг барқарорлиги, унинг ички бозорда эркин алмашинуви етарли миқдордаги рақобатбардош маҳсулотлар, зарур резервлар орқали таъминланади. Бунга эришмоқ учун биз аниқ вазифаларни ҳал этишга қаратилган тўртта алоҳида дастурлар тўпламини ишлаб чиқдик ва амалга оширмоқдамиз.

Биринчидан — ўз валютаминиз товар билан барқарор таъминланган тақдирдагина реал куч ва обрўга эга бўлади. Сўмнинг харид қувватини ошириш учун республика бозорини мумкин қадар тезроқ истеъмол моллари билан тўлдириш

зарур. Бозорни ўзимизда ишлаб чиқарилган моллар билан ҳам, четдан келтириладиган моллар билан ҳам тўлдириш чораларини кўриш керак.

Бунда го'ят муҳим вазифа одамларнинг энг зарур талабларини қондирувчи ўз маҳсулотимизни ишлаб чиқаришни имкони борича кенгайтиришдан иборат. Бунинг учун биз, мулкчилик шаклидан қатъи назар, халқ учун мол ишлаб чиқарадиган корхоналарга ҳар томонлама ёрдам кўрсатамиз, бу соҳага инвестицияни биринчи навбатда йўллаймиз, уларни хом ашё ва кредит ресурслари билан таъминлаймиз.

Бу йўналишдаги ижобий силжишлар ҳозироқ кўзга яққол ташланиб турибди. Истеъмол моллари ишлаб чиқариш йил сайин ортиб бормоқда. Истеъмол молларини сотишнинг умумий ҳажмида ўз маҳсулотимизнинг ҳиссаси ошиб бормоқда. Айни вақтда ҳали бир қатор зарур озиқ-овқат маҳсулотлари, хусусан, ғалла, қандшакар, қуритилган сут, истеъмол спирти, шунингдек, саноат молларининг бир қанча турлари ва айниқса, маданий-маиший ашёлар четдан келтирилмоқда.

Шу сабабли бутун саноатимизни харидорларимизнинг юксак дидларига жавоб берадиган юқори сифатли халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқаришга қаратишимиз талаб қилинади. Замонавий истеъмол моллари ишлаб чиқарадиган янги корхоналарни дадилроқ ташкил қилиш, аҳоли талабларининг, бозордаги талаб ва таклифнинг ўзгаришини тез пайқаб оладиган кичик корхоналар фаолияти учун кенг майдон очиб бериш зарур.

Оғир синовларни бошдан кечирган, ҳозирги мураккаб ўтиш даврида ўз ҳаётини яхшилик томон

Ўзгартириш иштиёқида бутун куч-ғайратини сарфлаётган халқимиз тўкин-сочин яшашга ва чиройли кийинишга, инсонга муносиб турмуш шароитига эга бўлишга тўла ҳақлидир. Биз халқимизга шундай шароит яратиб беришимиз зарур.

Ишлаб чиқарувчиларнинг ҳам, истеъмолчиларнинг ҳам руҳиятини ўзгартириш лозим. Биз ўзимиз ишлаб чиқарадиган, харид қиладиган нарсалар билан, ўзимизда ишлаб чиқарилган кийим-кечаклар билан фахрланишимиз керак. Ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ўз харидорини топмаса, ўзимизда тайёрланаётган молларнинг сифати одамларга ёқмаса, бу миллий шаънимизга доғ бўлиб тушади. Бу нарса меҳнатсевар халқимизга хос бўлмаган ўз меҳнатига совуққонлик билан муносабатда бўлиш натижаси бўлиши мумкин. Бу — ўзимизга, ўз мамлакатимиз ва ўз халқимизга зиён етказишдир. Биз "Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган" деб тамга қўйилган маҳсулот дунёнинг ҳамма томонларида мамнуният билан харид қилинадиган, ортиқча рекламага муҳтож бўлмаган маҳсулотга айланишига эришмоғимиз даркор.

Маълум сабабларга кўра, кейинги пайтларгача биз бозоримизни ўзимизда ишлаб чиқарилган барча зарур маҳсулотлар билан тўла-тўкис тўлдириш имкониятига эга бўлмай келдик. Ҳозир ҳам товар обороти тузилмасида четдан келтирилган маҳсулотнинг ҳиссаси анча юқори бўлиб, аҳоли ана шу маҳсулотни кўпроқ сотиб олмоқда. Биз бундан буён ҳам аҳолимиз дунёнинг турли мамлакатларидан келтирилган сифатли молларни сотиб олиш имкониятига эга бўлиши учун зарур шароитлар яратаверишимиз даркор. Ҳаётий муҳим, харидоргир озиқ-овқат ва саноат молла-

рини четдан олиб келувчиларни ҳар томонлама рағбатлантираверамиз. Ҳозир молларни четдан олиб келиш бўйича барча божхона поштиналари бекор қилинди. Шу билан бирга биз истеъмолчиларимизни бозорларимизга истеъмол сифати паст бўлган ва одамларнинг соғлиғи учун зарарли, нархи қиммат маҳсулотлар кириб келишидан ҳимоя қилиб, импорт моллар таркибини такомиллаштираверамиз.

Импортни рағбатлантириш билан бир вақтда маҳсулотимизнинг рақобатбардошлигини ошириш орқали аҳолида ўзимизда ишлаб чиқарилган молларни сотиб олиш иштиёқини тарбиялаймиз. Фақат чет элдан келтирилган молларга ружу қўйиш ҳақиқий ватанпарварга хос бўлмаган хусусиятдир.

Иккинчидан, валютанинг барқарор амал қилиши, унинг муқимлиги, эркин алмашинуви етарли валюта захираси бўлишига боғлиқ. Бизнинг валютамиз ҳар қандай барқарор валютага эркин алмашина оладиган бўлсагина, у тан олинган ва ҳурмат қозонган валюта бўлади. Бунинг учун бутун ташқи иқтисодий сиёсатимизни тубдан қайта кўриб чиқиш зарур.

Биз қайта-қайта таъкидлаб келмоқдамизки, ислоҳотнинг асосий устувор йўналишларидан бири — экспорт имкониятини кенгайтириш, корхоналарни экспорт учун маҳсулот ишлаб чиқарадиган корхоналарга айлантириш, жаҳон бозорида ўз мустақкам мавқеимизни қўлга киритишдир. Биз илгари айтганимиздек, истиқболда экспорт учун маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш йўлини танлаган корхоналаргина хом ашё билан таъминланишда ҳам, инвестициялар билан таъминла-

нишда ҳам устунликка эга бўладилар. Зотан бу бизнинг бош йўлимиздир.

Биз корхоналар жаҳон бозорида рақобатга бардош берадиган маҳсулот ишлаб чиқаришни кенг кўламда авж олдиришлари учун рағбатлантирувчи омилларни вужудга келтиришимиз зарур. Улар жаҳон бозорига ҳар қандай рақобатга бардош бера оладиган маҳсулот билан тезроқ чиқишлари, барқарор валюта ишлаб топишни ўрганишлари, республика хазинасини тўлдиришлари керак. Бу эса уларнинг давлат олдидаги, ўз жамоаси ва бутун халқ олдидаги муқаддас бурчидир.

Учинчидан — ҳар бир корхона, ҳар бир киши ишлаб топган сўмини қадрлашни ўрганган тақдирдагина миллий валюта реал тўлов воситасига айланади. Биз миллий валютани ҳурмат қилишни, у билан фахрланишни, уни эҳтиёт қилишни ўрганиб олишимиз даркор. Валюта — ҳар бир фуқаро меҳнатининг ўлчови ва баҳосидир.

Бунинг учун қатъий молиявий-кредит сиёсатини изчиллик билан ўтказиш зарур. Биз ўз молиямиздан ишнинг кўзини билиб, эҳтиёткорона ва тежаб-тергаб фойдаланишимиз, унинг беҳуда сарфланиб кетишига йўл қўймаслигимиз зарур. Халқ хўжалигида сарфланган ҳар бир сўм салмоқли фойда билан қайтиши, эртанги кунга, республика истиқболига хизмат қилиши керак.

Корхоналар, тадбиркорлар давлатдан ўзлари оладиган маблағлар, кредитлар — еб кетарга бериладиган инъом эмаслигини аниқ англашлари лозим. Олинадиган маблағлардан самарали ва муайян мақсад йўлида фойдаланиш учун катта

масъулият сезиш қатъий қонун бўлиб қолиши керак. Кредитларнинг ўз вақтида қайтарилишига эришмоқ даркор. Шу сабабли кредит бериш шартда корхоналар уларни олиш учун масъулиятни сезишлари, улардан ишлаб чиқаришни юксалтириш учун энг кўп самара билан фойдаланишга интилишлари лозимлиги кўзда тутилмоғи керак.

Тўртинчидан — миллий валютани мустаҳкамлашнинг энг муҳим шarti — инфляцияга қарши бақувват, пухта ўйланган сиёсат ўтказишдир. Инфляция даражасини кескин камайтиришгина миллий валютани барқарор валютага айлантира олиши мумкин. Бу ёш валютамиз қувватли ва яшовчан бўлишининг гаровидир.

Сўм ўзининг юксак тўлов қобилиятини узоқ муддат давомида сақлаб қолган тақдирдагина миллий валютамиз ўз қувватига ва обрўсига эга бўлади. Биз ўз "сўми"миз ана шундай қувватга эга бўлиб бораётганини ҳозироқ ҳис қилмоқдамиз. Инфляция сезиларли даражада пасайди. Ана шу ижобий тамойилни мустаҳкамлаш керак. Муомалага чиқарилган ҳар бир сўм муайян миқдордаги моллар ва хизматларда намоён бўлиши, оила фаровонлигига хизмат қилиши қатъий қоидага айланиши лозим. Савдо корхоналарининг ишини тубдан яхшилаш зарур. Ҳозир уларнинг ҳаммаси хусусийлаштирилган. Ишни савдо ташкилотлари харидор учун ўзаро кураш олиб борадиган, харидор учун, унинг талабларини қондириш учун ишлайдиган қилиб йўлга қўйиш керак.

Биз пул миқдори товарлар ва хизматларнинг миқдори тегишли даражада ўсиши билан мустаҳкамланмаган ҳолда ортиб боришига йўл қўй-

маслигимиз керак. Бунга йўл қўйишга ҳаққимиз ҳам йўқ. Харид қилиш учун моллар етарли бўлмаган ҳолда аҳоли қўлида пулнинг ортиқча кўпайиб кетиши аввало нархларнинг ошишига, инфляциянинг яна авж олишига олиб боради. Бунда гиперинфляция авж олишига олиб борувчи хатарли ҳодисалар занжири вужудга келиши хавфи туғилади.

Хусусан, товарлар ва хизматларни ишлаб чиқариш ва тақсимлашда яккаҳоқимлик мавжуд бўлган, нархлар эркинлаштирилган шароитда истеъмол бозорида уларнинг етишмаслиги, товар ишлаб чиқарувчи корхоналар ва савдо ташкилотларини нархларни оширишга ундайди. Натижада реал иш ҳақи пасаяди, аҳолининг харид қобилияти ва унинг амалдаги истеъмол даражаси чекланади. Аҳоли манфаатларини ҳимоя қилиш, одамлар турмуш даражасининг кескин пасайишига йўл қўймаслик мақсадида давлат аҳоли даромадлари нисбатини ўзгартириш, энг кам ва ўртача иш ҳақи, пенсиялар, стипендиялар миқдорини ошириш тадбирларини кўришга мажбур бўлмоқда. Тўловга қобил талаб ортиб бормоқда. Аммо истеъмол моллари ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш оширилмаса, бу талаб қондирилиши мумкин эмас. Моллар етишмаслиги, нархларнинг ўсиши давом этаверади, бу жараён кенгайиб, ҳалокатлироқ қўлам олиши мумкин. Бинобарин, ана шу ҳалокатли доира бўйича пойгани тўхтатиш юзасидан аниқ, кескин чоралар кўрилмаса, бу нарса узлуксиз такрорланаверади. Пул миқдорининг ва нархларнинг тобора ошиб бориши муқаррар равишда узоқ давом этадиган гиперинфляцияни келтириб чиқаради. Бу эса, ўз навбатида, иқтисодиёт тизгини қўлдан чиқиб ке-

тишига, бутун ишлаб чиқаришнинг издан чиқишига, аҳоли кенг табақаларининг қашшоқла-нишига ва ижтимоий ларзаларга, яъни бутун иқтисодий тизимнинг барбод бўлишига олиб ке-лади. Уни қайта тиклаш учун кейинчалик кўп йиллар ва жуда катта маблағ сарфлашга тўғри келади.

Шу сабабли ички бозорни мол билан тўлдиришда тақчиллик бўлиб турган ҳозирги босқичда истеъмол фондининг ўсишини иш-лаб чиқариладиган маҳсулот ва кўрсатила-диган хизматнинг моддий ҳажми кўпайишига бевосита боғлиқ қилиб қўйиш зарур. Ис-лоҳотларнинг ҳозирги босқичидан мақсад ички бозорни моллар ва хизматлар билан тўлди-ришни жадаллаштиришдир. Айни маҳалда, ҳар қандай қийинчиликларга қарамасдан, пул муо-маласини тўғри йўлга қўйиш, яъни унинг ўринсиз пул билан тўлдирилишига йўл қўймас-лик керак. Шундай бир оддий ҳақиқатни ан-лаб олиш муҳимдир.

Ички бозорни моллар билан тўлдириш — мил-лий валюта барқарорлигининг ва аҳоли турмуш даражасини ўстиришнинг энг муҳим шартидир. Шу сабабли истеъмол фондининг ўсиши билан ишлаб чиқаришнинг ўсиши устидан назоратни таъминлаш лозим. Бунга риоя қилинмаса, гипер-инфляция келиб чиқиши мумкин.

Нақд пул ва кредит эмиссиясининг ўсишига, аҳоли қўлида пулнинг ҳаракатсиз туриб қоли-шига йўл қўймаслик биринчи даражали вазифага айланмоқда. Ажратилаётган пул миқдорининг қайтарилиши, маҳсулот тайёрлашнинг ўсишини таъминламаган корхоналарга кредитлар бери-

лишига йўл қўймаслик учун имкони борича барча чораларни кўриш лозим.

Белгиланган тўртта дастурнинг амалга оширилиши миллий валютамизнинг мустаҳкамланишига, муқим валюталарга нисбатан унинг алмашув курсининг барқарорлашувига албатта ёрдам бериши керак.

Ўзбекистон иқтисодиёти сингари очиқ иқтисодиёт шароитида миллий валюта алмашув курсининг барқарорлашуви макроиқтисодий барқарорлик сиёсатининг муқим йўналишидир. Валюта курси барқарор бўлса, импорт нархлари ҳам барқарор бўлади. Бу эса, ўз навбатида, ички бозордаги нархларнинг умумий ўзгаришига яхши таъсир кўрсатади. Инфляцияни пасайтирувчи қудратли омил бўлиб хизмат қилади.

Миллий валютанинг бошқа давлатлар валюталарига нисбатан алмашув курсини аниқ белгилаш мақсадида 1994 йил 15 октябрдан бошлаб биз Ўзбекистон Республика банклараро валюта биржасида мунтазам равишда валюта савдоларини ўтказаятирмиз. Валюта операцияларининг барча турлари учун валютага талаб ва таклиф натижасида шаклландиган ягона алмашув курси белгиланган.

Валюта алмаштириш операцияларининг дастлабки босқичида биз Банклараро валюта биржасида валютани нақд пулсиз алмаштириш ҳажмини кўпайтиришга устунлик берганлигимиз муқимдир.

Биржа савдосида барқарор валютага талабни қондириш учун маҳсулотни марказлаштирилган тарзда экспорт қилишдан тушган маблағлар, корхоналарнинг мажбурий тартибда Марказий

банкка келиб тушадиган нақд валютасининг бир қисми, шунингдек, корхоналарнинг ўзига тегишли эркин валюта маблағлари чиқарилмоқда. 1994 йили валюта биржаси иш бошлаган пайдан бери валюта савдосининг ҳажми беш баравар ошди.

Ҳозир Банклараро валюта биржасидаги оборот миқдорини ҳар қандай корхона ёки фуқаро хоҳлаган вақтида, хоҳлаган миқдорда ўз пулини эркин алмаштириладиган валютага айирбошлаш ёки эркин алмаштириладиган валютани сўмга айирбошлаш имкониятини берадиган даражага етказиш вазифаси қўйилаётир. Шу мақсадда маҳсулотимизни экспорт қилишни кенгайтириш юзасидан қабул қилинган чоралар билан бир қаторда Халқаро валюта фонди ва Жаҳон банки билан Ўзбекистонга институционал ва ребилитация қарзлари бериш ҳақида битимлар имзоланди. Бу тадбирлар 1995 йилдаёқ Ўзбекистон Республика валюта биржасининг умумий оборотини 1,5 миллиард АҚШ долларигача етказиш имконини беради.

1995 йил апрелидан валюта савдосини ҳафтасига камида икки марта, кейинчалик эса, бундан ҳам кўпроқ марта ўтказишга қарор қилинди. Валюта биржаси қатнашчилари таркибини янада кенгайтириш сиёсати давом эттирилади.

Белгиланган тадбирларнинг муваффақиятли амалга оширилиши валютамизнинг алмашув курси барқарорлашувига, унинг қуввати ва обрўси ошувига сўзсиз ижобий таъсир кўрсатади. Миллий валюта кучли бўлган тақдирдагина иқтисодиёт ҳам бақувват бўлади. Шунини яна бир бор эслатиб ўтишни истардим.

2.4. ЧУҚУР ТАРКИБИЙ ЎЗГАРИШЛАРГА ЭРИШИШ — БАРҚАРОР ИҚТИСОДИЙ ЎСИШНИНГ АСОСИЙ ШАРТИ

Иқтисодий ислоҳотларнинг иккинчи босқичида — иқтисодиётимизнинг таркибий тузилишида туб ўзгаришларга асос солишдан иборат ғоят муҳим вазифани ҳал этиш керак бўлади. Бу — республика учун стратегик аҳамиятга эгадир. Таркибий тузилишда чуқур ўзгаришларни амалга ошириш макроиқтисодий барқарорликка эришишнинг, истиқболда Ўзбекистоннинг барқарор иқтисодий ўсишини ва аҳоли фаровонлигини таъминлашнинг, жаҳон иқтисодий тизимида кўшилишнинг энг асосий шартларидан биридир.

Бизга издан чиққан, хом ашё етиштиришга қаратилган, чуқур ҳудудий номуносивбликларга ҳамда асосан маънавий ва жисмоний жиҳатдан эскирган ишлаб чиқариш базасига эга бўлган, ортиқча марказлаштирилган иқтисодиёт нақадар оғир аҳволда мерос қолганлигини ҳаммамиз биламиз. Шу сабабли илгариги чалкашликлардан узил-кесил халос бўлиш, чинакам мустақиллик ва иқтисодий эркинликларга эга бўлиш учун биз таркибий тузилишларни ўзгартириб, уларни қайта қуришимиз шарт.

Хом ашё етиштиришга мўлжалланган иқтисодиётимизнинг бир томонламалигини қатъиян бартараф этиш, тармоқ тузилишини тубдан ўзгартириш, "умумиттифоқ миқёсида ихтисослаштириш" шиори остида ишлаб чиқарувчи кучларни ривожлантириш ва жойлаштиришда йўл қўйилган номуносивбликни тугатиш, тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга ўтиш, маҳсулот сифати ва рақобатбардошлигини жаҳон бозори та-

лаблари даражасига етказиш вазифаси қўйилаётир.

XXI аср бўсағасида таркибий тузилиш сиёсати Ўзбекистоннинг тамомила янги халқ хўжалик комплексини бунёд этишга қаратилган. Бу комплекс республиканинг иқтисодий ва сиёсий мустақиллиги учун гаров бўлиб, республикамиз халқига муносиб турмуш шароитини яратиш берди.

Бу мақсадга эришмоқ учун иқтисодиётимизнинг тармоқ ва ҳудудий тузилиши, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот таркибини экспорт ва импортимиз таркибини қайта қуриш талаб қилинади. Шунингдек, биринчи навбатда энг муҳим макроиқтисодий ва такрор ишлаб чиқариш нисбатларини жиддий тарзда тартибга солиш зарур бўлади. Оқибат-натижада биз ишлаб чиқариш манфаатларига ҳам, аҳоли манфаатларига ҳам мос келадиган иқтисодиётни қайта тиклаш структурасида энг мақбул мутаносибликка эришмоғимиз лозим.

Тармоқ тузилиши жиддий ўзгаришларга муҳтож. Қисқа муддатларда тубдан ўзгариш яшаш фоят мураккаб ва бу нарса жуда катта сармоя талаб қилиши равшан. Аммо бугуннинг ўзидаёқ биз халқ хўжалигимизнинг йўналишини республика эҳтиёжларига, аҳоли талабларига қаратиш учун бутун куч-ғайратимизни сарфлашимиз лозим. Бу йўналишда ҳозирданоқ дастлабки қадамлар қўйилди. Бу соҳадаги ютуқларни мустақамлаш ва янада ривожлантириш зарур.

Ҳудудлардаги таркибий тузилишни такомиллаштиришга алоҳида эътибор бериш талаб қилинади. Қорақалпоғистон Республикаси, туманларнинг табиий, ресурс ва меҳнат имкониятларидан

тўла ва етарли даражада самарали фойдаланилмаётир. Бизда шу пайтгача ишлаб чиқариш базиси яхши ривожланмаган, қолоқ инфраструктурага эга бўлган кўпгина шаҳарчалар ва қишлоқлар бор.

Иқтисодиётнинг ички тузилишини қайта қуриш деганда, талабни ҳисобга олган ҳолда, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот турини ўзгартиришнигина эмас, балки айни вақтда сифатни оширишни, маҳсулот тайёрлашга кетадиган жами харажатларни камайтиришни ҳам тушуниш керак. Бинобарин, ишлаб чиқаришнинг таркибий тузилиши ўзгариши, устувор тармоқларнинг тезроқ ривожланиши, албатта, норентабел корхоналарни тугатиш, рақобатга бардош бера олмайдиган маҳсулот ишлаб чиқараётган корхоналар ихтисослашувини ўзгартириш ишлари билан қўшиб олиб борилиши керак. Ишнинг бу жиҳати янги корхоналар барпо этишдан ҳам муҳимроқ аҳамиятга эгадир.

Иқтисодий ислохотларнинг янги босқичида таркибий тузилиш сиёсатини ишлаб чиқар эканмиз, биз ўз ихтиёримиздаги ғоят бой табиий маъдан-хом ашё, меҳнат ресурсларига мустаҳкам таянишимиз, улардан энг самарали фойдаланишни ҳисобга олишимиз лозим. Бу сиёсат натижасида ҳал этиладиган устувор вазифаларни танлаб олишга асосланишимиз керак.

Иқтисодиёт тузилишидаги ўзгаришлар қуйидаги энг муҳим вазифаларни ҳал этиш билан боғлиқдир:

биринчидан, бошқа мамлакатлардан хом ашё ресурслари энг муҳим турларининг, бутловчи маҳсулотларнинг ва озиқ-овқат маҳсулотларининг олиб келинишини қисқартириб, ана шу

маҳсулотлар ўрнини босадиган корхоналарни ривожлантириш асосида республиканинг иқтисодий мустақиллигига эришиш;

иккинчидан, ўзимизда ишлаб чиқаришни ташкил этиш ҳисобига маҳсулотларнинг ва халқ истеъмоли молларининг ҳаётий муҳим турларига аҳолининг ва умуман халқ хўжалигининг талабларини қондириш;

учинчидан, иқтисодиётнинг мутаносиб ва барқарор ишлашини таъминлаш;

тўртинчидан, иқтисодиётнинг хом ашё этиштиришга қаратилган бир томонлама йўналишини бартараф этиш, гоят бой маъдан-хом ашё ресурслари ва қишлоқ хўжалик хом ашёсини чуқурроқ, мукамалроқ ишлашни ташкил этиш, ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг бутлик даражасини ва рақобатбардошлигини ошириш;

бешинчидан, республиканинг экспорт имкониятини кенгайтириш, ташқи иқтисодий алоқаларда тўлов балансининг ижобий бўлишига эришиш; олтин-валюта захирасини мустаҳкамлаш;

олтинчидан, меҳнат ресурсларининг оқилона бандлигини таъминлаш, меҳнат қилишнинг янги технологияларга, халқнинг тарихий анъаналари ва удумларига мос келадиган соҳаларини барпо этиш;

еттинчидан, тармоқлар ичидаги ва ҳудудий жиҳатдан вужудга келган номутаносибликларни бартараф этиш, республика ҳудудида ишлаб чиқарувчи кучларни жадал ривожлантириш ва оқилона жойлаштириш.

Иқтисодиётимизни замонавий бозор талабларига мувофиқ тарзда самарали қайта қуриш учун биз қуйидаги саволларга аниқ жавоб топишимиз керак:

— биз учун бугун иқтисодиётнинг қайси йўналишлари, қайси тармоқлари ва ишлаб чиқаришлар устувор бўлиши керак, куч-ғайратларимиз, барча воситаларимиз ва ресурсларимиз қайси соҳаларни ривожлантиришга қаратилиши лозим;

— ички ва ташқи бозорларда талаб қилинадиган маҳсулотларни қайси маблағлар, қандай манбалар ҳисобидан ишлаб чиқариш мумкин;

— маҳсулотимизнинг рақобатбардошлигини қай тариқа таъминлаш мумкин.

Бу саволларга жавоблар бизга ижтимоий тараққиёт йўлини, ишлаб чиқаришга замонавий фан-техника ютуқларини, бошқарувнинг илғор шакллари ва усулларини кенг кўламда жорий этиш, жаҳон иқтисодиёти тизимига дадил қадамлар билан кириб бориш ва унда муносиб ўринни эгаллаш учун йўл очиб беради.

Белгиланган вазифаларга биноан ислоҳотнинг иккинчи босқичида иқтисодиёт соҳасидаги ички силжишларнинг асосий йўналишлари — республиканинг энергетика ва озиқ-овқат мустақиллигини таъминловчи тармоқларни, бутун-бутун мажмуаларни жадал ривожлантиришдир. Шунингдек, жуда қисқа муддат ичида мавжуд маъдан-хом ашё ресурсларидан ва қишлоқ хўжалик хом ашёси ресурсларидан тайёр рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлайдиган ўзаро боғлиқ тармоқлар ва корхоналар имкониятини оширишдан иборатдир. Айни вақтда анъанавий ихтисосдаги ишлаб чиқаришлар ҳам замонавий технология ва ускуналар билан қайта таъминлаш асосида бир меъёрда ривожлантирилиши лозим.

Ислоҳотларнинг иккинчи босқичида халқ хўжалигининг такрор ишлаб чиқариш структура-

сини тубдан ўзгартириш керак бўлади. Биз так-
рор ишлаб чиқариш структурасини ўзгартир-
масак, ишлаб чиқариш харажатларини қисқарти-
ришга ғоят жиддий эътибор бермасак, маҳсулот
тайёрлашга кетадиган материаллар миқдорини
камайтиришга қатъият билан эришмасак, ресур-
сларни тежаш сиёсатини ўтказмасак, ҳеч қачон
дефицит балосидан қутула олмаймиз.

Янги босқичда истеъмол билан жамғарма фонд-
лари ўртасида энг мақбул мутаносибликни таъ-
минлаш, умумиқтисодий барқарорлик ва янада
ривожланиш вазифаларини ҳал этиш учун зарур
шароит яратиш муҳимдир. Истеъмол фондининг
энг мақбул даражасига эришиш — ички бозорда
талаб билан таклиф ўртасида мутаносибликка
эришишда, яъни чиқарилган пул миқдори билан
унга сотиб олинадиган моллар салмоғи ўртасида
тўғри нисбатни таъминлашда ғоят катта роль
ўйнайди. Шу сабабли давлат энг муҳим мак-
роиқтисодий такрор ишлаб чиқариш нисбатлари-
ни энг мақбул тарзда тартибга солиб туриш
омилини тезроқ эгаллаб олиши даркор.

Ислоҳотларнинг иккинчи босқичида структура
сиёсатини амалга оширишда тармоқлар тузили-
шини қайта қуришга ва, аввало, базавий тар-
моқларни жадал ривожлантириш билан боғлиқ
соҳаларни қайта қуришга алоҳида эътибор бериш
керак бўлади.

Республика ўз тараққиётида асосан ўз кучла-
рига таянишга мажбур эканлигини ҳисобга ол-
ганда, ҳаётнинг ўзи ҳозир биринчи навбатда энг
муҳим ўзак тармоқларни — нефть ва газ сан-
оатини, энергетикани, олтин қазиб олиш ва ран-
гли металлургиянинг бошқа тармоқларини, ком-

муникация ва инфраструктура тизимини ривожлантиришни талаб қилади.

Ўзак тармоқларни ривожлантириш Ўзбекистон иқтисодий мустақиллигининг энг асосий шартидир. Ўзак тармоқларнинг жадал ривожланишини таъминласак, бунинг учун сармояларнинг зарур манбаларини қидириб топсак, — фақат шу нарсагина бутун иқтисодиётнинг жадал ривожланиши учун мустаҳкам асос ва қулай шароит яратади.

Республика энергетика мустақиллигига эришган тақдирдагина тўла мустақил бўлади. Сўнгги пайтларгача биз ҳаётий муҳим бўлган нефть, нефть маҳсулотлари ва бошқа энергия ресурсларини четдан, асосан МДҲ мамлакатларидан ташиб келишга мажбур эдик.

Эндиликда аҳвол ўзгараётир. Нефть, табиий газ қазиб олиш ҳажми кўпайди. Нефть маҳсулотлари — мазут, дизель ёнилғиси, нефть мойини ўзимизда ишлаб чиқариш ҳажми анча кенгайди. Янги нефть конлари — Мингбулоқ ва Кўкду-

талаб қилинади. Бу эса ёқилғи-энергетика комплексини мўътадил ривожлантирган ҳолда иқтисодийнинг прогрессив структура ўзгаришларини таъминлаш имконини беради.

Металлургия комплексига структура сиёсати рангли металларни ишлаб чиқаришни кўпайтиришга қаратилиши лозим. Рангли металлар валюта тушумининг энг муҳим манбаидир. Шунингдек, МДҲ мамлакатларидан ҳозирги пайтгача олиб келинаётган маҳсулот турлари — электр ёрдамида пайвандланадиган қувурлар, латун, бронза ва бошқаларни ишлаб чиқариш кўпайтирилиши муҳимдир.

Иккиламчи хом ашё — темир-терсак парчалари асосида ишлайдиган ҳамда Ўрта Осиё ҳудудида қора металл ва металл маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи бирдан-бир корхона бўлган Бекобод металлургия комбинатини тубдан таъмирлаш эндиликда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Кимё саноатини ривожлантириш асосан, экологик жиҳатдан мусаффо ишлаб чиқаришни таъминлаган ҳолда, ўз ресурсларимизни тўла-тўқис ўзлаштириш негизига амалга оширилиши лозим. Бутун кимё комплексини тубдан қайта қуриш, уни техника билан тамомила янгидан қуроллантириш зарур.

Ўзбекистонда таркибида кўплаб хушбўй углеводород бўлган табиий газ ресурслари, уни қазиб олиш учун ишлаб чиқариш имконияти мавжуд. Шунини ҳисобга олиб, улар негизига ички ва ташқи бозорда кўплаб талаб қилинаётган полиэтилен, полипропилен, полистирол ва бошқа маҳсулот ишлаб чиқарадиган йирик комплекс барпо этиш зарур. Иқтисодий мустақилликка эришиш мақсадида, шунингдек, капролактан,

капрон иплари, штапель толасини қайта ишлаш корхоналарини барпо этиш ҳам кўзда тутилади.

Фан ютуқлари кенг кўламда жорий этиладиган ишлаб чиқаришларни муттасил ривожлантириш ва уларнинг ролини ошириш тармоқ таркиби сиёсатида жуда муҳим устувор йўналишдир. Фан ва техника ютуқлари кенг кўламда жорий этиладиган саноат тармоқларини ривожлантириш йўли стратегик вазифани — жаҳон бозорида Ўзбекистон мавқеини мустақкамлаш, республиканинг иқтисодий ва технологик мустақиллигига эришиш вазифасини ҳал этади.

Ўзбекистондаги мавжуд ривожланган фан-техника салоҳияти, бақувват тажриба ва ишлаб чиқариш базаси Марказий Осиёдаги бошқа бирор мамлакатда йўқ. Биз бу салоҳиятни республика ва халқ манфаатларига хизмат қилдиришимиз зарур.

Машинасозлик соҳасида республика пахтачилик комплекси учун машина ва механизмлар ишлаб чиқаришга асосланувчи қишлоқ хўжалик машинасозлигини ривожлантириш — тармоқ ихтисослашувининг энг муҳим йўналиши бўлиб қолиши керак. Биз пахтачилик учун чигит экиш, ғўзага ишлов бериш ва пахта териш техникасини ташқаридан олиб келиш йўлини тута олмаймиз. Чунки бундай техникани бутун дунёда фақат иккита мамлакат — АҚШ ва Ўзбекистон ишлаб чиқаради.

Машинасозлик комплекси хом ашё ва бутловчи маҳсулотларни ташқаридан ташиб келтиришга юқори даражада қарам бўлган тармоқларда ишлаб чиқариш кўламларини қисқартириш вазифаси қўйилган. Маҳаллий хом ашёни чуқур қайта ишлаш учун машина ва механизмлар, энгил ва

озиқ-овқат саноати учун технология ускуналари, янгидан вужудга келтирилаётган фермер (деҳқон) хўжаликлари ва хусусий ёрдамчи хўжаликлар учун кичик механизация воситалари ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш зарур. Шунингдек, мураккаб рўзгор техникаси ва халқ истеъмоли молларининг бошқа турларини ишлаб чиқарувчи моддий базани кенгайтириш масаласи қўйилмоқда.

Ўзбекистоннинг истиқболи самолётсозлик ва республика учун тамомила янги бўлган автомобилсозлик саноати, радиоэлектроника, электротехника соҳасининг ривожланишига боғлиқдир. Шунингдек нефть кимёси ҳамда енгил ва озиқ-овқат саноати учун ускуналар, қишлоқ учун кичик механизация воситалари ишлаб чиқаришни таъминловчи бошқа прогрессив тармоқлар, халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқаришни ривожлантириш ҳам муҳим. Буларнинг ҳаммаси жаҳон бозорига чиқиш омилларидир.

Тармоқ структура сиёсатининг ана шу ғоят муҳим йўналишларини ривожлантириш, бунинг учун тегишли сармояларни қидириб топиш — бундан буёнги иқтисодий ўсишнинг муҳим манбаидир. Давлат ана шу устувор йўналишларни қўллаб-қувватлаши зарур. Республикада бу соҳаларни ривожлантириб, такрор ишлаб чиқаришнинг йўлга қўйилиши ўзак бўладиган инфраструктуранинг иқтисодий тараққиётини таъминлайди.

Ислоҳотларнинг иккинчи босқичида структуравий сиёсатнинг энг муҳим устувор йўналиши — қишлоқ хўжалигида ва умуман агросаноат комплексида чуқур прогрессив силжишларга эришидир. Бу силжишлар озиқ-овқат муаммосини

тубдан ҳал этишга, қишлоқ хўжалик хом ашёсини чуқурроқ қайта ишлашга ва қишлоқларда кичик корхоналар барпо этишга, қишлоқнинг ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфраструктурасини ривожлантиришга, қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини оширишга қаратилиши лозим.

Қишлоқ хўжалиги таркибини ўзгартириш сиёсати зоналар ихтисослашуви шароитларига мувофиқ экин майдонлари таркибини энг мақбул ҳолга келтириш йўли билан амалга оширилади. Ўзак тармоқлар қаторига пахта билан бирга ғаллачилик ва картошкачиликни қўйиш керак. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши таркибини қайта қуриш Ўзбекистонда қишлоқ хўжалик экинлари ва озиқ-овқат маҳсулотларининг энг муҳим турларини етиштиришни жадал ривожлантириш учун шароит яратади. Айни маҳалда республикани дон ва ем, маргарин маҳсулотлари, истеъмол спирти ва энг муҳим товарларнинг бошқа турларини импорт қилишдан холи этиш имконини беради.

Ем-хашак етиштириш соҳасида ўз базамизни анча мустаҳкамлаш ва ем, соя ва бошқа компонентларни четдан келтиришни қисқартириш зарур. Бу эса, аввало гўшт ва сут маҳсулоти етиштиришни барқарорлаштириш, сўнгра эса, уларни етиштириш ҳажмини кўпайтириш имконини беради.

Қайта ишловчи тармоқларни техника билан тубдан қайта қуроолантириш, уларни замонавий техника ва технология билан таъминлаш, сифатли ва рақобатбардош истеъмол моллари ишлаб чиқаришнинг тўла-тўқис, тугал технология занжирларини барпо этиш ғоят муҳим стратегик вазифадир. Қишлоқ хўжалик ресурсларининг энг

муҳим турлари, пахта, пилла, каноп, мева ва сабзавот, узумнинг мукамал қайта ишланишини таъминлашга, енгил саноатнинг бу билан боғлиқ тармоқларини ривожлантиришга алоҳида аҳамият берилади. Республикада етиштириладиган пахта толасининг 28—30 фоизини қайта ишлашга эришиш вазифаси қўйилмоқда. Туршак, майиз, мева қоқи, сабзавот қоқи тайёрлашни анча кўпайтириш мўлжалланмоқда. Болалар таоми ишлаб чиқаришни ривожлантиришга алоҳида эътибор бериш зарур.

Янги қайта ишловчи қувватларнинг барпо этилиши кўп меҳнат талаб қиладиган ип йигириш, тўқиш ва пардозлаш тармоқларини, трикотаж, тўқимачилик саноатини ривожлантириш, тайёр маҳсулотлар хилини кенгайтириш учун кенг имкониятлар яратади.

Биз хом ашё, арзон яримфабрикатларни эмас, балки ҳамманинг дидига ёқадиган замонавий тайёр маҳсулотларни сотишни ўрганмоғимиз лозим.

Ислоҳотларнинг иккинчи босқичида қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг энг муҳим йўналишларидан бири — ерларнинг унумдорлигини оширишдир. Шу сабабли қишлоқда сармояни асосан ерларни таъмирлашга, янги суғориладиган ерларни ўзлаштиришга, уларнинг агрокимёвий ва мелиоратив ҳолатини яхшилашга, ирригация, коллектор-дренаж шохобчаларини ривожлантиришга қаратиш лозим. Инвестицияларни ҳам биринчи навбатда қишлоқ жойларга йўллаш зарур. Ерларимиз унумдор бўлса, уларда мўл ҳосил етиштирилса, ана шу ерларда қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини интенсив-

лаш, қишлоқ хўжалик хом ашёсини қайта ишлаш билан шуғулланиш учун чет эл сармо-ялари ҳам келаверади.

Ўтиш даврида иқтисодиётни барқарорлаштириш ва жадал ривожлантириш муаммосини ҳал этишда ишлаб чиқариш инфраструктурасининг муҳандислик коммуникациялари, транспорт ва алоқа тизими сингари тармоқларини устувор ривожлантиришга алоҳида эътибор берилади. Коммуникациялар тизими ҳақида гапирганда, Ўзбекистон географик мавқеининг ўзига хослиги, портларга ва энг катта транспорт узелларига чиқиш йўлининг йўқлиги туфайли транспорт тармоқлари ва коммуникацияларни ривожлантириш масалалари устувор, стратегик, ҳаётий муҳим аҳамият касб этишини таъкидламоқ даркор.

Инфраструктура комплекси — иқтисодиётимизнинг бутун структураси таянадиган пойдевордир. Республика бутун халқ хўжалик комплекси ишининг уйғунлиги, унинг самарадорлиги, шунингдек, чет эл сармояларини жалб қилиш ва ўзлаштириш имконияти бутунлай инфраструктура тизими ривожининг ҳолатига ва даражасига боғлиқдир. Айни шу ишлаб чиқариш инфраструктураси, аввало, транспорт ва алоқа молларимиз ва хизматларимизнинг ташқи бозорга чиқишини таъминлайди, уларнинг рақобатбардошлилигига таъсир қилади, айни вақтда зарур ахборот, хом ашё, бутловчи, замонавий технология ва ускуналарнинг келтирилишида омил бўлиб хизмат қилади.

Шу сабабли биз ишлаб чиқариш инфраструктураси тармоқларини бутун чоралар билан

қўллаб-қувватлашимиз, моддий, молиявий ва валюта ресурслари чекланганлигига қарамай, уларни ривожлантиришга аямасдан сарфлашимиз керак. Бу тармоқларга чет эл сармоялари жалб қилинишига имкони борича ёрдам беришимиз лозим. Яқин вақтлар ичидаёқ биз телекоммуникация шохобчаларини ва алоқани ривожлантириш бўйича халқаро стандартлар талаби даражасига етиб олишимиз шарт. Коммуникациялар тизими ривожлантирилмаса, Ўзбекистоннинг истиқболи бўлмайди. Биз бунга яхши англаб олишимиз лозим.

Республика истеъмол бозорини ўзимизда ишлаб чиқарилган озиқ-овқат ва саноат моллари билан тўлдириш мақсадида иқтисодийнинг ижтимоий йўналишини кучайтириш — таркибий ўзгаришларнинг устувор вазифасидир. Меҳнат кўп талаб қилинадиган ва хизмат кўрсатиш соҳалари, қишлоқ жойларда кичик корхоналар ташкил этилса ва тез ривожлантирилса, тадбиркорлик рағбатлантирилса, ҳунармандчилик-косибчилик ва халқ бадий устачилиги қайта тикланса, республика учун ғоят муҳим муаммо ҳал этилади. Яъни меҳнат ресурслари юксак даражада ўсиши билан иш жойлари мавжудлиги ўртасидаги мутаносиблик таъминланади. Айни маҳалда ҳамманинг дидига ёқадиган истеъмол моллари ва хизматлар кўлами ва турини анча кенгайтириш учун ҳам имкон яратилади.

Ноишлаб чиқариш соҳасидаги таркибий сиёсат соғлиқни сақлаш, халқ таълими ва маданиятнинг моддий базасини мустаҳкамлаш, шаҳарлар, шаҳарчалар ва қишлоқларда турмуш фаровонлиги даражасини ошириш, уларни

газлаштириш ва сув таъминотини, айниқса, қишлоқ жойларда яхшилаш вазифасини ҳал этишга бўйсундирилиши лозим.

Республика аҳолисини тайёр дори-дармонлар билан тўлароқ таъминлаш учун камёб дори-дармонларни кўплаб ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш зарур. Бунинг учун фармацевтика саноатини жадалроқ ривожлантириш талаб қилинади. Ҳозир Ўзбекистон МДҲ мамлакатлари орасида энг камёб дори-дармонлар, вакциналар ва зардоблар ишлаб чиқарадиган бирдан-бир республика бўлиб, бу дори-дармонлар жаҳон бозорида ҳам обрў қозонмоқда.

Чет эл туризми республика иқтисодиётининг етакчи тармоғига, унинг валюта тушумларини тўлдирадиган муҳим манбага айланиб бормоқда. Шу сабабли шинам меҳмонхоналар, кемпинглар қурилишини бундан буён ҳам амалга оширавериш, туризмнинг ривожланган инфраструктурасини шакллантириш, сайёҳлар борадиган жойларни обод қилиш билан ҳам шугулланавериш керак. Миллий-тарихий ва маданият ёдгорликларини таъмирлашга алоҳида эътибор бериш зарур. Бу эса ажнабий сайёҳларни жалб этиш учунгина эмас, балки аввало халқ қадриятларини қайта тиклаш, ёш авлодни тарбиялашда ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

Структура сиёсатини амалга оширишда унинг ҳудудий жиҳати ҳам муҳимдир. Чунки иқтисодий жиҳатдан унча ривожланмаган минтақаларда ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфраструктурани ривожлантириш, ишлаб чиқарувчи кучларни энг мақбул тарзда жойлаштириш йўли билангина уларга қўшимча сармоялар жалб қилиш имкони яратилади. Шундагина одамлар турмуш даража-

сида вужудга келган ҳудудий номутаносибликни баргараф этиш, ресурслар ва ишлаб чиқариш имкониятларидан ҳар томонлама ва самарали фойдаланишни таъминлаш мумкин.

Иқтисодиёт таркибининг қайта қурилиши фаол инвестиция сиёсатини ўтказиш билан чамбарчас боғлиқдир. Инвестиция базасини ривожлантириш ва чуқурлаштириш — ислохотлар стратегиясининг жуда муҳим шартидир. Иқтисодиёт тузилиши қайта қурилишининг белгиланган йўналишлари, экспорт имкониятининг кенгайтирилишига бақувват инвестиция сиёсатини ўтказиш йўли билангина эришиш мумкин. Бунинг учун ўз сармояларимизни ҳам, ташқи кредитларни ҳам, бевосита инвестициялар ва уларнинг барча манбаларини ҳам ишга солиш зарур.

Ташқи инвестицияларни, шу жумладан чет эл сармоясини кенг кўламда жалб қилиш ҳозирги кунда халқ хўжалиги таркибини қайта қуриш мақсадларига эришишнинг зарур шarti бўлиб қолди. Чет эл сармоясини жалб қилишни бевосита инвестициялар тарзида ҳам, давлат қарзлари, халқаро молия ва иқтисодий ташкилотлар, қарз берувчи мамлакатларнинг инвестиция ёки молиявий кредит ресурслари шаклида ҳам амалга ошириш кўзда тутилмоқда. Биз махсус инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун чет эл сармоясини жалб қилишга алоҳида эътибор берамиз.

Ҳозир кўплаб чет эл фирмалари ва компаниялари биз билан ҳамкорлик қилиш истагини билдирмоқдалар. Бу имкониятлардан оқилона фойдаланишни ўрганиб олишимиз зарур. Мамлакатга янги технологияларни олиб келиш, ха-

ражатлар ўрни тезда қопланиб кетадиган кичик корхоналар қурилишини фаоллаштириш зарур. Ана шу устувор вазифаларни амалга ошириш учун чет эл сармояларига нисбатан очиқ эшиклар сиёсатини, ташқи иқтисодий фаолиятни янада эркинлаштириш, олинган даромадларни эркин алмаштириш механизмини такомиллаштириш, кафолатларни кучайтириш йўлини ўтказишимиз зарур.

Мақсадга эришишнинг истиқболли йўлларида бири — чет эл фирмалари билан қўшма корхоналар барпо этишдир. Яна бир бор такрорлайманки, ажнабий шериклар билан алоқа ўрнатмаган корхона ёки тадбиркорнинг истиқболи унча порлоқ эмас.

Айни вақтда ишлаб чиқаришни таркибини қайта қуришнинг бош вазифасини бажаришга эришмоқ учун биз фақат чет эл сармоясига ишониб қололмаймиз. Ўз резервларимиз ва сармоя манбаларимизни қидириб топиш ва сафарбар этиш талаб қилинади.

Бунда фойдаланилмаётган имкониятларимизга ғоят жиддий эътибор беришимиз лозим. Ишлаб чиқарилаётган ялпи миллий маҳсулотнинг каттагина қисми истеъмолга ажратилиб, жамғариш муаммоларига ҳам эътибор берилаётир. Ҳозирги мураккаб шароитда бундай аҳволни тушунса бўлади, лекин бу яқин келажакдаги сиёсат бўла олмайди. Биз шуни аниқ билиб олишимиз керакки, жамғармаларсиз истиқбол йўқ. Жамғармалар бўлмаса, ишлаб чиқариш ривожлантирилмаса, биз бир жойда депсиниб тураверамиз.

Бу соҳадаги аҳвол-руҳия, бу масалага корхоналарнинг муносабати жиддий ўзгартирилиши

зарур. Эртанги кунни ўйламасдан, эртанги кун учун зарур захира вужудга келтирмасдан, фақат бугунги кун билан яшаш — истиқболсиз ҳаётдир.

Биз ўз мамлакатимизда ва ўзимиз учун зарур жамғармаларни тўплаб олганимиздан кейин ва жамғармалар етакчи, аввало, ўзак тармоқларни ривожлантириш учун сармоя манбаи сифатида хизмат қила оладиган бўлган тақдирдагина чет эл сармоялари кела бошлайди. Одатда, чет эл сармоялари тез фойда келтирадиган соҳага сарфланади. Ажнабий сармоядорлар биз учун муҳим бўлган таркибий ўзгаришларга оид муаммоларни ҳал этишга, катта фойда келтирмайдиган, лекин республика ҳаётини таъминлаш учун гоёт зарур бўлган тармоқ ва корхоналарни устувор ривожлантириш учун кўплаб сармоя сарфлашга унча қизиқмайдилар. Шу сабабли биз иқтисодий мустақилликни таъминлаш мақсадида ўзак тармоқларни ривожлантириш учун ўз сармоя манбаларимизни қидириб топишимиз шарт.

Шу боис иқтисодий ислоҳотларнинг иккинчи босқичида давлатнинг энг муҳим вазифаларидан бири — ишлаб чиқаришга ва бошқа тадбирларга сармоя сарфлаш мақсадларига қаратилган маблағлардан солиқ ундиришнинг имтиёзли, рағбатлантирувчи тизимини жорий этиш ҳисобига корхоналар ва аҳоли инвестиция фаолиятини рағбатлантиришнинг бақувват механизминини вужудга келтиришдан иборатдир.

Ислоҳотларнинг иккинчи босқичида яхлит ва аниқ бир мақсадга қаратилган таркибий сиёсатни ўтказиш, бу сиёсатни зарур сармоялар билан мустаҳкамлаш вазифаси қўйилган. Бу

яқин вақтлар ичидаёқ қишлоқ хўжалик ва маъдан-хом ашё ресурсларидан комплекс ва оқилона фойдаланишда туб бурилишларга эришиш учун шароит яратади. Республикада анъанавий тармоқлар билан бир қаторда ихтисослаштиришнинг нефть қазиб олиш ва нефтни қайта ишлаш, автомобилсозлик, электроника, приборсозлик, чет эл туризми, ғаллакорлик ва ем-хашак етиштириш сингари кўпгина янги тармоқларини вужудга келтириш имконини беради.

Саноатни ривожлантиришнинг белгиланган йўналишлари қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришидаги таркиб ўзгаришлари, коммуникациялар ва хизмат кўрсатиш соҳаларини, умуман ижтимоий соҳани жадал ривожлантириш билан қўшилиб, иқтисодиётнинг мутаносиб ишлаши, аҳолининг иш билан бемалол таъминланишига эришиш, халқ фаровонлигини ошириш учун зарур шароитлар яратади.

Шу сабабли энг асосий вазифа — ўтиш даври давомида бутун халқ хўжалиги структурасини чуқур қайта қуришдан иборатдир. Шундай бир структурани вужудга келтириш зарурки, бу структура барча ресурсларимизни ҳисобга олиб, Ўзбекистоннинг иқтисодий ва сиёсий мустақиллигини таъминлаш имконини берсин.

2. 5. МАҚСАДИМИЗ — КУЧЛИ ИЖТИМОЙ КАФОЛАТНИ ТАЪМИНЛОВЧИ ДЕМОКРАТИК ДАВЛАТНИ ҚАРОР ТОПТИРИШ

Ўзбекистонда ўтказилаётган, туб иқтисодий ислохотларда ўз аксини топаётган иқтисодий сиёсат пировард натижада демократик ўзгартиришлар қилиш, кучли суверен ҳуқуқий давлатни

барпо этиш учун мустақкам моддий негизни яратишга йўналтирилгандир. Мақсадимиз — демократик, адолатли, фуқаролик жамиятини барпо этиш. Бу бизнинг эзгу орзуимиз, стратегиямиздир. Миллий тикланиш ҳамда ривожланиш умумий мафкурасининг ва кенг қамровли дастурининг моҳияти шундадир.

Демократик жамиятни қуриш кўп миллатли Ўзбекистон халқи манфаатларига тўла мос тушади. Бу халқ ўзининг эрк, бахт-саодат, фаровонлик тўғрисидаги орзуларини ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида ўтказилаётган ислохотлар билан боғлайди. Биз бу ишончни оқлашимиз даркор. Чинакам эркин фуқаролар давлатини қуришга интиляпмиз.

Барча ислохотлардан кўзланган мақсад, охиروقибат, нимадан иборат? Янгиланган демократик жамият биноси, энг аввало, ким учун бунёд этиляпти? Ўз халқимиз, ўз фарзандларимиз учун, албатта.

Ислохотларни амалга ошириш, туб тизим ўзгартиришлари қилиш қуруқ мақсад эмаслигини бир неча бор таъкидлаб ўтдик. Бу ислохотлар халққа нима бериши муҳимдир. Кишилар ҳаётида яхшилик томон қандай ўзгаришлар бўлиши, уларнинг ҳаёти қанчалик тўқ, бой, гўзал бўлиши, инсон ўзини нақадар чинакам эркин ҳис этиши, ўз меҳнатининг, ўз тақдирининг, ўз мамлакатининг эгаси бўлиши муҳимдир.

Шунинг учун жамиятни ислоҳ қилиш ва янгилаш бўйича кўп қиррали фаолиятимиз марказида инсон, суверен Ўзбекистоннинг фуқароси туради. Ислохотларнинг мазмуни айни ҳар бир фуқаро ўз қобилиятини, ўз истеъдодини намоён

этишига, шахс сифатида ўзини кўрсатиш имкониятига эга бўлишига қаратилган. Сиёсий ва ижтимоий ҳаётдаги барча ўзгаришлар айти мана шу олий мақсадга эришишга — ҳар бир кишининг ҳаётини яхшироқ, муносиброқ, маънавий жиҳатдан бойроқ қилишга бўйсундирилган.

Бошқа томондан қараганда, ислоҳ қилиш жараёнларининг аниқ мақсадга йўналтирилганлиги, олга босиши ҳамда натижадорлиги муайян шахслар, муайян одамларга бутунлай боғлиқдир. Ислоҳотларимиз муваффақияти, мамлакатимизнинг яқин келажакдаги истиқболи шу шахслар қандай бўлишига, қанақа маънавий-маданий ва ахлоқий кадриятларни шиор қилиб олишига боғлиқ бўлади.

Шу боис биз умум эътироф этилган демократик қоидалар ҳамда тартибларни халқимизнинг туб ахлоқий қоидалари билан уйғун тарзда қовуштира оладиган давлатни бунёд этишга интилаяпмиз. Биз барпо этаётган демократик давлат халқимизнинг маънавий-руҳий дунёсини имкони борича тўла ҳисобга олиб иш юритмоғи лозим. Юксак маънавийлик ва ижтимоий адолатни нозик ҳис этиш, маърифатли ва маълумотли бўлишга интилиш халқимизга хос хусусиятлардир. Бу хусусиятлар кўп жиҳатдан Шарқ фалсафаси, ислом фалсафаси таъсирида шаклланган бўлиб, уларни ривожлантиришга ўзбек халқи бебаҳо ҳисса қўшганлигини ҳамма эътироф этади.

Мустақиллик қўлга киритилгач, ўз давлатчилигимизни шаклантиришда маданиятимиз сарчашмаларига, ҳали чуқур ўрганишни тақозо этувчи улкан маънавий меросимизга мурожаат қилиш, бағоят бой тарихий ўтмишимизда мав-

жуд бўлган барча эзгуликларни юзага чиқариб, ривожлантириш борасида тарихий имкониятлар очилди. Шарқ цивилизацияси ютуқларини, ўтмиш аجدодларимизнинг маданий ва маънавий бойлигини чуқур ва ҳар томонлама ўрганишимиз даркор. Бу қадимий халқимизнинг маданиятини, турмуш тарзини, урф-одатлари ҳамда анъаналарини яхшироқ билиб олишимизга имкон яратади. Буюк аجدодларимиз бўлмиш мутафаккирлар, олимлар, гўзаллик ижодкорларининг биз учун янги бўлган номлари ва асарларини миллий маънавиятимиз хазинасига қайтариш муқаддас вазифамиздир.

Маънавиятни мафкуравий ақидалардан халос қилиб, миллий ўзлигини англашни тиклаш, ҳур фикр, миллий мафкурани шакллантириш ҳамда ривожлантириш учун кенг йўл очиб олдик. Эндиги асосий вазифа одамларимизнинг ана шу билимлар билан бойиб, маънавий жиҳатдан юксалишига, ўзлари ўз ҳаётларини яхши томонга ўзгартира олишларига бўлган ишончни мустаҳкамлашдан иборат.

Миллатимизнинг маънавий-ахлоқий ва маданий ютуқларини тиклаш, сақлаб қолиш, мустаҳкамлаш ва ривожлантириш тўғрисида бундан буён ҳам тинмай ғамхўрлик қиламиз. Бу ғамхўрлик Ўзбекистон халқининг маданий ўзига хослиги серқирра бўлишининг кафолати, демократик ўзгаришлар кафолати бўлиб хизмат қилади.

Давлат қурилиши, иқтисодий ривожланиш жараёнлари маънавий камолот, юксак ахлоқийлик билан тўла уйғун бўлмоғи керак. Биз ўз сиёсатимизни шунга мослаб қурамиз ва уни изчиллик

билан рўёбга чиқарамиз. Ишонч-эътиқод бўлмаган жойда ташаббускорлик ҳам, бунёдкорлик фаолияти ҳам бўлмайди.

Демократик ўзгаришлар моддий ва маънавий соҳалардаги тинимсиз кундалик меҳнат натижасида қўлга киритилади. Аҳоли демократик ўзгартиришларни амалга ошириш зарурлигини англабгина қолмай, балки уни чинакам эркинлик, мустақиллик ва фаровонликка эришишнинг ягона йўли сифатида қабул қилишига ҳам эришиш зарур.

Чинакам демократизм қонунларнинг қай даражада устунлиги билан, ҳуқуқ ва эркинликлар қанчалик кенг берилгани, ижтимоий кафолатлар кучи билан белгиланади. Ҳар қандай давлат, айниқса, чинакам демократияга интилаётган давлат ўз халқи манфаатларини, ўз фуқароларининг ор-номуси ва қадр-қимматини, уларнинг ҳаёти ва эркинлигини ишончли ҳимоя қилишга қодир бўлмоғи даркор.

Ижтимоий муаммоларни муваффақиятли ҳал этиш, ишончли ижтимоий кафолатларни яратиш, меҳнатнинг манфаатли бўлишини кучайтириш — ислоҳотларни ўтказиш учун мустаҳкам ижтимоий таянч бўлади, улар муқаррарлигининг гарови бўлиб хизмат қилади.

Биз шунчаки демократик давлат эмас, балки адолатпарвар демократик давлат қуришга интиляпмиз. Адолатга интилиш — халқимиз маънавий-руҳий дунёсига хос энг муҳим хусусият. Адолатпарварлик ғояси бутун иқтисодий ва ижтимоий муносабатлар тизимига сингиб кетиши, ижтимоий кўмаклашув механизмида ўз аксини топиши керак.

Жамият ҳаддан ташқари бойларга ва ҳаддан ташқари камбағалларга ажралиб кетишига йўл қўйишга бизнинг ҳаққимиз йўқ. Аҳолининг ёрдамга энг муҳтож қатлами — болалар, ёлғиз қариялар, ногиронларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш ва уларни қўллаб-қувватлаш ишларини мададга ҳақиқатан муҳтожларни аниқлаб амалга ошириш зарур. Шу боис ислоҳотларнинг иккинчи босқичида ижтимоий кўмаклашув тизимини такомиллаштириш, аҳолини ижтимоий ҳимоялашнинг таъсирчан механизмини шакллантириш йўли давом эттирилади. Муайян моддий ёрдам аниқ оилаларга етиб бориши, бироқ бу муайян кишиларга мўлжалланган табақалаштирилган ёрдам бўлиши ва мураккаб ўтиш даврида ҳақиқатан ҳам бусиз кун кечиролмайдиганларга бориб тегиши даркор.

Ҳозирги пайтда аҳолининг ижтимоий заиф қатламларига давлат томонидан моддий ёрдам кўрсатишнинг асосий қоидалари ва йўллари ишлаб чиқилган.

Жамоатчилик ғоялари, жамоа манфаатларининг бирлиги, кўпчилик фикрининг устунлигига асосланиш — жамиятимизнинг муҳим хусусиятидир. Шу боис жамиятни демократиялаш тизимида, унинг асосий қоидаларини, энг аввало ижтимоий адолатни рўёбга чиқаришда маҳалланинг роли ғоят каттадир. Ҳозирги вақтда оилаларнинг ҳақиқий моддий аҳолини, уларнинг маънавий ва маданий қизиқишлари доирасини маҳалладан кўра яхшироқ биладиган бошқа тузилма йўқ. Маҳалла ҳозир халқ ишончини қозонган адолат маскани ҳамда аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш механизми бўлиб қолди. У жамиятимизда

ислоҳотларни амалга оширишнинг ишончли таъничи ва таъсирчан воситасига айланиши даркор.

Шу боис ўта муҳим ижтимоий муаммоларни ҳал этишда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ролини бундан буён ҳам бутун чоралар билан ошириш, уларни зарур моддий воситалар билан ишончли даражада мустаҳкамлаш лозим. Давлат ушбу ўта муҳим ижтимоий масалани ҳал этишда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига бутун чоралар билан кўмаклашиши ва ёрдам кўрсатиши керак.

Шу билан бир қаторда маҳаллий ҳокимият ва бошқарув органлари фаолиятида, бугунги кунда эътироф этилган ҳокимликлар фаолиятида ижтимоий йўналишни кучайтириш зарур. Бугунги кунда айни ҳокимликлар аҳолини кундалик зарур истеъмол моллари, ижтимоий-маиший хизматларнинг хилма-хил турлари билан боғлиқ структураларнинг бетўхтов ишлаши, меҳнатга яроқли аҳолининг иш билан бандлиги муаммоларини ҳал этиш учун масъулдирлар.

Шу боис улар халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқарувчи ва хизмат кўрсатувчи унча катта бўлмаган дўконлар, ихчам кичик корхоналар очилишини рағбатлантиришлари ва қўллаб-қувватлашлари зарур. Чакана савдони ривожлантириб, истеъмол молларининг энг муҳим турларини майдалаб сотиш ишларини амалга оширишлари керак. Кундалик зарур молларнинг барқарор, бетўхтов сотилишига, уларнинг турини кўпайтириб, аҳолининг кенг қатламлари харид қилишга қўрби етадиган даражада арзон бўлишига интилишлари лозим. Савдо корхоналари ва хизмат соҳасининг одамларга қулай равишда, оқилона жойлаштирилишига катта эътибор бермоқ за-

рур. Аҳоли ўзининг кундалик, ҳаётий муҳим эҳтиёжларини қондиришда қийинчилик сезмаслиги лозим.

Ҳокимият ўз куч-ғайратини ижтимоий инфраструктуранинг моддий базасини ривожлантириш ва мустақкамлашга қаратиши даркор.

Турли ижтимоий хизматлар доирасини ижтимоий соҳа объектларининг маълум қисмини хусусийлаштириш ҳисобига ҳам, ижтимоий хизматнинг давлатга қарашли бўлмаган, хусусий шакллари рағбатлантириш ҳисобига ҳам, шунингдек шаҳар (қишлоқ) да жойлашган ижтимоий муассасалар фаолиятини яхшилаш ҳисобига ҳам кенгайтириш зарур. Чинакам рақобатли муҳит ишлаб чиқариш соҳасидагина эмас, балки ижтимоий соҳада ҳам шакллантирилмоғи керак. Аҳолига хизмат кўрсатувчи ташкилотлар, мулкчилик шаклидан қатъи назар, ўз мижози учун курашиши, хизмат кўрсатиш маданиятини, хизматлар сифатини яхшилашга интилиши даркор. Ҳамма жойда, фаолиятнинг барча соҳаларида, биринчи навбатда ижтимоий соҳада моддий неъмат яратувчи ва хизмат кўрсатувчиларга нисбатан истеъмолчининг, талаб ва эҳтиёжи мавжуд бўлган инсоннинг устунлигини қарор топтириш керак.

Аҳоли пунктлари, посёлкалар ва қишлоқларни табиий газ ҳамда ичимлик сув билан таъминлаш аввалгидек ҳокимиятлар фаолиятида энг муҳим масала бўлиб қолади. Бу соҳада кўп иш қилинди, бироқ оддий коммунал қулайликлардан маҳрум бўлган қишлоқлар ва бўлинмалар ҳали ҳам кам эмас. Бу адолатсизликни ғоят қисқа муддатда бартараф этиш керак. Шаҳарлар

аҳолиси билан йироқ қишлоқларнинг аҳолиси электр энергиядан, ичимлик сувдан, табиий газдан ва бошқа коммунал хизматлардан фойдаланишда тенг имкониятларга эга бўлишлари лозим. Маҳаллий ҳокимиятлар ана шу мақсадлар учун зарур маблағларни қидириб топишлари, ушбу муаммони ҳал этишга манфаатдор корхоналар ва ташкилотларнинг барчасини жалб қилишлари даркор.

Биз қишлоқда кенг тармоқли ижтимоий ишлаб чиқариш инфраструктурасини яратиб, янги иш жойларини очиш, янги ишлаб чиқаришларни вужудга келтириш, бинобарин, ижтимоий муаммоларнинг кенг кўламини ҳал этиш, қишлоқ аҳолиси турмуш шароитини яхшилаш учун зарур капитални жалб эта оламиз.

Барча одамларга ўз қобилиятларини кўрсатиш ва ишга солиш, ўз эҳтиёжларини қондириш учун дастлабки тенг имкониятлар яратиб бериш кафолатини ишончли равишда ўз зиммасига оладиган давлат-ҳуқуқий механизмини яратиш бизнинг вазифамиздир. Ҳалол ишлайдиган ҳар бир одам ўз оиласини боқиш имкониятига, маълумот олиш, тиббий хизматдан фойдаланиш, ижтимоий таъминланишда тенг ҳуқуқларга эга бўлиши даркор. Айни маҳалда бундан буён ҳар бир кишининг жамиятдаги аҳволи унинг хоҳиш-истаги ва меҳнат қила олиш маҳоратига кўра белгиланиши керак.

Кучли ижтимоий сиёсат мураккаб ўтиш даврида одамларнинг манфаатларини ишончли равишда ҳимоя қилишдангина иборат эмас. Бу, энг аввало, сермахсул меҳнат қилиш учун яхшироқ рағбат ва имкониятлар яратишдан, иқтисодий йўл

танлаш ва фаолият кўрсатиш эркинлигига бўлган кафолатли ҳуқуқни қарор топтиришдан, аҳолининг меҳнат ва ижтимоий фаоллигини оширишдан ҳам иборатдир.

Бозорга ўтиш дастурини рўёбга чиқаришдаги ижтимоий таянчлардан бири, биринчи навбатда, жамиятнинг ижтимоий фаол қатламларидир. Уларнинг ғайрат-шижоати, ташаббускорлиги, ўзгаришларга тайёрлиги янги иқтисодий муносабатларни қарор топтиришга, ишлаб чиқаришнинг пасайишини жадал бартараф этишга, иқтисодийни соғломлаштириш ва юксалтиришга энг кўп даражада кўмаклашиши мумкин.

Шу боис ислохотлар иккинчи босқичининг энг муҳим вазифаси ҳар бир киши меҳнатининг қадрини ошириш, унинг ижодий фаолият кўрсатиш имкониятларини намоён этиши учун шароит яратишдан иборат. Ҳар бир кишининг иқтисодий эркинлигини унинг ўз муваффақияти ҳамда ўз оиласининг фаровонлиги учун иқтисодий масъуллиги билан қовуштириб боришга асосланган иқтисодий муносабатларни қарор топтириш керак. Ўз ижодий қобилиятлари ва имкониятларига таянишни назарда тутган муносабатлар ҳар бир киши фаровонлигининг ягона ва муқим манбаидир.

Бунда Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқароси учун қонуний равишда ва унинг кундалик ҳаётида мулкка эга бўлиш, иқтисодий фаолиятда тўла эркин бўлиш, ўзи меҳнат қиладиган соҳани ва иш шаклини танлашда эркин бўлиш ҳуқуқи таъминланиши даркор.

Меҳнат қилиш ҳуқуқи, тадбиркорлик ила шуғулланиш имконияти ҳамда ўз меҳнатидан

даромад олиш ҳуқуқи меҳнатга яроқли аҳолининг иш билан бандлиги муаммосини ҳал этиш билан чамбарчас боғлиқ. Ўзига хос аҳоли таркибига эга бўлган, аҳолининг ўсиши юқори суръатлар билан бораётган Ўзбекистонда аҳолининг иш билан бандлиги масаласи доимо энг муҳим ва ўткир масалалардан бўлиб келган ва ҳозир ҳам шундай бўлиб қолмоқда.

Ушбу масалани ҳал этиш учун:

биринчидан, кенг фаолият турлари, биринчи навбатда қишлоқ хўжалик хом ашёсини қайта ишлаш, халқ истеъмоли молларини, маҳаллий хом ашёдан қурилиш материалларини тайёрловчи хусусий кичик корхоналарни фаол ривожлантиришни рағбатлантириш, шунингдек яқка тадбиркорликни кенгайтириш учун шароит яратиш керак;

иккинчидан, хизмат соҳасини, айниқса қишлоқ жойларда жадал ривожлантириш, аҳолига кўрсатиладиган ижтимоий-маиший хизмат ва қурилиш бўйича хизматлар турини анча кенгайтириш даркор.

Хизмат кўрсатиш соҳаси — бу ҳали ҳам яхши фойдаланилмаётган, қўли ишдан бўшаётган ходимларни иш билан таъминлайдиган соҳагина эмас, балки меҳнат ресурсларининг бутун ўсишини таъминлашга қодир бўлган захирадир;

учинчидан, қўли ишдан бўшаётган ходимларни қайта тайёрлаш ва қайта ўқитишни ташкил этишни жиддий равишда яхшилаш керак. Ишдан бўшаётган ходимларга ёки ихтисоси бўлмаган шахсларга қисқа давр ичида янги, бозор шароитига ҳамда иқтисодийнинг ўзгариб бораётган структурасига мувофиқ келувчи касб-корни

ўргатадиган, уларнинг ўз ҳаётидаги ўзгаришларга иқтисодий ва руҳий мослашишларига ёрдам берадиган махсус маслаҳат ва ўқув марказлари, бизнес-мактабларнинг кенг тармоғи очилиши керак;

ва ниҳоят, тўртинчидан, вақтинча ишга жойлаштириш имкони бўлмаган меҳнатга яроқли аҳоли тоифаси давлат томонидан ишончли равишда ижтимоий ҳимояланиши, ўзининг ўта зарур эҳтиёжларини қондириш учун кафолатли тирикчилик манбаларига эга бўлиши зарур.

Ишсизлик муаммосини ҳал этиш биринчи навбатда хотин-қизлар манфаатига тааллуқлидир. Айни хотин-қизлар бугунги кунда ишга жойлашишда кўпроқ қийинчиликларга учрамоқдалар, ижтимоий жиҳатдан энг заиф бўлиб қолмоқдалар. Биз хотин-қизларнинг жамиятдаги, оиладаги аҳволини тубдан ўзгартирмоғимиз зарур. Хотин-қизларга муносабат жамиятимизнинг маънавий, ахлоқий етуклигининг ўлчови бўлиб хизмат қилиши керак.

Биз хотин-қизларимиз меҳнати ва турмушини ташкил қилишга кўпроқ эътибор беришимиз, улар уй-рўзғор ишларини ижтимоий ишлаб чиқаришда фаол қатнашиш билан оқилона қўшиб олиб боришлари учун шароит яратишимиз даркор. Хотин-қизларни раҳбар лавозимларга фаолроқ кўтариш, уларга мустақил, масъулиятли иш участкаларини топшириш, ўз профессионал ва маънавий имкониятларини тўлароқ намоён қилишларига имконият яратиш лозим.

Оналарнинг обрў-эътиборини жиддий равишда ошириш, уларнинг меҳнатини, жисмоний соғлом, маънавий бой ҳамда ахлоқан пок ёш авлодни тарбиялашдаги хизматини муносиб

баҳолашимиз керак. Она тўғрисида, унинг фарзанди тўғрисида гамхўрлик қилиш давлатимизнинг муқаддас бурчидир. Ва биз Ўзбекистондаги оналар ҳамда уларнинг фарзандлари таъминланган, соғлом, бахтиёр бўлишлари учун, улар келажакка умид билан дадил, бежавотир боқишлари, эртанги кунга ишонч билан яшашлари учун барча ишни қилмоғимиз зарур.

Бу борада бутун соғлиқни сақлаш тизимини янада такомиллаштириш алоҳида аҳамиятга эга. Уни тубдан ислоҳ қилишгина эмас, моддий-техникавий жиҳатдан мустаҳкамлаш, замонавий диагностика ва даволаш аппаратлари билан, юқори малакали тиббий кадрлар билан таъминлаш ҳам зарур. Энг аввало, соғлиқни сақлаш бутун тизимининг энг муҳим бўғини — кўп соҳали туман касалхоналари ҳамда қишлоқ тиббиёт муассасаларини ривожлантириш, уларни техника билан жиҳозлаш, дори-дармон ҳамда препаратлар билан таъминлаш зарур, зеро уларнинг вазифаси аҳоли орасида профилактика ишларини анча юқори даражага кўтаришдир.

Бутун профилактика-диагностика ишини, болаларни эмлаш тизимини, санитария-эпидемиология хизматини сифат жиҳатидан юқори даражага кўтариш лозим. Биз Ўзбекистон ҳудудида турли юқумли касалликларнинг вужудга келиши ҳамда тарқалишига бутунлай тўсиқ қўйишимиз керак. Касалликни ўз вақтида, бошланғич босқичида аниқлашга, замонавий усуллардан фойдаланган ҳолда касалликка қарши самарали кураш олиб боришга, стационар касалхоналар тармоғидан фойдаланиш самарадорлигини оширишга ўрганмоғимиз даркор.

Соғлиқни сақлашнинг аҳволига баҳо беришда биз миқдорий кўрсаткичлар — касалхоналардаги ўринлар ҳамда амбулатория-поликлиника муассасалари миқдори, шифокорлар сони каби кўрсаткичлардан қатъиян воз кечишимиз даркор. Кўпроқ эътиборни уларнинг сифатига қаратишимиз, аҳолининг умрини узайтиришга, болалар ва оналар ўлимини, юқумли, юрак-қон томир ҳамда кенг тарқалган бошқа касалликларни камайтиришга эришишимиз керак.

Бизнинг кенг кўламли янгиланиш ва тараққиёт дастуримизнинг моҳиятини ташкил қилувчи туб ўзгаришларни жисмоний кучли ва соғлом кишиларгина амалга оширишга қодирдир. Биз давлат мулкчилигига ҳам, хусусий мулкчиликка ҳам асосланган тиббий хизматнинг турли шаклларини ривожлантириш, тиббий суғуртанинг ривожланган тизимини вужудга келтириш ҳисобига халқимизнинг сиҳат-саломатлигини бутун чоралар билан мустаҳкамлашимиз зарур.

Мақсадларимизга эришиш, янги, демократик жамиятни қуриш, ислоҳотларнинг тақдири қандай интеллектуал кучларга эгалигимизга, ёшларимиз қандай маданий ва профессионал савияга эришганлигига, қандай идеалларга эътиқод қилишига, маънавий жиҳатдан қанчалик бойишига боғлиқдир. Шу боис аҳолининг маълумот олиш имкониятини ошириш, миллий тикланиш ғоясини амалга оширишга қодир янги авлодни тарбиялаш энг муҳим вазифаларимиздан биридир.

Юқори маълумотли, маданиятли ҳамда профессионал жиҳатдан етук шахсина иқтисодий эркин бўлиши, демократик ва туб иқтисодий ўзгаришларнинг ишончли таянчи бўлиши мумкин. Ушбу ҳақиқатни тушуниш халқнинг маъна-

вий ва маданий ҳаётини яхшилаш, таълим-тарбиянинг бутун тизимини янгилаш жараёнининг замирида ётиши даркор.

Билимдон, профессионал жиҳатдан саводли ҳамда ғайрат-шижоатли шахсларни, ўз мамлакатининг чинакам ватанпарварларини тарбиялай оладиган, уларни буюк миллий маданиятнинг улкан маънавий мероси билан бойита оладиган, жаҳон фани ва маданияти дурдоналаридан баҳраманд эта оладиган мамлакатгина, миллатгина буюк келажакка эришиши мумкинлигини ёддан чиқармаслик лозим.

Миллий тикланиш йўли юқори саводхонлик, юксак маданият орқали ўтади. Шунинг учун ҳам маълумот даражаси, профессионал тайёргарлик даражаси XXI аср арафасида бизнинг ижтимоий ривожланишимизнинг ўлчови бўлиб қолмоғи керак. Бу — ислоҳотларнинг белгиланган йўлдан боришини муваффақиятли амалга оширишнинг энг яхши кафолатидир. Бу — сарфланган маблағлардан вақти келиб энг кўп фойда олинadиган йўналишдир.

Биз йигит ва қизларимизнинг маълумотли киши учун зарур бўлган барча билимларни эгаллай олишларига, янги шароитларга тез ва машаққатларсиз мослашишларига имкон беришимиз керак. Янгиланган ўз давлатларини қуриш, ислоҳ қилиш жараёнининг фаол қатнашчилари бўлишларига имкон берадиган, маданий, ахлоқий ва маънавий қадриятларни эгаллаб олишлари учун ёрдам берадиган шароит яратишимиз даркор.

Халқ таълимининг бутун тизимини янада қатъият билан ва тезроқ қайта қуриш зарур. Ҳозирги шароитда халқ таълими тизимини, унинг барча бўғинларини ягона комплекс сифатида қараш

талаб этилмоқда. Бу бўғинлар болаларнинг мактабгача тарбия олишини, умумий ва махсус билимга, профессионал тайёргарликка эга бўлган ёшларнинг шахс сифатида маънавий ва ахлоқий камол топишини, уларнинг жисмоний ривожланишини таъминлайди. Шундай негиз мавжуд бўлгандагина, янги, равнақ топаётган жамиятни қуриш бўйича бугун ота-оналар ва катталар томонидан бошланган шарафли ишни охиригача олиб боришга қодир бўлган жисмонан ва маънавий соғлом авлодни тарбиялаш мумкин.

Бунинг учун умумий таълим мактабини, олий ва ўрта махсус таълим тизимини жиддий равишда мустақкамлаш, ўқув дастурларини янгилаш, уларни жаҳон билим дурдоналари билан бойитиш, замонавий дарсликлар ва махсус адабиётлар чиқаришни йўлга қўйиш зарур. Ўқитувчилар, муаллимларнинг обрў-эътиборини қайта тиклаш, уларнинг меҳнатини эътиборли ва юқори ҳақ тўланадиган соҳага айлантириш керак.

Болалар билан мактабдан ташқари ишларни ташкил қилишга, кишиларда, энг аввало ёш авлодда юқори маданият ва маълумотни, меҳроқибат ва ҳалолликни, ахлоқий покликни шакллантириши лозим бўлган ижтимоий-маданий муассасалар — кутубхоналар, театрлар, музейлар, кўргазма заллари ва бошқаларнинг моддий базасини мустақкамлаш ва уларни ривожлантиришга алоҳида эътибор бериш зарур. Маданиятнинг, томоша-кўнгилочар манзиллар комплексини бутунлай тижорат билан боғлаб қўйилишига йўл қўймаслик лозим. Акс ҳолда ёшларда бозор муносабатлари, ҳаёт қадриятлари, муваффақиятлар, уларга эришиш йўллари ва усул-

лари ҳақида нотўғри, бузуқ таассурот шаклланиб қолади.

Демократик жамият — бу, энг аввало, фуқаролик жамиятидир. Чинакам демократиянинг олий мазмуни — шахслараро, миллатлараро, давлат ва ижтимоий-сиёсий муносабатларни уйғунлаштиришдан иборат. Бунда инсон ва жамият, жамият ва давлат ҳокимияти тинч-тотув яшайди.

Ўзбекистон ўзининг кўп асрлик тарихи мобайнида нодир давлатлардан бири бўлиб келди ва шундай бўлиб қолмоқда. Бу ерда қадимданоқ кўп миллатли аҳоли таркиб топган ва изчил ривожланган. Республикадаги барча фуқаролар, қайси миллатга мансублигидан қатъи назар, Ўзбекистоннинг яхлит ва ягона суверен халқини ташкил этади.

Биз миллий белги бўйича ҳар қанақа фарқлашларга қатъиян қарши чиқамиз. Жаҳонда катта ва кичик миллатлар ва элатлар йўқ. Уларнинг ҳар бири асрий барқарор ва тенги йўқ анъаналари билан, тарихий меросининг бойлиги билан, миллий руҳининг умумийлиги билан, маданиятининг ўзига хослиги билан аҳамиятлидир. Республика аҳолиси орасида кўпчиликни ташкил қилган ўзбек миллатининг муқаддас бурчи она тилини, ўз миллий маданияти ва тарихини тиклашдангина иборат эмас, балки биргаликда ҳаёт кечирувчи кам сонли халқларнинг тақдири учун, уларнинг ўзига хос маданий-маънавий хусусиятларини сақлаб қолиш учун, камол топиши ва ўзлигини намоён этиши учун уларга тенг шароит ва имкониятлар яратиб бериш борасида масъул бўлишдан ҳам иборатдир.

Фуқаролар ўртасидаги тинчлик, миллатлараро тотувлик ва дўстлик, уларни сақлаш ва мус-

таҳкамлашга интилиш доимо халқимизнинг ўзига хос фазилати бўлиб келди ва шундай бўлиб қолмоқда. Халқимизда бу фазилатлар авлоддан-авлодга авайлаб ўтказиб келинмоқда. Ўзбекистон бундан буён ҳам ижтимоий кафолатлари кучли бўлган чинакам демократик, кўп миллатли давлат бўлиб қолаверади.

* * *

Ўзбекистон ишлаб чиқилган қоидалар ва устувор йўналишларга мувофиқ, ўзига хос янги-ланиш ва тараққиёт йўлидан изчил ва ишонч билан олға бормоқда. Ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларидаги ислоҳ қилиш жараёнларининг илк натижалари ҳозироқ аниқ сезила бошлади.

Ёш суверен Ўзбекистонимизнинг давлат ва сиёсий тизими янги замонавий демократик хусусиятлар касб этди. Давлат ҳокимиятининг олий органи — Олий Мажлис илк бор кўп партиялик асосида сайланди. Умум эътироф этилган демократик нормалар — хоҳиш-истак эркинлиги, сўз эркинлиги, виждон ва динга эътиқод қилиш эркинлиги ҳаётимизда мустаҳкам қарор топиб бормоқда. Бизни социалистик тузумдан кейинги бир қатор мамлакатлардан фарқлаб турган, юксак даражада ривожланган юксак маданий демократик давлатлар билан яқинлаштириб турган, жаҳон ҳамжамиятига ҳар томонлама қўшилиб кетиш учун йўл очиб бераётган нарса — фуқаролар тинчлиги, миллатлараро тотувлик, ижтимоий барқарорликдир.

Ижтимоий ҳаётни демократиялаш ҳокимият ва бошқарувнинг маҳаллий органлари — вилоят, шаҳар, туман ҳокимликларини мустаҳкамлаш ва

энг муҳим халқ хўжалик муаммоларини ҳал этишда уларнинг ролини оширишда бевосита намоён бўлмоқда. Ижтимоий адолат принципларини рўёбга чиқаришда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари — маҳаллаларнинг таъсири анча кучайди. Бошқарув тизимида хўжалик юритувчи қўйи структураларга, корхоналарнинг ўзларига, уларнинг ихтиёрий бирлашмаларига ишлаш учун катта эркинлик бериб қўйилди. Давлатнинг ва давлат бошқарув органларининг роли тубдан ўзгариб бормоқда. Улар ўз асосий функция ва вазифаларини бажаришга: стратегияни белгилаш ва уни рўёбга чиқаришни назорат қилиш, мамлакат мудофаа қудратини мустаҳкамлаш ва унинг хавфсизлигини таъминлаш, фаол ташқи сиёсат ўтказиш, ижтимоий ва ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятида бозор муносабатларини шакллантириш сингари ишларни амалга оширишга кўпроқ эътибор бермоқдалар.

Ислоҳотлар жараёни иқтисодий соҳада янги бозор муносабатларига асос солди, иқтисодий фаолият эркинлиги, ташаббускорлик ва тадбиркорликни намоён этиш учун шароит яратиб берди. Ишлаб чиқаришнинг пасайишини барта раф этиш, иқтисодий ва молиявий аҳволни барқарор йўлга қўйиш, ўтган ўн йилликларда иқтисодиётда йўл қўйилган бузилишларни тузатиш бўйича аниқ қадамлар қўйилди.

Ислоҳотлар жараёнида ижтимоий-маънавий соҳадаги ижтимоий кафолатлар мустаҳкамланди. Мураккаб ўтиш даврида одамларнинг турмуш даражаси кескин ёмонлашувига йўл қўймаслик учун аҳолини ижтимоий ҳимоялаш механизмини ишлаб чиқдик ва у яхши иш берди. Мафкуравий ақидалардан халос бўлиш натижасида ўз мамла-

катимиз, ўз халқимиз тарихини чуқурроқ билиш, кўплаб асрлар мобайнида яратиб келинган маънавий қадриятлардан баҳраманд бўлиш, она тилимиз гўзаллиги ва улуғворлигини тушуниш имкониятига эга бўлдик ва бу миллий қайта тикланиш учун асос бўлиб хизмат қилди. Маънавий камолотнинг юксалиб бориши ҳаётий қадриятларни, ижтимоий тараққиётнинг мазмуни ва мақсадларини, ислоҳ қилиш ва янгилашнининг барча жараёнларини баҳолашга янгича ёндашиш имконини берди.

Халқимиз тарихида янги давр бошланди. Биз ўз ривожланишимизнинг янги палласига қадам қўйдик. Иккинчи босқичнинг мақсадлари аниқраван белгилаб олинди. Улар эришилган ютуқлардан мантиқий равишда келиб чиққан бўлиб, ислоҳ қилиш жараёнларини чуқурлаштиришга қаратилгандир. Биз жамиятимизни демократиялаш, демократик адолатпарвар, ижтимоий йўналтирилган, ривожланган бозор иқтисодиётига эга бўлган фуқаролик давлатини барпо этиш йўлидан янада олға ва яна ҳам дадилроқ боришимиз даркор.

Иккинчи босқичда кўзланган мақсад — республикада демократик тузумни мустаҳкамлаш, ижтимоий ҳаётни ва хўжалик фаолиятини ташкил қилиш тизимида қонунларнинг ҳамда ҳуқуқий меъёрларнинг родини кучайтириш, давлат бошқарувининг яхлит тизимида турли бўғинларнинг ваколат доирасини аниқ чегаралаб олишдир. Бунда маҳаллий ҳокимият ва бошқарув органлари, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларининг ҳуқуқ ва ваколатларини энг кўп даражада кенгайтиришдан иборатдир. Ҳаётимизда фикрлар хилма-хиллиги, сиёсий вазминлик ҳамда

халқимиз тақдири учун масъулият қарор топмоғи зарур.

Иккинчи босқичда иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш жараёнида иқтисодий барқарорликни таъминлаш, миллий валютани мустаҳкамлаш, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнларини чуқурлаштириш, чинакам рақобатчилик муҳитини яратиб вазифаси турибди. Буларнинг бари чуқур структуравий ўзгартиришларни амалга ошириб, иқтисодиётни сифат жиҳатидан яна ҳам юқори даражага кўтаришга ва унинг жаҳон бозорига чиқишини таъминлашга, жаҳон иқтисодий тизимига қўшилиб боришни жадаллаштиришга хизмат қилмоғи керак.

Биз белгилаб олган ва ўтказаетган ислоҳотлар йўли етакчи халқаро иқтисодий ва молиявий ташкилотлар, жаҳон жамоатчилиги, жаҳондаги иқтисодий ривожланган энг йирик мамлакатлар томонидан кенг қўллаб-қувватланмоқда. Бу танлаган йўлимиз тўғрилигига, бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос моделини амалга оширишимиздаги муваффақиятга ишонч уйғотмоқда.

Демократик ва иқтисодий ислоҳотлар иккинчи босқичи вазифалари ҳамда унинг устувор йўналишларини амалга ошириш ижтимоий кафолатларни мустаҳкамлаш ҳамда халқимизнинг маънавияти ва маданиятини ривожлантириш билан узлуксиз боғлиқдир. Юксак маънавийлик — туб ва муқаррар ўзгартиришларнинг чинакам демократияни қарор топтириш ҳамда бозор иқтисодиётига маърифатли йўл билан кириб боришнинг асосидир.

Ислоҳотларни чуқурлаштириш жараёнларини муваффақиятли амалга ошириш учун ҳуқуқий

базани кучайтириш, туб ўзгартиришларни рағбатлантириш учун кучли омиллар ва кафолатларни яратувчи янги қонунлар қабул қилиш, халқ хўжалигини юксак даражада билимдон, касбий жиҳатдан яхши тайёргарлик кўрган, она-Ватанга оташин муҳаббат қўйган, самимий садоқатли кадрлар билан мустаҳкамлаш зарур.

Ислоҳотларнинг муваффақияти ҳар биримизнинг қўлимизда, Ўзбекистонда яшовчи барча аҳолининг қўлидадир. Мамлакатимиз эркин, бой ва равнақ топаётган мамлакат бўлсин десак, фарзандларимиз бахтиёр ва тўкин-сочин яшасин десак, ислоҳотлар иккинчи босқичидаги мақсад ва вазифаларни амалга ошириш учун бутун куч-ғайратимизни сарфламоғимиз даркор. Бу босқич мамлакатимизнинг жадал ривожланиши, унинг қудрати ҳамда жаҳон ҳамжамиятидаги обрў-эътиборини кучайтириш учун мустаҳкам замин яратишга қаратилгандир. Ушбу мақсадларга эришиш — бизнинг муқаддас бурчимиз, келажак авлодлар олдидаги эзгу мажбуриятимиздир.

МУНДАРИЖА

Нашриётдан.....	3
Муқаддима.....	7

1 - қисм

Иқтисодий ислоҳотлар биринчи босқичининг яқунлари ва сабоқлари.....	16
1. 1. Иқтисодий ислоҳотлар стратегияси ва йўлини шакллантириш механизми.....	17
1. 2. Иқтисодий ислоҳотлар ҳуқуқий негизи- нинг барпо этилиши.....	29
1. 3. Давлат мулкани хусусийлаштириш ва кўп укладли иқтисодиёт асосларини шакллантириш.....	43
1. 4. Қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш. Аграр муносабатларнинг янги турини шакллантириш.....	58
1. 5. Институционал ўзгаришлар ва бошқарув- нинг маъмурий-буйруқбозлик тизимини туғатиш.....	75
1. 6. Нархларни эркинлаштириш ва бозор ин- фраструктурасини шакллантириш.....	88
1. 7. Ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаш- тириш ва жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига қўшилиш.....	102

1. 8. Ишончли ижтимоий кафолатларнинг таъминланиши 119
1. 9. Халқнинг маънавий-руҳий тикланиши — иқтисодий ислоҳотларнинг ижтимоий негизидир 139
1. 10. Иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг таъминланиши — ислоҳотлар биринчи босқичининг энг асосий якуни.....153

2 - қисм

- Иқтисодий ислоҳотлар иккинчи босқичининг вазифалари ва устувор йўналишлари.....172**
2. 1. Хусусийлаштириш жараёнларини чуқурлаштириш ва рақобатчилик муҳитини шакллантириш — иқтисодий ислоҳотлар иккинчи босқичининг асосий вазифаси.....179
 2. 2. Макроиқтисодийни барқарорлаштиришга эришиш — иқтисодий ислоҳотларнинг ҳозирги даврдаги стратегияси устувор вазифасидир 194
 2. 3. Миллий валюта қадрини ошириш — иқтисодий ислоҳотлар иккинчи босқичининг ҳал қилувчи муаммоси.....217
 2. 4. Чуқур таркибий ўзгаришларга эришиш — барқарор иқтисодий ўсишнинг асосий шarti 228
 2. 5. Мақсадимиз — кучли ижтимоий кафолатни таъминловчи демократик давлатни қарор топтириш 246

ИСЛАМ КАРИМОВ

**УЗБЕКИСТАН
ПО ПУТИ УГЛУБЛЕНИЯ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ**

На узбекском языке

Издательство "Узбекистон"—1995.
700129, Ташкент, Навои 30.

Нашр учун масъул *Ш. Рустамов,*
Ш. Мансуров
Рассом *О. Соибназаров*
Техник муҳаррир *А. Горшкова*
Мусаҳҳиҳлар *Ш. Мақсудова, М. Мажитхўжаева*

Теришга берилди 05.05.95. Босишга рухсат этилди 25.05.95.
Формати 84X108 1/32. Таймс гарнитурда терилди. Офсет босма
усулида босилди. Шартли бос. т. 14,28. Нашр т. 11,23.
Тиражи 100 000. Буюртма № 646.
Баҳоси шартнома асосида.

"Ўзбекистон" нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Нашр № 114-95.

Оригинал-макет масъулияти чекланган "Ношир" жамияти
техникавий ва программий воситалар базасида тайёрланиб,
Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитаси ижарадаги
Тошкент матбаа комбинатида босилди. 700129, Тошкент,
Навоий кўчаси, 30.

К 25 Каримов И. А.

Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни
чуқурлаштириш йўлида. — Т.: Ўзбекистон,
1995. — 269 б.

Титул varaқ, текст ўзб. тилида.

ISBN 5-640-01908-5

65.9(5У)

№ 335-95

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Республикасининг
Давлат кутубхонаси

К $\frac{0605010404---62}{М 351 (04) 95}$ 95

